

MAGYAR KÖZTÁRSASÁG
KATONAI FELDERÍTŐ HIVATAL

II. évfolyam 3. szám

2003. október

FELDERÍTŐ
SZEMLE

BUDAPEST

A Magyar Köztársaság Katonai Felderítő Hivatal kiadványa

Felelős kiadó:

Morber Ferenc vezérőrnagy, főigazgató

Szerkesztő Bizottság

Elnök:

Tóth András mk. ezredes

Tagok:

Kis-Benedek József ezredes

Sztyéhlik László mk. alezredes

Dr. Czuth László nyá. mk. ezredes

Lektorálták: Kis-Benedek József ezredes

Pados László mk. ezredes

Dr. Tömösváry Zsigmond ezredes

Varga János ezredes

Dr. Fenyves Péter mk. alezredes

Gál Csaba alezredes

Dr. Jakus János alezredes

A kötetet összeállította: Kis-Benedek József ezredes

Tördelőszerkesztő: Gerencsérné Tóth Krisztina törzsőrmester

Olvasószerkesztő: Vass Jenő alezredes

Készült 200 példányban, az MK KFH nyomdájában

ISSN 1588-242X

Felelős szerkesztő: Vass Jenő alezredes

TARTALOM

BIZTONSÁGPOLITIKA

DR. TÁLAS PÉTER

AZ EURÓPAI UNIÓ ÉS A DÉLSZLÁV VÁLSÁG II..... 5

BELSŐ TÁJÉKOZTATÓ

SZILVÁGYI TIBOR MK. ÖRNAGY

**AZ ALBÁN NÉP JELLEMRAJZA, KULTÚRÁJA
ÉS TÁRSADALMI VISZONYAI 29**

KIS-BENEDEK JÓZSEF EZREDES

AZ EURÓPAI UNIÓ ÉS A HÍRSZERZÉS 41

DR. RÁCZ LAJOS EZREDES

A KÍNAI KATONAI HÍRSZERZÉSRŐL 47

DR. SZABÓ A. FERENC

**A TERRORIZMUS ELLENI KÜZDELEM
ÉS A NEMZETKÖZI MIGRÁCIÓ 58**

DR. FENYVES PÉTER MK. ALEZREDES

A HÍRSZERZŐ CIKLUS 66

SZTYÉHLIK LÁSZLÓ MK. ALEZREDES

**VÁLSÁGKEZELŐ ÉS BÉKETÁMOGATÓ MŰVELETEK
RÁDIÓFELDERÍTŐ BIZTOSÍTÁSÁNAK TECHNIKAI
LEHETŐSÉGEI 76**

FÓRUM

**A MAGYAR KATONAI RÁDIÓ(ELEKTRONIKAI) FELDERÍTÉS
TÖRTÉNETE..... 88**

DR. VÁRHEGYI ISTVÁN NYÁ. EZREDES CSC

EGY FORMÁLÓDÓ KÖNYV MARGÓJÁRA..... 89

DR. VÁRHEGYI ISTVÁN NYÁ. EZREDES CSC

**A KOMPLEX RÁDIÓELEKTRONIKAI FELDERÍTÉS
KIALAKULÁSA, HELYE ÉS SZEREPE A NEMZETI ÉS
SZÖVETSÉGI INFORMÁCIÓ- ÉS ADATSZERZÉS
RENDSZERÉBEN 92**

TORMA BÉLA NYÁ. EZREDES

**A HONFOGLALÁS KÖZVETLEN ELŐZMÉNYEINEK
KATONAI HELYZETÉRTÉKELÉSE..... 105**

Tanulmányom első részében az európai nagyhatalmak, illetve az Európai Közösség délszláv válsággal kapcsolatos álláspontját és politikáját igyekeztem felvázolni a szlovéniai és horvátországi háborúk kirobbanásának időszakában. Számba vettem e politika eredendő korlátait, az önállósodni igyekvő jugoszláv tagköztársaságok elismerésével kapcsolatos európai álláspontokat, valamint azt, hogy miként és miért mondott le az Európai Közösség a fegyveres konfliktusba való katonai beavatkozásról. Írásom második részében a posztjugoszláv államok elismerésének folyamatára, a balkáni békefenntartásban való európai szerepvállalás problémáira, továbbá a boszniai helyzet rendezésére tett európai kísérletekre, illetve ezek kudarcának okaira hívom fel az olvasó figyelmét.

Az Európai Közösség és Jugoszlávia felbomlása

A Carrington-terv november eleji kudarca az Európai Közösséget (EK) egész addigi Balkán-politikájának – ezen belül pedig a jugoszláv állami egység fenntartására irányuló törekvéseinek – újragondolására kényszerítette. Ez a fordulat nyitotta meg a jugoszláv krízisnek azt a második, többhónapos időszakát, amelyet igen gyakran „elismerési válságként” is emlegetnek², s melynek során ismét igen látványosan mutatkoztak meg az EK vezető nagyhatalmai – mindenekelőtt Németország és Franciaország – közötti nézetkülönbségek.³

Az elismerésről folyó vita persze – mint azt már jeleztük – nem volt új keletű, de 1991 novemberében egészen más katonai-politikai helyzetben vetődött fel újra. Németország július-augusztusban tett elismerési javaslatát az EK vezetői a hágai konferenciára való hivatkozással utasították vissza, abban a reményben, hogy azon végül sikerül megállapodni a béke feltételeiről és Jugoszlávia jövőjéről. A Lord Carrington vezette tárgyalások azonban gyakorlatilag semmiféle eredményre nem vezettek. Sem a békét nem tudták megteremteni, hiszen a konferencia három hónapja alatt a szerb erők – elfoglalva Horvátország csaknem kétharmadát – olyan helyzetet alakítottak ki, amelyben a nemzetközi közösségnek már esélye sem volt a

¹ A szerző történész–politológus, a Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem Stratégiai Védelmi Kutató Központjának vezetője. A tanulmány első része megjelent a *Felderítő Szemle* 2003/2. számában.

² Smith, C. J.: *Creating the EU's CFSP – The Balkans Conflict and the Debate over Federalism*. In.: Archer, C. – Jalonon, O-P. (szerk): *Changing European Security Landscape*. Tampere Peace Research Institute, Research Report No. 63, 1995. 57. o.

³ Az elismerés körüli politikai vitákról lásd Osmançavuşoğlu, E. G.: *The Wars Of Yugoslav Dissolution and Britain's Role In Shaping Western Policy 1991-1995*. Sam Papers, No. 1/2000. 54-62. o.; Woodward, S. L.: *Balkan Tragedy. Chaos and Dissolution after the Cold War*. The Brookings Institution, Washington 1995. 183-189. o.; Maull, H. W.: *Germany in the Yugoslav Crisis*. *Survival*, vol. 37, no. 4., Winter 1995-96. 101-105. o.; Johnston, R.: *Lessons drawn from the Yugoslav conflict*. WEU Defence Committee, Document 1395, 1993. november 9. 1-68. o. www.funet.fi/pub/doc/world/AWEU/Documents/lessons-of-yugoslav. A vita jogi aspektusairól lásd Valki L.: *Az államelismerés, mint politikai fegyver – Jugoszlávia felbomlásának tanulságai*. *Külügyi Szemle*, 2002. 2. szám. 121-142. o.

katonai beavatkozásra, sem pedig az elismerés politikai kereteit nem tudták kialakítani, hiszen nem született megállapodás az új államok határaitól, az emberi és kisebbségi jogok szavatolásáról stb. Vagyis a helyzet sokkal rosszabb lett, mint volt 1991 augusztusában, amikor az EK-n belül gyakorlatilag már megszületett az elvi-politikai döntés a jugoszláv föderáció elszakadási joggal rendelkező nemzeteinek függetlenségéről, s csupán arról folytak komoly viták a felek között, hogy miként is oldható meg e probléma formáljogi szempontból.⁴ Mindenekelőtt azért romlottak tovább a feltételek, mert időközben kiderült, hogy ha az új államalakulatok tagköztársasági határok közötti függetlenségének elismerése nem párosul valamiféle kényszerítő erővel, az a gyakorlatban csak tovább bonyolítja, tovább eszkalálja a jugoszláv krízist.⁵ S nem csupán politikai, de katonai értelemben is.

1991 július-augusztusa – vagyis a német elismerési politika meghirdetése – óta lényegében e fenti logika alapján utasította el Párizs és London, illetve a mögéjük felsorakozók a Szlovénia és Horvátország függetlenségének elismerésére vonatkozó német törekvéseket. Csakhogy a korai elismeréstől ódzkodók a Carrington-terv bukását, illetve az ezzel párhuzamosan zajló erőszakos szerb területszerzéseket követően nem igazán tudtak komoly érveket felhozni a december elején újraaktivizálódó Bonn elismerési álláspontjával szemben. Leginkább azért nem, mert bár elméletben továbbra is érvényesek voltak az általuk hangoztatott megfontolások, időközben kiderült, hogy a szerb vezetés épp az ő kivárára apelláló logikájukat kihasználva fogott hozzá a tagköztársaságok közötti határok véres revíziójához, s ezzel olyannyira felkorbácsolta a szlovénok, a horvátok és a boszniai nemzetek nacionalizmusát, hogy az elszakadás gyakorlatilag már megállíthatatlan lett.

A nemzetközi biztonságpolitikai szakirodalomban máig erősen megoszlanak a vélemények arról, hogy melyek voltak az elismerést leginkább szorgalmazó német politika legfőbb motívumai. Jó néhány szerző – a német földrajzi-történelmi közelség, a helyismeret, az érdekszféra mentalitás mellett – alapvetően és elsősorban az újraegyesült Németország nagy hatalmi ambícióira vezeti vissza azt a tényt, hogy a bonni vezetés már 1991 júliusában felvetette, 1991 novemberétől pedig határozottan követelte Horvátország és Szlovénia függetlenségének elismerését.⁶ Mások viszont azt hangsúlyozzák: a korabeli német vezetés ismerte fel elsőként, hogy a jugoszláv polgárháború internacionalizálása – vagyis a jugoszláv tagországok nemzetközi jogalanyiségének elismerése – nélkül a Nyugatnak nem voltak jogilag megalapozott módszerei és eszközei az áldozatok megsegítésére.⁷ S ha figyelembe vesszük, hogy az európai nagyhatalmak közül – korlátozott lehetőségei mellett – már a kezdetektől Németország szorgalmazta leginkább a fegyveres beavatkozást is a háború eszkalálódásának megakadályozása

⁴ A elszakadás jogi problémáira vonatkozóan lásd Valki: i. m. 124-132. o.

⁵ Hurd, D.: Averting a Balkan Tragedy. The Times, 1991. december 3.

⁶ Juhász J.: Volt egyszer egy Jugoszlávia. A délszláv állam története. Aula, 1999. 244-45. o.; Smith: i. m. 56-57. o. A magunk részéről ezt vitatjuk, s csupán az elismerések december 23-i egyoldalú bonni deklarációjában látunk szimbolikus jelzést az újraegyesült Németország „nagy hatalmaskodására”.

⁷ Maull: i. m. 99-100. o.; Kiss J. L.: Az NSZK és a délszláv válság: út a pacifizmustól a humanitárius intervencióig. Kézirat, 2001. 7-8. o.; Ullman, R. H.: Wojny w Jugosławii a system międzynarodowy po ziemnej wojnie. In. Bobrowa, D. B. – Halizak E. – Zięmba, R. (szerk.): Bezpieczeństwo międzynarodowe u schyłku XX wieku. Varsó, 1997. 415-416. o.

érdekében, aligha vitatható a korabeli német Balkán-politika logikája. Más kérdés, hogy a katonai beavatkozás elmaradása ellentmondásossá és végső soron eredménytelenné tette a német törekvéseket.

Az elismerés kapcsán 1991. december 16-án létrejött EK-kompromisszum mögött azonban ezúttal sem csupán a jugoszláv krízissel kapcsolatos megfontolások húzódtak meg. Legalább ekkora, ha nem nagyobb súllyal esett latba egyrészt az az 1991 augusztusától (tudniillik a moszkvai puccstól) egyre erőteljesebben tudatosuló, december elején pedig egészen nyilvánvalóvá váló európai felismerés, hogy a Szovjetunió felbomlása elkerülhetetlen, másrészt a Maastrichti Szerződés J.1. pontjával létrehozott európai közös kül- és biztonságpolitikával kapcsolatos tagállamok közötti vita. Míg az első kapcsán a december 8-án a Szovjetuniót felbontó és a Független Államok Közösségét létrehozó Oroszország, Ukrajna és Belorusszia vette le az Európai Közösség válláról a felelősséget (hogy tudniillik ő kezdeményezze, illetve segítse elő a kelet- és közép-európai föderatív államok felbomlását), a közös kül- és biztonságpolitika kapcsán azok a megfontolások győzedelmeskedtek, amelyek szerint Szlovénia és Horvátország esetleges egyoldalú német elismerése már indulásakor és alapjaiban kérdőjelezné meg a december 10-én aláírt Maastrichti Szerződésben útjára indított CFSP hitelességét és tartalmát.⁸

Lényegében a fentieknek köszönhető, hogy az Európai Közösség 1991. december 15-16-i külügyminiszteri értekezlete úgy döntött, hogy az EK 1992. január 15-ig elismeri mindazokat a jugoszláv tagköztársaságokat, amelyek azt kívánják és megfelelnek a közösség által megkövetelt alábbi hét feltételnek:

- kötelezettséget vállalnak a demokráciára és emberi jogokra vonatkozó, az ENSZ Alapokmányában, a Helsinki Záróokmányban és a Párizsi Chartában rögzített elvek betartására;
- garantálják a nemzeti és etnikai kisebbségek jogait;
- elfogadják a határok sérthetlenségének elvét (azzal, hogy azokat csak békés úton és közös megegyezéssel lehet megváltoztatni);
- tiszteletben tartják a leszerelést és a regionális biztonságpolitikai kötelezettségeket;
- elfogadják a jugoszláv államot felváltó állami struktúrákkal kapcsolatos döntőbírósi döntéseket;

⁸ Az Elysée főtájkári posztján Hubert Védrine, a francia diplomácia későbbi vezetője úgy vélte, hogy „Amennyiben az elismerés nem egyhangúlag kerül sor a Tizenkettek körében, akkor az egy csapásra a nullával tesz egyenlővé mindent, amire Maastricht-ban a közös kül- és biztonságpolitika terén elkötelezik magukat”. Miként azt Roland Dumas külügyminiszter Mitterrand államfőhöz intézett levelében írta: „Jugoszlávia szétesése egy dráma, ám a Közösség szétesése katasztrófa lenne”. Dumas utólag a következőképpen magyarázta állásfoglalását: „Anélkül, hogy cinikus akartam volna lenni, abból indultam ki, hogy Jugoszlávia egy egyedi, pillanatnyi jelenség, míg Európa egy hosszú távú vállalkozás. A történelem perspektívájából nézve felelőtlen dolog lett volna a jugoszláv zátanyon összetörni Európát”. Favier, P. – Martin-Roland, M.: La décennie Mitterrand, vol. 4 (Les déchiements), Seuil, 1999., 270-281. o.

- elfogadják az Európai Közösségek béketárgyalásain kidolgozott, Jugoszlávia jövőjére vonatkozó megállapodást;
- függetlenségi népszavazást rendeznek.⁹

Annak eldöntését, hogy a jelentkezők (Szlovénia, Horvátország, Macedónia Bosznia-Hercegovina és Koszovó¹⁰) megfelelnek-e a fenti kritériumoknak, az Európai Közösség tagállamai az alkotmánybírákból álló ún. Badinter-bizottságra bízta.¹¹ S bár a bizottság 1992. január 11-i véleményében teljes körűen csak Szlovéniát és Macedóniát tartotta alkalmasnak a függetlenségre, az EK-államok 1992. január 15-én végül mégis Szlovéniát és Horvátországot ismerték el.¹² Azt a két országot tehát, amelyek elismerését Németország már 1991. december 23-án – vagyis jóval a Badinter-bizottság véleményének megszületése előtt – egyoldalúan bejelentette.¹³ Ám nem csak ez jelezte, hogy az elismerésben nem annyira nemzetközi jogi kritériumok, mint inkább az EK-n belüli politikai csatározások döntöttek, hiszen például Macedónia elismerését Görögország torpedózta meg, amely történelmi okokra és saját azonos nevű tartományára hivatkozva tiltakozott egy Macedónia nevű állam elismerése ellen.¹⁴ Bosznia-Hercegovina elismerését ekkor a közösség a köztársaság belső viszonyainak rendezetlensége, illetve a népszavazás hiánya miatt utasította el, míg Koszovóét azért, mert nem volt köztársaság.

Máig komoly viták tárgya, hogy vajon az EK megfelelő időpontban ismerte-e el az új tagországok önálló államiságát. Míg egyesek túl korainak tartották és tartják ma is Németország 1991. december 23-i lépését, mások szerint az EK küldött halogató taktikájával – tudniillik az 1992. január 15-i elismeréssel – olyan rossz üzenetet Belvádának, hogy sem jogi, sem pedig politikai eszközökkel nem tiltakozik a szerbek erőszakos cselekményei ellen.¹⁵ Ez utóbbi szempontból azonban az elismerésnek csak akkor lehetett volna elrettentő, vagy legalábbis megfontolásra készítő hatása, ha arra közvetlenül a szlovén és a horvát függetlenség deklarálását

⁹ Statement by an extraordinary EPC Ministerial Meeting concerning Yugoslavia. Hága, 1991. December 16.; Johnston, R.: The Yugoslav conflict – Chronology of events from 30th May 1991 – 8th November 1993. Defence Committee (Thirty-Ninth Session of Assembly), A/WEU/DEF (93) 14. Párizs, 1993. november 29. 1-25. o. www.funet.fi/pub/doc/world/AWEU/Documents/yugoslavia-conflict.

¹⁰ Koszovó 1991. december 23-án kérte függetlenségének elismerését.

¹¹ A Badinter-bizottságra és döntéseire vonatkozóan lásd Valki: i. m. 132-140. o.

¹² Horvátország esetében az Európai Közösség tagállamai csupán ígéretet kaptak arra vonatkozóan, hogy Zágráb – a december 4-i nemzetiségi törvényt kiszélesítve – különleges státuszt fog adni a területén élő szerb kisebbségnek. Lásd Juhász: Volt egyszer egy Jugoszlávia. 245. o.; Valki: i. m. 134. o. Statement on the recognition of the Yugoslav republics. Brüsszel, Lisszabon, 1991. január 15.

¹³ Igaz, azzal a korlátozással, hogy az említett országokkal csupán 1992. január 15-én létesít tényleges diplomáciai kapcsolatot, vagyis csupán ekkor emeli nagyköveti rangra a Ljubljanában és Zágrábban működő konzulátusait. Johnston: The Yugoslav conflict. 7. o.

¹⁴ Érdemes megjegyezni, hogy egyrészt a függetlenségét népszavazással 1991. szeptember 8-án kinyilvánító Macedóniát Bulgária már szeptember 16-án elismerte. Valki: i. m. 128. o. Az EK végül 1992. május 2-án ismerte el az ezt követően Macedónia volt Jugoszláv Köztársaság néven emlegetett ország függetlenségét. Statement on the former Yugoslav Republic of Macedonia by an informal meeting of Ministers for Foreign Affairs in Guimaraes on 1 and 2 May 1992. Brüsszel, Lisszabon, 1992. május 4.

¹⁵ Lásd erről Valki: i. m. 140. o.

(1991. június 25-ét) követően kerül sor. Ez ugyanis egyértelmű és világos jelzés lett volna arra, hogy a nemzetközi közösség nem fog elismerni semmiféle, Belgrád által erőszakkal végrehajtott határmódosítást és területfoglalást. 1991 decemberében és 1992 januárjában azonban már késő volt, így az elismerés jogi procedúrájának nem volt közvetlen hatása a jugoszláviai harcok menetére. Egyrészt azért nem, mert az ezt befolyásolni képes katonai lehetőségekkel Németország nem rendelkezett, így a német politika hitelessége gyakorlatilag mindvégig Nagy-Britanniától és Franciaországtól függött. Másrészt viszont azért nem, mert míg 1991 novembere előtt az EK-államokban „csak” a válság katonai megoldását preferáló politikai akarat hiányzott, 1991 novemberét követően – az eskalálódás körülményei között – már az ilyen művelethez szükséges katonai képesség is.

Persze igazságtalanok lennének, ha nem vennénk észre, hogy Európa és az Európai Közösség azért igyekezett levonni az 1991-es év tanulságait is. Erre utal az a tény, hogy az EK Szlovéniához és Horvátországhoz képest viszonylag gyorsan – az 1992. február 29-én megtartott boszniai függetlenségi népszavazást követő alig több mint egy hónapon belül – elismerte Bosznia-Hercegovina függetlenségét (április 6.).¹⁶ Kétségtelen ugyanakkor, hogy ez a diplomáciai gesztus már nem tudta visszafordítani az elszabaduló erőszakspirált (annál is kevésbé, mert az elismerés gyakorlatilag nem terjedt ki az önvédelem jogára¹⁷), s ennek következtében Európa a balkáni szecessziós háborúk egész láncolatával találta szembe magát: nem csupán Szerbia Szlovénia és Horvátország ellen viselt háborújával, de a Szerbia határain kívül élő, Belgrád által támogatott helyi szerb közösségeknek (Krajinai Szerb Köztársaság, Boszniai Szerb Köztársaság)¹⁸ az új Jugoszláviából kimaradó államok elleni háborúival is.

A volt jugoszláv tagköztársaságok függetlenségének az Európai Közösség általi elismerése kapcsán azonban van egy eleddig alig tárgyalt felvetés, nevezetesen: az új jugoszláv föderáció elismerésének problémája.¹⁹ Ezzel kapcsolatban a Badinter-bizottság 1992. július 4-i véleménye az EK 1991. december 16-i irányelveinek alkalmazását ajánlotta, ami egyrészt egybeesett az európai nagyhatalmaknak és az Egyesült Államoknak azzal a korábban többször is megfogalmazott álláspontjával, hogy nem kívánnak diplomáciai kapcsolatot létesíteni a fegyveres erőszakot alkalmazó Belgráddal, másrészt illeszkedett az EK Jugoszláviával szembeni elszigetelési politikájához is. A döntés nyomán felgyorsult az a nemzetközi folyamat, melynek eredményeképpen a Milošević vezette

¹⁶ Statement on Yugoslavia. Brüsszel, Luxemburg, Lisszabon, 1992. április 7.

¹⁷ Tudniillik továbbra is érvényben maradt a fegyverembargó. Lásd Question No H-640/93 by Mr Arbeloa Muru on defesive weapons for Bosnia. Strasbourg, 1993. július 14.

¹⁸ Az 1990. augusztusi krajinai szerb felkelést, majd a szeptemberi népszavazást követően, a horvátországi szerbek október 1-jén kikiáltották a szerb autonómiát, december 21-én pedig a Krajinai Szerb Autonóm Körzetet. A Knin központú körzet vezetője Milan Babić lett. 1991. december 19-én a különböző horvátországi szerb autonóm körzeteket összevonva kikiáltották a Krajinai Szerb Köztársaságot, amely Belgrád támogatásával egészen 1995-ig fennmaradt. A boszniai szerbek 1991 novemberében rendeztek népszavazást (amelyen csupán a szerbek vettek részt), majd a horvátországi minta alapján „szerb autonóm körzeteket” alakítottak, s ezek összevonásából 1992. január 9-én Radovan Karadžić vezetésével kikiáltották a Pale központú Boszniai Szerb Köztársaságot.

¹⁹ A kérdésfelvetést lásd Valki: i. m. 139-140. o.

Kis-Jugoszlávia 1992 közepére – amikor az EK országai és az Egyesült Államok visszahívták diplomataikat Belgrádból – gyakorlatilag totálisan elszigetelődött.²⁰ A kérdés csupán az, hogy vajon nem volt-e kontraproduktív az EK korabeli politikája? Vajon nem lett volna-e hatékonyabb a nemzetközi közösség részéről egy olyan, jóval differenciáltabb büntetőpolitika, amely nem radikalizálja tovább a belgrádi vezetést? Ráadásul egy olyan helyzetben, amikor a Miloševićssel szemben álló feleket (az akkoriban a Nyugat által hazafiként kezelt Tudmant és Izetbegovićot) nem radikális nacionalizmusuk és céljaik különböztették meg a szerb vezértől, csupán katonai képességeik és lehetőségeik. És tovább menve, ha a nemzetközi közösség elismerte a szlovén, a horvát és a bosnyák nemzet önrendelkezését, „vajon szemére vethető-e a szerb elnöknek, hogy nemzetét nem akarta földarabolva, több szomszédos ország területén elszórva látni?”²¹

De nézzünk egy ennél jóval konkrétabb példát. Koszovó esetét, ahol az 1991. szeptember 26-30. között megtartott referendumon az 1 051 357 választásra jogosult állampolgár 87,01%-a vett részt és 99,87%-uk mondott igent a függetlenségre,²² október 21-én pedig a koszovói parlament megválasztotta hattagú ideiglenes koalíciós kormányát, amelynek élére Bujar Bukoshi került.²³ Koszovóban tehát politikai értelemben 1991 második felében minden úgy zajlott, mint Szlovéniában és Horvátországban, azzal a lényeges különbséggel, hogy a koszovói politikusok békés úton kívánták elérni a tartomány függetlenségét. A koszovói albánok függetlenségi reményeit végül maga az EK foszlatta szét. A Badinter-bizottsághoz ugyanis 1991. december 23-án a Bukoshi-kormány is kérelmet nyújtott be a „Koszovói Köztársaság” nemzetközi elismerésének igényével, ezt azonban a bizottság igen határozottan elutasította, mondván: Koszovó nem volt és jelenleg sem tagköztársasága a jugoszláv föderációnak, így rá nem vonatkoznak a többieknek tett ajánlatok. Az elutasítás mögött azonban más is meghúzódott: az albánok által hangoztatott etnikai határrevízió elve elfogadhatatlan volt a nemzetközi közösség számára, miként mereven elutasították azt a Szerbia ellen háborút folytató horvátok és bosnyákok is. Ez utóbbiak nem elsősorban azért, mert az albánoktól nem remélhettek nagy gyakorlati segítséget, hanem mindenekelőtt amiatt, mert velük szemben hasonló követelményeket fogalmazott meg Belgrád.

A Badinter-bizottság – és az azt elfogadó EK – döntésének két szempontból volt messze ható következménye. Egyrészt látványosan és félreérthetetlenül jelezte mindenkinek, de főleg Belgrád és Pristina számára, hogy a koszovói albánok függetlenségi igénye nem szerepel a nemzetközi politika napirendjén. Másrészt Koszovót lényegében kiszolgáltatta a belgrádi politikának. A koszovói autonómia visszaállításának igénye továbbra is része maradt ugyan a nemzetközi szervezetek

²⁰ Statement on Bosnia and Herzegovina. Brüsszel, London, 1992. május 11., 1991. október 8. és 1993. június 16. között az alábbi nemzetközi intézmények függesztették fel Jugoszlávia tagságát, illetve zárták ki az országot soraikból: Európa Tanács, EBRD, EFTA, Európa Parlament, EBEÉ, UNESCO, OECD, ENSZ Közgyűlés, IMF, Világbank, Nemzetközi Atomenergia Ügynökség, WHO, GATT.

²¹ Valki: i. m. 140. o.

²² 1991 Referendum Report. www.albanian.com/main/countries/kosova/ref91.htm.

²³ A kormány tagjai: Bujar Bukoshi miniszterelnök és külügyminiszter, Xhafer Shatri tájékoztatási miniszter, Muhamed Bicaj oktatási miniszter, Isa Mustafa pénzügyminiszter, Halid Muharremi igazságügyi miniszter, Adim Limani egészségügyi miniszter. A kormány tagjai közül csupán Limani élt és dolgozott Koszovóban.

Jugoszlávia-politikájának, de George Bush leköszönő amerikai elnök egy 1992. decemberi Miloševićhez intézett levelében még a szerbekkel szembeni fegyveres fellépést is kilátásba helyezte egy Belgrád által előidézett koszovói konfliktus esetén.²⁴ Mivel azonban a nemzetközi közösség politikáját 1991 ősztől a Jugoszlávia elleni szankciók és büntetőintézkedések határozták meg, az Egyesült Államokban pedig Bill Clinton került hatalomra, Koszovó függetlenségének problémája gyakorlatilag minden szempontból marginális kérdéssé vált.

Látnunk kell ugyanis, hogy a nemzetközi közösség Jugoszláviával szemben foganatosított gazdasági szankcióinak és büntetőintézkedéseinek következményei, illetve az ország tagságának felfüggesztése a különböző nemzetközi szervezetekben csak fokozták Koszovó elszigeteltségét, s ez tovább mélyítette a tartomány válságát. Koszovót ugyanis 1991-től egyszerre sújtották a nemzetközi közösség Jugoszláviával szemben hozott intézkedései és Belgrád diszkriminatív politikájának következményei. Ráadásul, mivel a nemzetközi közösség szankcióinak elsődleges célja a horvátországi, később pedig a boszniai béke kikényszerítése volt, így Belgrád – amikor annak szükségét látta, illetve arra rákényszerült – csupán e területeken tett engedményeket. Emellett ma már közismert, hogy a Jugoszlávia elleni szankciók korántsem voltak olyan hatékonyak és eredményesek, mint azt a nemzetközi közösség eredetileg remélte, és ismert az is, hogy kijátszásukra és megszegésükre még azt követően is tömegesen került sor, hogy a NATO és a WEU fegyverrel próbált érvényt szerezni betartásuknak. A belgrádi politika miatt azonban a szankciók kijátszásából származó jugoszláv bevételből, illetve a nemzetközi közösség Jugoszláviának juttatott humanitárius segélyeiből viszont Koszovó részesült a legcsekélyebb mértékben.

A Belgrád ellen hozott nemzetközi büntetőintézkedések azonban más tekintetben is kritikus helyzetet teremtettek Koszovóban. Jó példája volt ennek Jugoszlávia és az EBEÉ kapcsolatának alakulása. 1992. október 28-án Belgrád – hosszas tárgyalás és egyezkedés után – aláírta azt az EBEÉ-dokumentumot, amelynek alapján a szervezet az emberi jogok betartását felügyelő bizottságokat küldhetett Szerbiába (Belgrádba, Koszovóba, a Szandzsákba és a Vajdaságba). Tette ezt annak ellenére, hogy az EBEÉ helsinki ülése – korábbi felhívásainak és figyelmeztetéseinek hatástalanságát látva – 1992. július 8-án felfüggesztette a jugoszláv küldöttek tanácskozáson való részvételi jogát. Az EBEÉ azonban november 6-án meghosszabbította Belgrád tagságának felfüggesztését, sőt kijelentette: a felfüggesztés mindaddig érvényben marad, amíg az ENSZ – amely 1992 szeptemberében gyakorlatilag kizárta soraiból az országot – nem dönt Jugoszlávia tagságáról.²⁵

²⁴ Goshko, J. M.: Bush Threatens 'Military Force' if Serbs Attack Ethnic Albanians. Washington Post, 1992. december 29.

²⁵ A BT 1992. szeptember 19-i határozata értelmében Jugoszláviának újra kellett kérelmeznie tagságát a világszervezetbe – lásd UN SC Resolution 777 (1992) of 19 September 1992 – az ENSZ Közgyűlése 1992. szeptember 23-án függesztette fel az ország tagságát.

A döntés, legalábbis Koszovó kapcsán, később visszautótt az EBEE-re. Amikor ugyanis Belgrád 1993. július 2-án kiutasította Jugoszláviából a szervezet 20 megfigyelő csoportját, döntését azzal indokolta: így tiltakozik az ellen, hogy már egy éve nem vehet részt a szervezet munkájában.²⁶ Milošević e lépésével elérte, hogy az Európai Biztonsági és Együttműködési Szervezet megfigyelői csupán 1998 októberét követően jelenhettek meg újra Koszovóban.²⁷ Emellett a szankciók részeként számos olyan nemzetközi szervezetből is kizárták az országot, illetve függesztették fel Jugoszlávia tagságát (például UNESCO, WHO), amelyek támogatására 1991 után – éppen Belgrád politikája miatt – a koszovói albánoknak fokozottabb mértékben lett volna szüksége.

Az EK és a balkáni békefenntartás

Miként már említettük, 1991 végén gyakorlatilag végleg lezárult a balkáni válságnak az az időszaka, amikor Európa egyedül és önállóan kísérelte meg megoldani Jugoszlávia problémáját. A délszláv konfliktus ezt követő szakaszát leginkább az ENSZ és az Európai Közösség / Európai Unió közös kezdeményezései jellemezték. A Carrington-terv kudarcát követően a hágai tárgyalások centrumába egy szűkebb kérdéskör, a horvátországi válság pacifikálása került. Mint azt korábban jeleztük, december elejére a felek lényegében beleegyeztek a kéksisakosok telepítésébe. A leghosszabb ideig ellenálló Slobodan Milošević számára – december közepére – több szempontból is elfogadhatóvá vált a horvátországi nemzetközi jelenlét. Egyrészt Belgrád katonai céljait ekkorra már lényegében elérte, így legfőbb célja a kialakult status quo politikai rendezésig történő befagyasztása lett. Másrészt december elején az is nyilvánvalóvá vált, hogy az elszakadni vágyó tagköztársaságok elismerése – amely megnehezíti az új határokon túlra kerülő szerb közösségek közvetlen támogatását Belgrád számára – csupán idő kérdése, így Milošević a nemzetközi jelenlét elfogadásával bizonyos értelemben megosztotta a nemzetközi közösség és Belgrád között ezek védelmét. Végül a szerb vezetést egy további megfontolás is vezérelte, nevezetesen, hogy a rendezést az általa horvátbarátnak és elfogultnak tekintett EK kezéből az ENSZ kezébe juttassa.²⁸ Ráadásul a Cyrus Vance által tető alá hozott 1992. január 3-i sarajevói tűzszünetben Belgrád kompromisszumot tudott kicsikarni arra vonatkozóan is, hogy a békefenntartókat ne Horvátország határaitra – miként azt Zágráb követelte –, hanem a frontvonalak és a határ közötti területekre telepítsék. Amikor tehát

²⁶ Acimovic, L.: Possibility of Lifting off the Suspension of Yugoslavia's Membership in the OSCE. Review of International Affairs, Belgrád, 1997. december 15. 10-11. o.

²⁷ 1993 júliusa és 1998 között csupán a Felipe Gonzalez vezette EBESZ-misszió látogathatott Jugoszláviába 1996. december 20-21-én. A misszió feladata azonban pusztán a szerbiai választások körülményeinek és eredményének ellenőrzésére korlátozódott. Jelentésében említést tett a koszovói helyzetről is, javasolva, hogy a szerb hatóságok tegyenek lépéseket a sajtószabadság és az emberi jogok tiszteletben tartása érdekében.

²⁸ A szerb vezetés az EK politikáját Németország által diktálnak és elfogultnak tekintette. Lásd Juhász: Volt egyszer egy Jugoszlávia. 247. o.

1992 márciusában – azt ENSZ BT 1992. február 21-i 743. számú határozata alapján – megkezdődött a 14 ezer fős UNPROFOR telepítése²⁹, a szerb vezetés gyakorlatilag elérte legfőbb célját: területfoglalásaikat de facto nemzetközi jóváhagyással fagyaszthatták be. Ráadásul úgy, hogy a misszió jelenléte – az erre vonatkozó megállapodás szerint – nem prejudikálta a majdani politikai rendezést sem.

Az UNPROFOR bevonulása nem jelentette a horvátországi harcok teljes befejeződését. Sokkal inkább egyfajta – egészen 1995 augusztusáig tartó – „se háború, se béke” állapot következett be Horvátországban, ahol gyakoriak voltak az incidensek és tüzszünetsértések. Kétségtelen ugyanakkor, hogy komolyabb harcokkal csak a horvátok 1993. januári mašlenicai³⁰ és 1995. májusi nyugat-szlavóniai akciói jártak. Ez utóbbi mindenekelőtt azért volt zavarba ejtő, mert ennek során a horvátok a korábban az UNPROFOR felügyeletére bízott nyugat-szlavóniai UNPA-szektort szállták meg. Jóval nagyobb és tartósabb feszültséget okozott az a tény, hogy a misszió eredeti tervei közül csupán a tüzszünet fenntartása és a fegyverzetét a helyi szerbek kezén hagyó JNA kivonulása valósult meg, azonban sem az általános demilitarizáció, sem a milíciák lefegyverzése, sem pedig a menekültek hazatérése nem haladt előre. De a misszió nem tudta rendezni az ún. rózsaszín övezetek kérdését sem, amellyel az ENSZ BT 1992. június 30-án hozott 762. számú határozata bízta meg.³¹ Ezeket a szerbek által 1991-ben megszállt, vegyes lakosságú, az UNPA-k határai mentén fekvő területeket a szerb hatóságok a Vance-terv előírásai ellenére sem ürítették ki, így az UNPROFOR azt sem ellenőrizhette – ami pedig elvben feladata lett volna –, hogy a horvát kormányzat a helyi közigazgatás kiépítését az etnikai arányoknak megfelelően végzi-e. Ugyancsak a nemzetközi békefenntartó kontingenst bízta meg a világszervezet 1992. augusztus 7-én – a BT 769. számú határozatában – az említett területek határainak határőrizeti feladataival, illetve október 6-án a Dubrovnik közelében fekvő Prevlaka-félsziget demilitarizálásának ellenőrzésével.³²

²⁹ UN SC Resolution 743 (1992) of 21 February 1992. A United Nations Protection Force (UNPROFOR) 14 ezer fős kontingensét 12 hónapos, de a politikai rendezésig meghosszabbítható mandátummal telepítették négy, ún. ENSZ által védett zónába (United Nations Protected Areas – UNPA): a baranyai–kelet-szlavóniai, a nyugat-szlavóniai, az észak-krajinai és a dél-krajinai szektorokba. Az 1992. március-július folyamán telepített misszió alapvető feladata a tüzszünet érvényesítése, a védett zónák demilitarizálása és a menekültek hazatérésének biztosítása volt. Lásd Former Yugoslavia – UNPROFOR. Department of Public Information, United Nations, 1996. szeptember. www.un.org/Depts/dpko/dpko/co_mission/unprofor.htm.

³⁰ A horvát csapatok a dalmáciai és központi horvát területek közötti szárazföldi kapcsolat biztosítására hivatkozva elfoglalták a mašlenicai hídfőállást és a zemuniki repülőteret.

³¹ UN SC Resolution 762 (1992) of 30 June 1992.

³² UN SC Resolution 769 (1992) of 7 August 1992, illetve UN SC Resolution 779 (1992) of 6 October 1992.

A csupán könnyűfegyverzettel felszerelt és mandátumuk értelmében szigorúan semleges békefenntartók jelenléte – a politikai rendezés kilátástalanságával párosulva – állandó politikai feszültséget és UNPROFOR-ellenes érzelmeket keltett. Paradox módon ez utóbbi csak tovább rombolta Európa és az EK tekintélyét a délszláv lakosság körében. Mert bár az UNPROFOR-t az ENSZ telepítette Horvátországba, a katonai és rendőri erőkből, valamint megfigyelőkből álló békefenntartó kontingens döntő hányadát az Európai Közösség tagállamai delegálták.³³ Ezt pedig a gyakorlatban sokan úgy értelmezték – tekintettel arra, hogy a fegyverembargó (elsősorban a Balkánon jelenlévő európaiak követelésére) továbbra is érvényben maradt –, hogy Európa vállalta fel a felelősséget (vagy legalábbis annak egy döntő részét) a Balkán civil lakosságának biztonságáért.

A helyzet csak tovább romlott, amikor az ENSZ BT 1992 közepétől az UNPROFOR mandátumát kiterjesztette Bosznia-Hercegovinára. Míg a BT június 8-i 758. számú határozata a humanitárius segélyek fogadása szempontjából kulcsfontosságú szarajevói repülőtér biztosításával, az augusztus 13-án megszületett 770. számú határozata pedig az ENSZ és a Vöröskereszt segélyszállítmányok védelmével bízta meg az UNPROFOR-t, a november 10-i 786. számú BT határozat az ENSZ által október 9-én elrendelt repülési tilalom betartásának ellenőrzését, a november 16-án hozott 787. számú ENSZ-határozat pedig a fegyverembargó és a gazdasági szankciók hatékonyabb érvényesülését célzó határellenőrzést is békefenntartók feladatává tette.³⁴

Időközben azonban a boszniai reguláris erők között kirobbant fegyveres harcok olymértékben kiterjedtek, hogy a hagyományos békefenntartó státuszú – vagyis a béke kikényszerítésére sem mandátummal, sem képességekkel nem rendelkező – UNPROFOR (a segélyezés kivételével) szinte egyetlen rábizott területen sem végezhetett hatékony tevékenységet. Ezen hosszú ideig az sem változtatott, hogy a konfliktus megoldásába 1992. július 10-étől hivatalosan bekapcsolódott a NATO is. Az Észak-atlanti Tanács akkor megtartott helsinki ülésén ugyanis a Szövetség és a Nyugat-Európai Unió vezetői úgy döntöttek, hogy az ENSZ szankciók végrehajtásának ellenőrzése céljából – a BT 713. és 757. számú határozatának megfelelően – összehangolják Földközi-tengeri műveleteiket.³⁵ Sőt, 1992 novemberében – az ENSZ BT 787. számú határozata alapján – e tevékenységüket kiterjesztették és megszigorították a szóban forgó szervezetek.³⁶

³³ Legnagyobb létszámmal az alábbi EK-tagországok vettek részt az UNPROFOR misszióban Franciaország (4545), Nagy-Britannia (3424), Hollandia (1861), Dánia (1289), Spanyolország (1286) és Belgium (1044).

³⁴ UN SC Resolution 758 (1992) of 8 June 1992, UN SC Resolution 770 (1992) 13 August 1992, UN SC Resolution 786 (1992) of 10 November 1992, UN SC Resolution 787 (1992) of 16 November 1992.

³⁵ A BT június 8-i döntése nyomán kezdték meg a NATO/NYEU erői a „Sharp Guard” műveletet, amelynek során (1993 novembere és 1996 júniusa között) kb. 74 ezer hajót tartóztattak fel, közel hateret vizsgáltak át, és több mint 1400-at irányítottak más kikötőkbe. Lásd NATO Kézikönyv 2001. SVKH, Budapest, NATO Információs és Sajtóiroda, Brüsszel. 110-116. o.

³⁶ Ezt követően tevékenységük nem csupán a szankciókat megsértők regisztrálására szorítkozott, de jogukban állt a hajók megállítása, átvizsgálása és útirányuk megváltoztatása is.

Számos szakértő véleménye szerint azonban a fegyverembargó és a gazdasági szankciók ezt követően sem érvényesültek igazán hatékonyan.³⁷ Hasonló problémával állunk szemben az 1992 októberében elrendelt repülési tilalom betartásának esetében is, amelyet 1993 áprilisától ugyan már a NATO légiereje ellenőrzött Bosznia felett, de amely – az 1994. november 21-i udbinai bevetéstől eltekintve³⁸ – egészen 1995 augusztusáig inkább csak jelképes maradt.³⁹

A boszniai háború eszkalálódása mellett, az ENSZ békefenntartó műveletei – és magukat a békefenntartókat is – leginkább a nemzetközi közösség Balkán-politikája hozta igen kényelmetlen helyzetbe, több szempontból is. Egyrészt 1992 májusát – az ENSZ BT 757. számú (gazdasági szankciókat elrendelő) határozatát – követően egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy a nagyhatalmak délszláv-politikájának alapja (a humanitárius programok, a békeközvetítés és a fegyverembargó háború lokalizálását célzó fenntartása mellett) Jugoszlávia és a szerbek hosszú távú gazdasági kimerítése lett.⁴⁰ Másrészt a válság megoldásán

³⁷ Horvátország 1990 óta intenzíven fegyverkezett, s 1991 után is erre koncentrálna teljes gazdasági kapacitását és a horvát diaszpóra segítségét. Miután 1994 márciusában kiegyezett Szarajevóval, amerikai katonai tanácsadókat is fogadhatott (igaz, csupán magánemberként) és egyre inkább szemet hunytak illegális fegyverimportja fölött is. 1992 és 1994 között Horvátország volt a legnagyobb balkáni fegyverimportőr, amely mintegy 600 millió dollár értékben kapott fegyvereket. Ennek, mint egy felét (320 millió dollár) Bonn biztosította Zágráb számára a volt NDK-s arzenálból. De importált fegyvereket Svájc (90), Ausztriából (61), Szlovákiából (60), a volt Szovjetunióból (50), Kínából (25), Szingapúrból (20), Törökországból (10) és Egyiptomból (2) is. Szerbia fő szállítója a volt Szovjetunió (360) és Szlovákia (100) volt, de kapott fegyvereket Kínától (10) és Törökországtól (2) is. Bosznia Irán (35), Egyiptom (25), a volt Szovjetunió (20), Szaúd-Arábia (20), Kína (15), Szlovákia (10), Svájc (9), Németország (6), Törökország (6), Ausztria (2) és Szingapúr (2) révén jutott fegyverekhez. Juhász J: A délszláv háborúk 134. o.; a szankciókról lásd még Woodward: i. m. 289-294. o.; a fegyverembargó EK/EU-n belüli vitájáról lásd például Question No H-643/93/rev. by Mr Arbeola Muru on total arms embargo on former Yugoslavia. Strasbourg, 1993. szeptember 15.; Question No 1649/93 by Mr Smith (S) on arms export control to Bosnia. 1993. október 6.; Question No E-2849/93 by Mr Smith (S) on the supply of armaments to former Yugoslavia. Strasbourg, 1994. január 14.; Question No H-64/94 by Mr Llewellyn Smith, taken over by Mr Alex Smith, on the role the British arms industry in supplying a serbian military complex. Strasbourg, 1994. február 9.; Question No E-348/94 by Mr Smith (PSE) on the role of German and British arms manufacturers in supporting Serbia. Strasbourg, 1994. április 22.

³⁸ 1994. november 21-én a NATO repülőgépei támadást intéztek a szerb ellenőrzés alatt álló, horvátországi udbinai repülőtér ellen, válaszul arra, hogy korábban innen kiindulva a szerb fegyveresek Bihać térségében lévő célpontokat támadták.

³⁹ Az ENSZ BT 1993. március 31-i 816. számú határozata – UN SC Resolution 816 (1993) of 31 March 1993 – kiterjesztette az ellenőrzést valamennyi merev és forgószárnyú repülőgépre és felhatalmazta az UNPROFOR-t a légtérzárlat kikényszerítésére is. Korábban – 1992 októberétől – a NATO AWACS gépei csupán megfigyelést végeztek. Former Yugoslavia – UNPROFOR.

⁴⁰ A Jugoszláviával szembeni gazdasági szankciókra vonatkozóan lásd az ENSZ BT alábbi határozatait: UN SC Resolution 713 (1991) of 25 September 1991 (fegyverembargó). UN SC Resolution 724 (1991) of 15 December 1991 (bizottság felállítását az embargó betartásának ellenőrzésére). UN SC Resolution 757 (1992) of 30 May 1992 (átfogó gazdasági embargó Jugoszláviával szemben). UN SC Resolution 787 (1992) of 16 November 1992 (felhatalmazás a NATO-nak és WEU-nak a szankciók és embargó betartására irányuló műveletek megkezdésére). UN SC Resolution 820 (1993) of 17 April 1993 (a Jugoszláviával szembeni szankciók szigorítása). UN SC Resolution 943 (1994) of 23 September 1994 (az utazások és a sportrendezvényeken való részvétel szigorítása). UN SC Resolution 1021 (1995) of 22 November 1995 (a fegyverembargó részleges megszüntetése 1996 márciusával). UN SC Resolution 1022 (1995) of 22 November 1995 (a Jugoszláviával szembeni gazdasági szankciók időleges feloldása). UN SC Resolution 1074 (1996) of October 1996 (a Jugoszláviával és boszniai szerbekkel szembeni gazdasági szankciók feloldásáról) www.un.org/News/oss/fy.htm.

fáradozó nemzetközi szervezetek számának növekedése (EK, ENSZ, NATO) korántsem vezetett a konfliktuskezelés nagyobb hatékonysághoz. Sőt, ellenkezőleg: 1992-től kezdve – miután kiderült, hogy a konfliktus megmaradt lokális szinten, vagyis a szerb–horvát–bosnyák összecsapás nem terjed túl Horvátországon és Bosznia-Hercegovinán – a balkáni krízis egyre inkább a nagyhatalmi vetélkedés mellékszínjévé vált. Olyannyira, hogy a felek között hosszú ideig nem jött létre megegyezés, még az esetleges beavatkozás politikai céljairól sem. A válság kezdeti időszakában főszerepet játszani igyekvő Németországot egy időre háttérbe szorította a békefenntartásban oroszánrészt vállaló Franciaország és Nagy-Britannia. Az csak tovább színezte a képletet, hogy míg Bonn továbbra is horvátbarátként volt elkönnyelve, Párizst és Londont a szerbek iránti állítólagos elfogultságuk miatt érte kritika.⁴¹ Ez utóbbi magatartás volt jellemző az ENSZ BT révén a válság egyik főszereplőjévé vált Oroszországra is.⁴² Ráadásul Moszkva – akinek Szerbia „szövetsége” jelentette az utolsó politikai kapaszkodót Európában – 1993-tól egyre inkább különvéleményével hívta fel magára a figyelmet. S végül ott volt Washington, amely a jugoszláv utódállamok elismerését követően a multikulturális Boszniát választotta ki favoritjának, de amely 1994-95-ig lényegében magára hagyta Európát a Balkánon.

Komoly hatása volt annak is, hogy a fegyverembargó kérdésében nem sikerült politikai konszenzust kialakítani az annak feloldását szorgalmazó iszlám országok és az Egyesült Államok, illetve az európai nagyhatalmak között. Ez utóbbiak ugyanis – részben katonáik biztonságát féltve a háború intenzívebbé válásától, részben mert a gyakorlatban nehezen megoldhatónak vélték a fegyverembargó szelektív feloldását – hallani sem akartak a harcoló felek közötti aránytalan erőviszonyok felszámolásáról.⁴³ A másik megoldástól, a nemzetközi közösség katonai beavatkozásától viszont különösen az európaiak, de az Egyesült Államok is húzódozott ekkoriban, s ha néha szóba is került ez a lehetőség, annak jellegét (tudniillik légi vagy szárazföldi) egészen másként ítélték meg.⁴⁴ Ez a helyzet pedig hosszú ideig arra ösztönözte a szerbeket, hogy tárgyalásos megoldás helyett a háborús opciókat részesítsék előnyben. Sőt előrevetítette azt is, hogy a konfliktus megoldása – a nemzetközi közösség katonai beavatkozásának hiányában – mindaddig várat majd magára, amíg a szemben álló felek (részben saját erejükből,

⁴¹ Lásd Osmançavuşoğlu: i. m. 92-100. o.

⁴² Oroszországnak a balkáni válságban betöltött szerepéről lásd: Sz. Bíró Z.: Moszkva és a délszláv válság. Budapest, 2001. 35 o. (kézirat)

⁴³ 1991-ben a JNA haditechnikájának mintegy 85-95%-át a szerbek örökölték meg. Juhász: Volt egyszer egy Jugoszlávia. 272. o. Az erőviszonyok aránytalanságának feloldására eredetileg – 1992 augusztusában – Alija Izetbegović tett javaslatot („oldás és támadás”). Ennek lényege az volt, hogy a nemzetközi közösség oldja fel a fegyverembargó országával szemben, és használhassa a NATO légierejét a szerbek nehéztüzérségi fölényének kompenzálására. 1993 áprilisában a Clinton-adminisztráció is felkarolta az ötletet, de Warren Christophernek nem sikerült elfogadtatnia az európai szövetségekkel. Silber, L. – Little, A.: Jugoszlávia halála. Zrínyi Kiadó, Budapest, é. n., 345. és 390. o.

⁴⁴ Míg az USA és Nagy-Britannia elvben a légi csapásokat tartották volna elfogadhatónak, abból kiindulva, hogy egy szárazföldi akció esetén politikai-katonai értelemben foglyiává válhatnak a válságnak, Franciaország megítélése szerint csakis egy szárazföldi megoldás vezethetett volna eredményre. Osmançavuşoğlu: i. m. 108. o.

részben illegális fegyverimportjuk révén) ki nem egyenlítik az aránytalan erőviszonyokat. Ez a politika pedig az elkövetkezendő években lényegében a balkáni válság foglyává tette az UNPROFOR egységeit, s nem csak képletes, de olykor valóságos értelemben is.

Paradox módon az UNPROFOR kudarcát súlyosbította az is, hogy a kontingens nagysága a feladatok bővülésével arányosan növekedett, s létszáma 1995 márciusára elérte a 38 ezer főt. A létszámnövekedés ugyanis nem hozta magával a békefenntartás hatékonyságának növekedését, legalábbis nem akkora mértékben, mint azt a nemzetközi közösség remélte. Ennek okát ismét csak az UNPROFOR hagyományos békefenntartó funkciójában, illetve az ezt kijelölő nagyhatalmak politikájában kell keresnünk. A hagyományos békefenntartás ugyanis – a korábbi tapasztalatok alapján és elméletileg is – csupán két esetben lehet sikeres: vagy akkor, ha a szemben álló felekben megvan a békére való komoly szándék, vagy akkor, ha a nemzetközi közösség politikai eszközökkel kényszeríti ki azt. Márpedig a délszláv válság esetében – legalábbis 1991 és 1995 között – az előbbi feltételek egyike sem teljesült. Akár a sors tragikusan furcsa fíntorának is tekinthetjük tehát, hogy miközben a nemzetközi közösség hosszú ideig mereven elutasította a békekikényszerítő katonai beavatkozást – arra hivatkozva, hogy azzal ott ragadhat a balkáni mocsárban –, s lényegében e veszély elkerülése érdekében választotta a hagyományos békefenntartás útját, maga sem vette észre, hogy ez utóbbi megoldás kudarcai éppúgy a mocsárba vezetnek, s végül kikényszerítik az aktív katonai beavatkozást.

Aki a nemzetközi közösség egyre látványosabbá váló tehetetlenségével esetleg nem lett volna tisztában, annak 1993 januárja igen plasztikus példával szolgált: január 8-án Szarajevóban egy ENSZ katonai szállítójárműből rángatták ki és lötték agyon szerb fegyveresek Hakija Turajlić-ot, Bosznia-Hercegovina hivatalban lévő miniszterelnök-helyettesét.⁴⁵ S ez csupán a kezdete volt az UNPROFOR és a nemzetközi közösség tekintélyén esett csorbáknak.⁴⁶ Jóval súlyosabb következményekhez vezetett ugyanis az a tény, hogy az ENSZ által Boszniában kijelölt védett övezeteket – Srebrenica, Tuzla, Žepa, Goražde, Bihać és Szarajevó – a Biztonsági Tanács arra a nehézfegyverzet nélküli UNPROFOR-ra (ezen belül főleg európaiakból álló egységekre) bízta, amelynek mandátuma alapján semlegesnek kellett mutatkoznia, s továbbra is csupán saját védelme érdekében használhatott fegyvert.⁴⁷ A döntés tragikus eredménye közismert: a szerbek 1994 áprilisának közepén elfoglalták Goraždét, egy évvel később pedig Srebrenicát és Žepát (1995. július 11-15.). Ekkoriban járták be a világot arról a

⁴⁵ Uo. 125. o.; UN SC Statement by the President. 1993. január 8.

⁴⁶ Az UNPROFOR tehetetlenségére vonatkozóan számos példával szolgál Silber – Little: i.m. különösen 360-374. o.

⁴⁷ A védett övezetéről 1993. április 16-án (Srebrenica), illetve május 6-án (Tuzla, Žepa, Goražde, Bihać, Szarajevó) hozott határozatot a BT. Lásd: UNSC Resolution 819 (1993) of 16 April 1993; Resolution 824 (1993) of 6 May 1993. Jóllehet Oroszország felvetette a védett övezetek katonai erővel való megvédésének opcióját, de ezt az 1993. május 22-én az Egyesült Államok, Oroszország, Franciaország, Nagy-Britannia és Spanyolország által elfogadott „joint action plan” elvetette. Johnston, R.: *The Yugoslav conflict 19-20.* o.; Silber – Little: i. m. 393. o. Június 8-án az EU külügyminiszterei is támogatásukról biztosították, mind a BT döntését, mind pedig a május 22-i „joint action plan”-t. Statement on the former Yugoslavia. Brüsszel, Kopenhága, 1993. június 8.

70 békefenntartó katonáról készült felvételek is, akik május 26-án estek a szerbek fogságába, s akiket egészen június 18-ig használtak élő pajzsként egy esetleges NATO-támadás elhárítása érdekében. S mivel a Boszniába telepített UNPROFOR-erők gerincét európai katonák alkották, a fiaskó miatti szégyen és presztizsvesztés mindenekelőtt megint az öreg kontinensre, az európai hadseregekre, illetve a CFSP-re hullott vissza. Részben ezt a csorbát igyekezett kiköszörülni a nemzetközi közösség akkor, amikor az ENSZ 1995 nyarán (először a délszláv konfliktus során) a franciák, a britek és a hollandok által létrehozott – nagy mobilitású és nehézfegyverzettel (harcokocsikkal, támadó helikopterekkel stb.) is ellátott – gyorsreagálású egységeket küldött Szarajevó védelmére.⁴⁸ Vagyis olyan katonai egységeket, amelyek 1992 és 1995 között mindvégig hiányoztak az UNPROFOR eszköztárából. S bár a következő fél évben az európai hatalmak is egyre nagyobb és komolyabb erőfeszítéseket tettek a boszniai békefenntartás, illetve a békekikényszerítéssel kombinált békefenntartás területén, ezek a sikerek már nem igazán változtattak azon a korábban kialakított képen, amely szerint Európa gyengének és tehetetlennek mutatkozott a délszláv válság kapcsán.⁴⁹

Mindenekelőtt azért nem, mert 1994-95 folyamán radikálisan csökkent az önmaga gyengeségét egyre inkább tudomásul vevő Nyugat-Európa szerepe és jelentősége a délszláv válság rendezésében, s az Európai Unió helyét egyre inkább és egyre látványosabban az Egyesült Államok vette át. Katonai téren ezt mindenekelőtt a NATO légierőjének aktivizálódása jelezte, politikai téren pedig a Daytoni egyezmény, amelyet egyértelműen és vitathatatlanul Washington hozott tető alá.

Háborúk Boszniában és újabb elutasított béketervek

Amikor 1992 elején az Európai Közösség kiszorult a Cyrus Vance által vezényelt horvátországi rendezésből, Európa vezető politikusai Boszniára vetették tekintetüket. A horvátországi tapasztalatokból a közösség azt a tanulságot vonta le, hogy Bosznia-Hercegovina esetében már a háborúskodást megelőzendő célszerű lenne valamiféle minimális egyezsége juttatni a boszniai nemzetiségeket. Lényegében ezt célozta az EK által kidolgozott és 1992 februárjában – még a Lord Carrington-féle Jugoszlávia-konferencia keretében – előterjesztett, ún. Cutilieroterv, amely a nemzeti elv alapján hét kantonra osztva, szövetségi állammá alakította volna Bosznia-Hercegovinát, a köztársaság 44-44%-át juttatva a szerbeknek és a muzulmánoknak, 12%-át pedig a horvátoknak.⁵⁰ Jóllehet a tervet az 1992. február 24-i lisszaboni Bosznia-konferencián elvben mindhárom fél (a bosnyák Alija Izetbegović, a szerb Radovan Karadžić és a horvát Mate Boban is) elfogadta, hamarosan kiderült, hogy mindhárom vezetőt csupán taktikai megfontolások motiválták az elvi hozzájárulásban.⁵¹ Az akkor még mereven unitarista

⁴⁸ Statement on the former Yugoslavia. Brüsszel, Párizs, 1995. június 12.

⁴⁹ 1995 januárjában Horvátország nem járult hozzá az UNPROFOR március 31-én lejáró mandátumának meghosszabbításához, így a békefenntartók (6581 katona, 194 katonai megfigyelő, 269 rendőr) 1995 márciusától – 1996 januárjáig UNCRO (UN Confidence Restoration Operation in Croatia) néven maradtak az országban.

⁵⁰ Az etnikai arányokat tekintve Bosznia-Hercegovina az alábbi megoszlást mutatta: muzulmánok 44%, szerbek 31%, horvátok 17%. Juhász J.: A délszláv háborúk. Napvilág Kiadó, Budapest, 1997. 132. o.

⁵¹ A sokszor „kantonizációs” tervként is emlegetett Cutilieroterről és a lisszaboni konferenciáról lásd

Izetbegovićot a közelgő elismerés vonzotta. A területmegosztást kifogásoló Boban csak azért adta aláírását, mert Zágráb az adott szituációban nem képviselhette nyíltan Bosznia felosztását. Karadžić pedig – miközben létrehozta a Bosznia-Hercegovinai Szerb Köztársaságot – szeretne volna Izetbegovićra hagyni a béke kerékkötőjének hálátlan szerepét. Ezt látszólag sikerrel tette, hiszen a bosnyák elnök Lisszabonból Szarajevóba visszatérve előbb az etnikai felosztás finomításra tett javaslatot, majd egy hét múlva végleg elvetette a tervet.

Az elemzők egy része szerint a bosnyák elutasítást a „kantonizáció” ötletét igen erősen megkérdőjelező Egyesült Államok – személy szerint Warren Zimmermann – is bátorította.⁵² S ha ezt sokan vitatják is, az kétségtelen tény, hogy Washington – részben az erős amerikai bosnyák lobby befolyásának hatására, részben multikulturális hagyományaiból kifolyólag, részben pedig egyszerűen a „maradékely” alapján (tudniillik Horvátországot Bonn, Belgrádot pedig Párizs, illetve kisebb mértékben London támogatta) – már a kezdetektől Boszniát választotta ki politikai favoritjának. Igen jól jelezte ezt a „részhajlást” az a tény, hogy az Egyesült Államok ugyanazon a napon – 1992. április 7-én – ismerte el Horvátország, Szlovénia és Bosznia-Hercegovina függetlenségét, jóllehet az EK az előbbieket már január 15-én, míg az utóbbit csak április 6-án ismerte el.⁵³

Csakhamar kiderült azonban, hogy az említett hármas másik két tagja sem gondolkodik Alija Izetbegovićtól eltérően. Mate Boban és Radovan Karadžić ugyanis (Franjo Tuđman és Slobodan Milošević társaságában) két nappal a lisszaboni megállapodást követően, Grazban rajzolta újra Bosznia térképét.⁵⁴ A Cutiliero-terv elutasítása véget vetett a formálisan még augusztusig fennálló, Lord Carrington nevével fémjelzett Jugoszlávia-konferenciának, s mint utóbb kiderült annak a reménynek is, hogy Bosznia esetében politikai-diplomáciai úton is rendezni lehet a felek közötti vitákat.

Az 1992 első felében megszerveződő hadseregek (a VRS, az ABiH és a horvát véderő⁵⁵) között ugyanis már április elejére folyamatossá váltak a harcok, és ezzel kezdetét vette a három és fél éves – 200-250 ezer halálos áldozatot követelő, kölcsönös etnikai tisztogatásokkal tarkított⁵⁶, s mintegy 2,8-3,3 millió embert menekülésre kényszerítő – boszniai háború. Az áprilisban kirobbanó harcok következményeként gyakorlatilag már 1992 őszére megvalósult

Statement on the situation in Bosnia-Herzegovina. 1992. május 12.; Question No H-613/92 by Mr Cusnahan on the situation in Yugoslavia. Strasbourg, 1992. július 8.; Juhász: A délszláv háborúk. 97-98.; Osmaņavuşođlu: i. m. 70-74. o.; Woodward: i. m. 281-282. o.

⁵² Tudniillik Warren Zimmermann, az Egyesült Államok belgrádi nagykövete külön felhívta Izetbegović figyelmét: „ha nem ért egyet a tervvel, nem kellene aláírnia”. Osmaņavuşođlu: i. m. 74. o.

⁵³ Uo.

⁵⁴ Lásd Bryant, L.: The Betrayal of Bosnia. CDS Perspectives, No.1 Autumn 1993. www.home.wmin.ac.uk/csd/bryantpers.htm; Silber – Little: i. m. 299-300. o.; Osmaņavuşođlu: i. m. 72. és 142. o.

⁵⁵ VRS – Boszniai Szerb Hadsereg; ABiH – Bosznia-Hercegovina Hadserege.

⁵⁶ Erről lásd Osmaņavuşođlu: i. m. 82-87. o.

Bosznia-Hercegovina első, 1995 nyaráig tartó katonai felosztása.⁵⁷ A túlerőben lévő boszniai szerb hadsereg ugyanis néhány hónap leforgása alatt, s gyakorlatilag nagyobb csaták nélkül uralma alá vonta Bosznia területének bő kétharmadát⁵⁸, s mivel a maradék területek mintegy 20%-át a horvátok ellenőrizték⁵⁹, a leggyengébb katonai erővel rendelkező muzulmánoknak csupán 10-15%-nyi területrészt maradt.⁶⁰ Ez pedig azt jelentette, hogy 1992 őszét követően az erőfölényben lévő szerb fél – kényszerítő ellensúly hiányában – éveken át elutasíthatta a nemzetközi közösség kompromisszumos javaslatait. Ráadásul az 1992 nyarán kirobbant horvát–muzulmán konfliktussal csak tovább bonyolódott a helyzet. Nem csupán katonai értelemben, de a „Hercegboszniai Horvát Közösség” július 5-i kikiáltásával politikai értelemben is, amennyiben Bosznia-Hercegovinán belül – a Bosznia-Hercegovinai Szerb Köztársaság után – újabb önállósulni kívánó miniállam jelent meg.

Ebben a helyzetben kezdeményezte és hívta össze az Európai Közösség és az ENSZ a londoni Jugoszlávia-konferenciát 1992. augusztus 26-27-én, azzal a céllal, hogy ismét lendület adjon a rendezési folyamatnak, rögzítse annak alapelveit⁶¹, és döntést hozzon egy új, állandó, az EU–ENSZ közös védnöksége alatt zajló, genfi (később New York-i) székhelyű Jugoszlávia-értekezlet felállításáról. A londoni megállapodás értelmében a Cyrus Vance (ENSZ) és Lord Owen (EU) által vezetett, szeptemberben kezdődő Nemzetközi volt Jugoszlávia Konferenciának (ICFY) kellett döntenie a rendezés részletes menetrendjéről, s itt kellett konkrét formába önteni a londoni alapelveket is. Arra a kérdésre, hogy a nemzetközi közösség miért kezdett mindent újra látványosan 1992 közepén, nehéz pontosan válaszolni. A „tabula rasa”-t formálisan azzal indokolták, hogy a hatékonyság érdekében egységes keretbe kell foglalni a délszláv válság felszámolását célzó, addig külön szálakon futó nemzetközi törekvéseket (EK, ENSZ). Az újonnan kialakult munkamegosztás jegyében így a Londont követő genfi konferencián elsősorban az Európai Közösség lett felelős a politikai kérdésekért, az ENSZ pedig a helyszínen végzett tevékenységekért (tüzszünet-ellenőrzés, békefenntartás, demilitarizálás stb.).

⁵⁷ Ez a felosztás egyéb hozzávetőlegesen megfelelt Karadžić és Boban 1992. májusi grázi elvi egyezményének, amely a területek 65%-át „juttatta” a szerbeknek, 20%-át pedig a horvátoknak. Juhász: Volt egyszer egy Jugoszlávia. 256. o.

⁵⁸ Bosznia teljes keleti részét és a nyugati szerb területek létét biztosító „posavinai folyosót”.

⁵⁹ Nyugat-Hercegovinát, továbbá a közép-boszniai és posavinai területek egy részét.

⁶⁰ Közép-Bosznia, Szarajevó és Mostar egy része, továbbá bihaci és a kelet-boszniai enklávék (Goražde, Srebrenica, Žepa).

⁶¹ Az alapelvek a következők voltak: 1. Az erőszak beszüntetése; 2. Az erőszakkal szerzett előnyök el nem ismerése; 3. Tárgyalások valamennyi fél részvételével az alábbi elvek alapján; 4. Az emberi jogok tiszteletben tartása; 5. A nemzeti és etnikai kisebbségek emberi jogainak garantálása; 6. Az etnikai tisztogatások megbélyegzése, az összes fogolytábor bezárása és valamennyi kitelepített hazatérése; 7. A genfi konvenció betartása, a háború áldozatainak védelme a nemzetközi emberi jogok alapján, személyes felelősség ezek megszegése esetén; 8. Kötelezettség az ország integritásának és határai sérthetlenségének tiszteletbetartására; 9. A berendezkedés kérdéseinek konszenzusos döntőbíráskodási és nem erőszakos megoldása; 10. Az ENSZ BT összes határozatának végrehajtása; 11. Gondoskodás a humanitárius segélyek eljuttatásáról a rászorultaknak, különösen a gyerekeknek; 12. Együttműködés a nemzetközi megfigyelőkkel, békefenntartókkal és fegyverzet-ellenőrökkel; 13. Nemzetközi garancia a megállapodás teljesítésének biztosításra egy nemzetközi konferencia keretei között. Osmaņavușoğlu: i. m. 113-114. o.

Az újramezést azonban sokkal inkább politikai megfontolások motiválták. 1992 májusától ugyanis a nyugati közvélemény egyre felháborodottabban tekintett a Boszniában folyó etnikai tisztogatásokra (melynek következtében júliustól – az UNPROFOR mellett – jó néhány hónapig a tömegessé váló menekülthullám kezelése lett az ENSZ és az EU legfőbb problémája⁶²), s egyre határozottabban követelte a nemzetközi közösség erélyesebb fellépését. Lényegében ezt a hangulatot kívánta részben lecsendesíteni, részben kihasználni egy újabb rendezési kísérletre a londoni konferencia. Ezt a hangulatot tükrözte igen kemény hangvételűre sikeredett nyilatkozata, továbbá az is, hogy soha korábban nem hangzott el annyi nyilatkozat a fegyveres fellépés szükségességéről és lehetséges módjáról, mint a konferencia idején.⁶³ Tény, hogy a nemzetközi közösség 1992 közepén már nem adhatott új lendületet a délszláv konfliktus rendezésének a korábbi – Lord Carrington-féle –, kudarcot vallott konferencia keretei között. Persze a későbbi események tükrében azt sem zárhatjuk ki, hogy a válság megoldását magukra vállaló nagyhatalmak további időt akartak nyerni, s csupán azért kezdtek mindent újra az alapoktól, mert egész egyszerűen nem volt új ötletük a kérdés rendezésére vonatkozóan.

Bárhogy is volt, tény, hogy az 1992. szeptember 3-án megkezdődő genfi értekezlet malmai meglehetősen lassan öröltek.⁶⁴ A konferencia Martti Ahtisaari által vezetett Bosznia-Hercegovina munkacsoportja ugyanis csupán október elején terjesztette elő első, öt különböző rendezési javaslatot tartalmazó listáját, amelyeket azután sorra áttekintett és megjegyzéseivel látott el a bosnyák, a szerb és a horvát delegáció.⁶⁵ Ismét kiderült azonban, hogy a feleknek továbbra is szögesen eltérő a véleményük Bosznia jövőjét illetően. Míg ugyanis a bosnyák kormány egy egységes és centralizált, multietnikus és multikulturális, a helyi jogosítványokat négy-tíz – az etnikai határoktól eltérő – régióval megosztó államban gondolkodott, a szerbek és a horvátok három autonóm államból álló laza föderációt láttak volna kívánatosnak, ahol a bosnyák állam mellett létrejövő szerb, illetve horvát autonóm köztársaságokat különleges viszony fűzi Szerbiához, illetve Horvátországhoz.⁶⁶ Mindezek alapján a genfi konferencia társelnökei – Cyrus Vance és Lord Owen – október végére készítették el a boszniai rendezésre vonatkozó első javaslatukat, amely Bosznia-Hercegovinán belül hét-tíz, etnikailag többségi régió létrehozását tervezte, melyeket

⁶² Lásd többek között Statement on Yugoslavia. Brüsszel, London, 1992. július 20.; Statement on the situation in Bosnia-Hercegovina. Strasbourg, 1992. szeptember 16.; Statement on former Yugoslavia. Brüsszel, London, 1992. október 5.; Statement by the European Council on Former Yugoslavia. Brüsszel, London, 1992. október 16.; Statement on the European Council meeting in Birmingham, held on 16 October 1992. Strasbourg, 1992. október 27.; Declaration on the former Yugoslavia. Edinburgh, 1992. december 11-12.; Declaration on the treatment of Muslim women in former Yugoslavia. Edinburgh, 1992. december 11-12.

⁶³ Osmançavuşoğlu: i. m. 107-111. o.

⁶⁴ A genfi értekezlet hat munkacsoportban végezte feladatát a konfliktusban részt vevő valamennyi fél jelenlétében.

⁶⁵ Az öt javaslat a következő volt: 1. Centralizált állam; 2. Centralizált föderatív állam, amely funkcióinak egy részét szétosztja az államot alkotó 4-10 régió között; 3. A három nemzetalkotó egység laza, földrajzilag nem folytonos föderációja; 4. Laza föderáció, melyben a három nemzetalkotó etnikum által létrehozott földrajzilag egységes köztársaságok nagy függetlenséget élveznek (a biztonság kérdését is ideértve); 5. A muzulmán állam és a szerbek Jugoszlávia részévé, a horvátok Horvátország részévé válnak. Osmançavuşoğlu: i. m. 118. o.

⁶⁶ Uo. 117. o.

alkotmányos értelemben multikulturálisnak képzeltek el. Az eredeti javaslat azonban – szemben a későbbiekkel – nem Bosznia etnikai alapon történő kantonizálását, hanem sokkal inkább az ország regionalizálást irányozta elő, s ami ennél is fontosabb volt, Boszniát egységes államként kezelte, egyetlen központi kormánnyal.⁶⁷ Az októberi javaslatról hosszú és meddő vita vette kezdetét a bosnyák, a szerb és a horvát vezetők között.

Cyrus Vance és David Owen – hosszú, kéthónapos előkészítés után – 1993. január 3-án mutatta be átalakított béketervét a delegációknak, az ekkor beterjesztett változat azonban lényegesen eltért az októberi javaslatától, viszont kísértetiesen hasonlított José Cutiliero 1992. februári ajánlatához.⁶⁸ A nemzetközi közvélemény előtt Vance–Owen-terv néven ismertté vált dokumentum tíz kantonra osztotta volna az erősen decentralizált Boszniát, amelyből három-három jutott volna a szerbeknek és a muzulmánoknak, kettő a horvátoknak, egy vegyes összetételű lett volna, Szarajevó és környéke pedig – tizedik kantonként – megőrizte volna multikulturális és multietnikus jellegét. A területmegosztásnál a terv az etnikai elv prioritása mellett figyelembe vette a földrajzi-közlekedési, gazdasági és történelmi szempontokat is, s az így megrajzolt térkép szerint a szerbeknek 43%, a muzulmánoknak 32%, a horvátoknak pedig 25% jutott volna a föderatív berendezkedésű köztársaság területéből. A kantonok – szemben az októberi ajánlattal – széles önállósággal rendelkeztek volna, de nem léphettek volna ki a föderációból, s a nemzetközi jogalanyisággal összefüggő kérdésekben is a konszenzusos döntésen alapuló és paritásos felépítésű központi hatalom lett volna kompetens. A két részből és négy külön dokumentumból álló terv kollektív elnökségre és kormányra, egy a három nemzeti küldöttségből álló parlamentre, továbbá a rotáció elve alapján betöltött államfői tisztségre is javaslatot tett.⁶⁹

A tervet – miként várható volt – leghamarabb a Mate Boban vezette horvátok fogadták el, akik gyakorlatilag mindent megkaptak Vance és Owen javaslatától, amire vágytak (nagy, összefüggő és Horvátországhoz közvetlenül kapcsolódó területeket), s akik azonnal meg is kezdték a számukra kijelölt területek elfoglalását.⁷⁰ És éppen ez a horvát magatartás volt az, amely rögtön a kezdeteknél rávilágított a terv – és általában a boszniai rendezési kísérletek – egyik leggyengébb pontjára. Az ugyanis már a Cutiliero-terv kapcsán kiderült – s ez vonatkozott Vance és Owen, majd Owen és Stoltenberg tervére is –, hogy a nemzetközi közösség javaslatai nem hajthatók végre jelentős lakosságcsere nélkül.⁷¹ Márpedig ettől mind

⁶⁷ Uo. 118. o.

⁶⁸ A Vance-Owen tervről lásd: Juhász: A délszláv háborúk. 98-99. o.; Woodward: i. m. 304-310. o.; Osmançavuşoğlu: i. m. 118. o.; 117-137. o.; Silber – Little: i. m. 375-394. o.

⁶⁹ A terv egy katonai egyezményből, illetve az ehhez kapcsolódó átmeneti rendelkezésekből, továbbá egy alkotmánytervezetből és az ehhez csatolt térképből állt. Statement on the situation in the former Yugoslav republics. Strasbourg, 1993. január 20.

⁷⁰ 1993. január 22-én a horvátok támadást intéztek Krajina ellen és elfoglalták a mašlenicai hídfőállást, valamint a zemuniki repülőteret. Az akciót határozatlan időre elhalasztotta az ENSZ BT. Lásd UN SC Resolution 802 (1993) of 25 January 1993.

⁷¹ A Vance-Owen terv megvalósulása esetén a boszniai szerbek 43%-a, a muzulmánok 30%-a, a horvátok 37%-a maradt volna a saját etnikuma számára kialakított tartományokon kívül. Lásd Hámori G.: Maratoni közvetítés. Forгатókönyvek Bosznia-Hercegovina helyzetének rendezésére. 2000. (Kézirat) 16. o. Hasonló volt a helyzet a Cutiliero-terv esetében is, ahol például a boszniai horvátok mintegy 57%-a került volna a nem horvát kantonokba. Osmançavuşoğlu: i. m. 74. o.

az EK, mind pedig az Egyesült Államok mereven elzárkózott, különösen 1992 nyarát követően, amikor az etnikai tisztogatások amúgy is felkorbácsolták a nemzetközi közvélemény indulatait. Ráadásul – miként arra később többen is rámutattak – a szóban forgó tervek közvetett módon az etnikai tisztogatások folytatására ösztönözték a Boszniában szemben álló feleket.⁷²

Alija Izetbegović, aki ugyan gyengének érezte a központi hatalomnak juttatott jogokat – s félt attól, hogy az etnikai tartományok előbb-utóbb függetlenek lesznek –, némi módosítás után, márciusra engedett a nemzetközi nyomásnak, s 25-én a terv valamennyi részét aláírta.⁷³ Sőt úgy tűnt, hogy Miloševićnek sincs alapvető kifogása a Vance–Owen-javaslat ellen.⁷⁴ A boszniai szerbek viszont már a kezdetektől mereven és határozottan elutasították a tervhez kapcsolódó térképet és az átmeneti rendezésről szóló dokumentumot. S bár Radovan Karadžić – a nemzetközi közösség és a kis-jugoszláviai vezetés nyomásának, zsarolásának engedve – a május 1-2-i athéni konferencián feltételesen ugyan aláírta a tervet, a palei parlamentben és a május 15-16-i népszavazáson a boszniai szerbek végül elvetették azt.⁷⁵

A boszniai szerbek magatartása tulajdonképpen érthető volt. A Vance–Owen-terv értelmében ugyanis nagy területeket kellett volna visszaszolgáltatniuk, s a javaslat olyan szerb etnikai enklávékat hozott volna létre, melyeknek nem lett volna kapcsolata sem egymással, sem pedig Szerbiával. Ráadásul a terv mindössze 43%-nyi területet ajánlott fel a szerbek számára a köztársaság területéből olyankor, amikor a boszniai szerb hadsereg katonái – áprilisban meginduló nagyszabású akciójuk eredményeként – Bosznia mintegy 60%-át ellenőrizték. Vagyis Vance és Owen javaslata fukarabbnak bizonyult Paleval szemben, mint a boszniai szerbek szempontjából jóval kedvezőtlenebb katonai helyzetben megszületett Cutiliero-terv. S akkor még nem is említettük alkotmányjogi kifogásaikat, mindenekelőtt pedig az egységes bosnyák állam elutasítását. Ami azonban ennél is fontosabb volt, hogy a Karadžić-féle szerb vezetés felismerte, vagy legalábbis megérezte, hogy a nemzetközi közösség – minden fenyegetése ellenére – még nem szánta el magát a boszniai válság megoldásának katonai erővel való kikényszerítésére. Ráadásul sejthették azt is, hogy a katonai erő alkalmazásától való ódzkodásnak nem csupán a nagyhatalmak közötti ezzel kapcsolatos vita az egyedüli oka (tudniillik Washington és London a NATO légierejének bevetését, a többiek viszont az UNPROFOR megerősítését szorgalmazták⁷⁶), de legalább ennyire fontos a boszniai béketervekkel kapcsolatos bizonytalanság. Lényegében ennek volt tehát köszönhető, hogy Pale – még a terv kapcsán látszólag rugalmasnak mutatkozó Miloševićcse is dacolva – végül elvetette a javaslatot.

⁷² Uo. 120-121. o.

⁷³ Statement on Bosnia-Herzegovina. Brüsszel, Koppenhága, 1993. március 26.

⁷⁴ Az egységes Bosznia elvét következetesen elvető szerb elnök „rugalmasságát” részben a további gazdasági szankciók elkerülése, részben pedig az a meggyőződés motiválta, hogy a terv a gyakorlatban kivitelezhetetlen. Silber – Little: i. m. 377-379. o.

⁷⁵ A boszniai szerb parlament 1993. április 25-26-i ülésén vetette el a tervet. A május 5-i népszavazáson a résztvevők 96%-a utasította el a Vance–Owen-tervet. Johnston, R.: The Yugoslav conflict. 19. o. A terv bukásának EU visszhangjáról lásd Statement on the Vance-Owen plan. Brüsszel, Koppenhága, 1993. május 18.; Statement on the situation in Bosnia-Herzegovina. Strasbourg, 1993. május 26.

⁷⁶ Silber – Little: i. m. 391. o.

Bár a Vance–Owen-tervet hivatalosan a boszniai szerbek ellenállása vette le a napirendről, a terv bukásában több más tényező is szerepet játszott. Részben az, hogy az 1993 tavaszán ismét intenzívebbé váló horvát–muzulmán háború tovább erősítette a boszniai horvátok szeparatizmusát. Ennek eredményeként 1993 tavaszán már nem csupán Pale és Milošević utasította el a Vance–Owen-terv alapját képező egységes bosnyák állam gondolatát, de Mate Boban horvátjai is.

Ennél is fontosabb volt azonban, hogy a tervet – sokak meglepetésére – nem támogatta az Egyesült Államok sem. Részben, mert abban a lisszaboni megállapodás és a Cutiliero-terv által javasolt „kantonizáció” folytatását látta, amelyet már annak felvetésekor is élesen kritizált; részben, mert elégedetlen volt muzulmánoknak juttatott területek nagyságával; részben pedig azért, mert a januárban hatalomra került Clinton-adminisztráció úgy ítélte meg, hogy az etnikai tisztogatásokért fő felelősséget viselő szerbeket a nemzetközi közösség a Vance–Owen-terven keresztül tulajdonképpen legitimálja.⁷⁷ Mindebből kiindulva a washingtoni vezetés elsősorban a boszniai légtérzár és a gazdasági szankciók szigorítását⁷⁸, a háborús és az emberiség elleni bűntetteket elkövetők felelősségre vonását⁷⁹, továbbá – a konfliktus továbbterjedését megakadályozandó – Macedónia védelmét, illetve a koszovói szerb atrocitások szigorú nemzetközi elítélését látta szükségesnek. Washington Vance–Owen-tervvel szembeni magatartása komoly kritikát váltott ki európai államokból, mondván: az Egyesült Államoknak akkor lenne joga megvétózni a tervezetet, ha szárazföldi erővel is jelen lenne, s tevékeny részt vállalna a konfliktus kezelésében.⁸⁰

Még a Vance–Owen-terv szerb elutasítását megelőzően – április folyamán – Warren Christopher amerikai külügyminiszter kísérletet tett az „oldás és támadás” (tudniillik a fegyverembargó feloldása és ezzel párhuzamosan a NATO légierejének a szerb nehéztüzérséggel szembeni bevetése) opciójának az európai szövetségekkel való elfogadtatására is. Az amerikaiak által felkarolt – eredetileg Alija Izegbegovićtól származó – javaslatot azonban az európai nagyhatalmak (Németország kivételével) elutasították, mert abban a harcok eszkalációjának veszélyét látták. Amikor tehát Christopher tárgyalásainak végén (1993. május 22-én) az Egyesült Államok, Oroszország, Franciaország, Nagy-Britannia és Spanyolország

⁷⁷ Osmançavuşoğlu: i. m. 126-131. o.

⁷⁸ Míg a boszniai légtérzár szigorítását (465 regisztrált légtérsértést követően) az ENSZ BT 816. Számú határozata – lásd UN SC Resolution 816 (1993) of 31 March 1993 –, a gazdasági szankciók szigorítását a BT 820. Számú határozata – lásd UN SC Resolution 820 (1993) of 17 April 1993 – rendelte el. 1993. április 13-án az Egyesült Államok, Nagy-Britannia, Franciaország és Hollandia megkezdte a „DENY FLIGHT” (repülés megakadályozása) nevű NATO műveletet, amelynek során kezdetben 50, később már csaknem 200 harci és felderítőgép ellenőrizte a légtérzár betartását. E folyamat keretében vette kezdetét a már korábban említett „SHARP GUARD” művelet is.

⁷⁹ A volt Jugoszlávia területén elkövetett háborús és emberiség ellen elkövetett bűnökért való felelősségre vonás érdekében hozta létre ENSZ BT 1993. február 22-én hozott 808. számú határozata – lásd UN SC Resolution 820 (1993) of 17 April 1993 – a hágai Nemzetközi Büntetőtörvényeséket.

⁸⁰ Osmançavuşoğlu: i. m. 128. o.; Részben e kritika hatására június 10-én Warren Christopher bejelentette, hogy az Egyesült Államok 300 fős szárazföldi egységet telepít Macedóniába. Johnston, R.: The Yugoslav conflict. 20. o.

közzétette „Közös Akciótervét” (Joint Action Plan)⁸¹ – amely elvetve a katonai kényszerítő erő alkalmazását csupán hat „biztonsági zónát” hozott létre az ENSZ boszniai „védett övezetei” körül –, egészen nyilvánvalóvá vált, hogy a nemzetközi közösség (ezen belül az addig vonakodó Egyesült Államok is) zöld utat engedett a Boszniát konföderalizálni igyekvő szerb és horvát erőknek.⁸²

A Bosznia konföderálására vonatkozó törekvések Slobodan Milošević és Franjo Tuđman 1991. március eleji karađorđevói találkozásáig nyúltak vissza, ahol a két elnök először egyezett meg Bosznia felosztásáról,⁸³ s aminek eredményét később kiegészítettek az 1992. április 27-i grázi Boban–Karadžić megállapodással. A Vance–Owen-terv bukását követően – 1993 júniusában – a genfi konferencia újabb fordulóján Milošević és Tuđman ehhez tért vissza, amikor ismételtlen leszögezték elvi egyetértésüket Bosznia három nemzetállamra való tagolásáról, s amikor – a „Köztársaságok Uniója” címen – hivatalosan is a nemzetközi közösség elé tárták erre vonatkozó közös javaslatukat.⁸⁴ Ezt a június 28-án beterjesztett szerb–horvát ötletet karolta fel Lord Owen (EU) és a Cyrus Vance helyére lépő svéd külügyminiszter, Thorvald Stoltenberg (ENSZ) 1993 augusztusában közzétett béketervében.⁸⁵

Az Owen–Stoltenberg-terv lényegében Cutiliero „kantonizációs” tervéhez tért vissza, de számos ponton lényegesen továbblépett annál, miként továbbment Vance és Owen 1993. januári – s elsősorban Bosznia regionalizálására koncentráló – javaslatánál is. A tervezet ugyanis Bosznia-Hercegovinát három, félig független, etnikai alapon szerveződő állam – a boszniai szerb köztársaság (Republika Srpska), a boszniai horvát köztársaság (Hercegbosznia) és a muzulmán köztársaság (Bosznia Köztársaság) – konföderatív alapon szerveződő, laza társulásaként képzelte el. Olyan államalakulatként, ahol a sarajevói központi kormányzatnak szinte semmilyen hatásköre nem maradt volna az államalkotó köztársaságok ügyeinek befolyásolására. Vagyis az új terv lemondott az egységes Bosznia-Hercegovina kantonális–föderatív elven történő megmentéséről. Ez a megoldás a korabeli boszniai politikai hangulathoz – legalábbis ami szerbekét és a horvátokét illeti – kétségtelenül jobban igazodott elődjeinél, miként realistábbnak mutatkozott abban is, hogy a szerbeknek a Vance–Owen-tervhez képest jóval kevesebb (kb. 20%-nyi) korábban megszerzett területről kellett volna ezúttal lemondaniuk. A terv alaposan megváltoztatta a három boszniai entitás közötti területmegosztás korábbi arányait is, a muzulmánoknak ugyanis (szemben a korábbi 44, illetve 32%-kal) csupán 30%-nyi, a szerbeknek 53%-nyi (korábban 44, illetve 43), a horvátoknak pedig 17%-nyi

⁸¹ Az akcióterv öt azonnal végrehajtandó feladatot tűzött ki: 1. A humanitárius segélyakciók folytatása; 2. A gazdasági szankciók fenntartása, illetve fokozatos enyhítése amennyiben a szerbek megkezdik megszállt területekről való kivonulást; 3. A Szerbia és Boszniai közötti határ ellenőrizhető lezárása; 4. A szerb erők kivonása ENSZ által védett övezetekből; 5. A háborús bűnösök nemzetközi felelősségre vonása. Statement on the situation in Bosnia-Herzegovina. Strasbourg, 1993. május 26. Az akciótervről lásd még Osmančavuşoğlu: i. m. 140-141. o.; Silber – Little: i. m. 390-394. o.; Johnston, R.: The Yugoslav conflict. 19-20. o.

⁸² Montgomery, M.: Serbs Celebrate Death of Muslim State. Daily Telegraph, 1993. június 18.

⁸³ Bryant: i. m.

⁸⁴ Osmančavuşoğlu: i. m. 143. o.

⁸⁵ Az Owen-Stoltenberg tervről lásd Statement on developments in the former Yugoslavia. Strasbourg, 1993. szeptember 14.; Juhász: A délszláv háborúk. 99-100. o.; Woodward: i. m. 311-313. o.; Osmančavuşoğlu: i. m. 143-150. o.; Silber – Little: i. m. 410-417. o.

(12, illetve 25) területet kívánt juttatni, Szarajevót és Mostart pedig két évre nemzetközi felügyelet alá helyezte volna. Vagyis az Owen–Stoltenberg-terv, miközben a kialakult állapotok „realista tudomásulvételére” hivatkozott – a szerbek és a horvátok nagy meglepedésére –, a bosnyákoknak lényegében csupán a fennmaradás „méltányosságát” kínálta fel, ami természetesen elfogadhatatlan volt Szarajevó számára. Nem csupán a területmegosztás arányai miatt, de azért is, mert a tervek értelmében a bosnyák állam sehol sem rendelkezett volna kijáráttal sem az Adriai-tengerhez, sem pedig a konföderatív állam külső határaihoz.

A nemzetközi közösség (s ezen belül az EK) balkáni politikájában az Owen–Stoltenberg-terv jelentette a politikai mélypontot. Mindenekelőtt azért, mert gyakorlatilag igent mondott az agresszióra és az agresszió révén elért területszerzésre. Márpedig ez – miként arra Alija Izetbegović az Európai Közösséghez és az ENSZ-hez benyújtott tiltakozásaiban is hivatkozott⁸⁶ – szögesen szemben állt nemcsak a londoni konferencia rendezési elveivel, de a nemzetközi közösség 1991 óta hirdetett egész politikájával is. 1993 nyarán minden jel arra mutatott, hogy a nagyhatalmak meghátráltak Radovan Karadžić fenyegetése előtt, aki a tervek augusztus és szeptember folyamán folyó vitájában nagy hangon jelentette ki: „Ha csak egyetlen bombatalálat is éri a szerb állásokat, akkor nem vagyok hajlandó tovább tárgyalni. Akkor teljes haderőnk bevetjük, és a hatás katasztrofális lesz”.⁸⁷ Úgy tűnt, hogy boszniai szerb vezér joggal apellál a nagyhatalmak félelmére, akik mindenekelőtt az UNPROFOR-ban szolgáló katonáik biztonságáért aggódtak (mint később kiderült, nem alaptalanul), de még így sem szánták rá magukat azok határozott védelmére.

Amikor 1993. szeptember 29-én a muzulmán többségű boszniai parlament elutasította az Owen–Stoltenberg béketervet, a nemzetközi közösségnek már egy jóval komplikáltabb politikai képletű Boszniával kellett szembesülnie, mint két hónappal azt megelőzően. Augusztus 24-én ugyanis a Mate Boban vezette boszniai horvátok kikiáltották a Hercegboszniai Horvát Köztársaságot, s nyíltan szembefordultak Szarajevóval, szeptember 27-én pedig az Izetbegovićcsal vetélkedő Fikret Abdić hozta létre Velika Kladusa központtal az ún. Nyugat-boszniai Autonóm Tartományt. Ezzel az el nem ismert balkáni miniállamok száma ötre növekedett. Ráadásul 1993 őszén nemcsak folytatódott, de el is mélyült a boszniai háború 1993 tavaszán megkezdődő „mindenki mindenki ellen” periódusa, amelyet csúcspontjain olyan véres harcok jellemeztek, mint Srebrenica (1993. áprilisi) vagy Gorazde (1994. áprilisi) ostroma. Állandósultak az összecsapások Közép-Boszniában, Szarajevó és Mostar környékén, de az északnyugati területeken is. S ezen az összekuszálódott boszniai helyzeten semmilyen tűzszünet, békeközvetítés vagy UNPROFOR-beavatkozás nem tudott változtatni.

⁸⁶ Boyes, R. – Judah, T.: Bosnia Leader Calls on EC to Prevent Carve-up of Republic. The Times, 1993. június 18.

⁸⁷ Silber – Little: i. m. 412. o.

Nem csoda hát, hogy 1993 november-decemberében gyakorlatilag már megszületésekor hamvába holt az a német–francia kezdeményezés, amely az Európai Unió Akcióterveként vonult be a balkáni válságok diplomáciatörténetébe.⁸⁸ A francia Alain Juppé és a német Klaus Kinkel november 8-án beterjesztett, az Owen–Stoltenberg-terven alapuló ajánlata a muzulmánok területi követelését próbálta teljesíteni, enyhítve a boszniai muzulmán köztársaság körüli szerb–horvát harapófogó szorításán.⁸⁹ Mivel azonban az EU Akciótervét 1993. december 22-23-án elutasította az abban megállapított területi felosztással és Bosznia alkotmányos berendezésének változatlanul hagyásával egyaránt elégedetlen Izetbegović, s elfogadhatatlannak minősítették a szarajevói ENSZ-adminisztráció ötletét mereven ellenző boszniai szerbek is, az 1993. év is gyakorlatilag előrelépés nélkül zárult le Boszniában. Joggal jegyezte meg tehát Thorvald Stoltenberg 1994 elején, hogy „soha nem volt még ilyen rossz atmoszféra a béketárgyalásokhoz”.⁹⁰

Az Akcióterv csupán két szempontból érdemel külön figyelmet. Egyrészt, mert az Európai Unió ebben tett először javaslatot a Szerbiával szemben elrendelt gazdasági szankciók fokozatos enyhítésére, abban az esetben, ha a szerbek pontosan teljesítenék a tervben foglaltakat (vagyis elfogadta a Joint Action Plan erre vonatkozó pontját). Másrészt, mert ez volt az utolsó olyan kísérlet, amikor a délszláv válságok rendezésében Európa – mint közösség – főszerepet kapott. Ezt követően ugyanis az Egyesült Államok vette át az események irányítását, Washington pedig – jóllehet számított Európa nagyhatalmainak, Nagy-Britanniának, Franciaországnak és Németországnak a támogatására – a továbbiakban mereven elzárkózott a 12-ek együttes szerepvállalástól. Így az Európai Unió lényegében kimaradt a horvát–bosnyák kettős államszövetséget tető alá hozó washingtoni tárgyalásokból (1994. március 1.)⁹¹, miként tulajdonképpen csupán megfigyelőként vett részt az 1994. április 26-án megalakított Összekötő Csoport (Contact Group)⁹² munkájában is. S bár a daytoni békeszerződés aláírói között az EU soros elnökeként ott találhatjuk Felipe González nevét is, az ehhez vezető út során az amerikai diplomácia gyakorlatilag statisztaszerepbe szorította vissza az Európai Uniót és az Egyesült Nemzetek Szervezetét is.

Az Európai Unió tagállamainak az sem jelenthetett különösebb elégtételt, hogy a balkáni konfliktuskezelés amerikai sikereit nagyrészt éppúgy a Boszniában és Horvátországban folyó fegyveres harcok eredményei befolyásolták, mint Európa korábbi próbálkozásainak kudarcait. A horvát–bosnyák kettős államszövetség létrejöttét ugyanis a boszniai horvátok 1993 tavaszától 1994 elejéig elszenvedett katonai kudarcai tették lehetővé (melynek során a horvátok elvesztették korábban

⁸⁸ Lásd erről Osmançavuşoğlu: 150-151. o.

⁸⁹ A terv értelmében a muzulmánoknak a konföderatív köztársaság 33,30-33,54%-a jutott volna oly módon, hogy a szerbek és a horvátok is lemondtak volna az Owen-Stoltenberg tervben számukra kijelölt területek 1-1%-ról, s további 1,30-1,54%-ot kaptak volna a nemzetközi ellenőrzés alá vont területekből. Uo. 150. o.

⁹⁰ Uo. 153. o.

⁹¹ Lásd erről Woodward: 314-315. o.; Osmançavuşoğlu: 163-167. o.; Juhász: A délszláv háborúk. 100-101. o.; Silber – Little: i. m. 432-438. o.

⁹² A Összekötő Csoportról lásd Shwegmann, C.: The Contact Group and its impact on the European institutional structure. Occasional papers 16. The Institute for Security Studies, WEU, 2000. június; Woodward: 314-315. és 358-360. o.; Osmançavuşoğlu: 163-167. o. 174-180. o.

birtokolt területeik mintegy 40%-át, s a háború előtti 830 ezernyi boszniai horvátból 440 ezer vált menekültté). Az Összekötő Csoport 1994. áprilisi béketervét viszont (amely Bosznia-Hercegovina 51%-át juttatta volna bosnyák–horvát föderációnak, 49%-át pedig a szerbeknek) Pale elutasította, meghozzá ismét népszavazással megerősítve. Daytonhoz – katonai értelemben – végső soron éppúgy a bosnyák–horvát szövetség 1995. július-szeptember során aratott katonai sikerei vezettek el, miként a krajainai kérdést is katonailag oldotta meg Horvátország 1995 augusztusában. Természetesen az 1995-ben bekövetkező fordulatban jelentős szerepet játszottak a NATO-légicsapások (mindenekelőtt azzal, hogy látványosan érzékeltették az Egyesült Államok vezette szövetség mögött álló erőt), de éppúgy tény, hogy Dayton létrejöttében komoly szerepe volt a szankcióktól egyre inkább szenvedő Belgrád politikaváltásának is (tudniillik hogy politikai és gazdasági szankciókat vezetett be a boszniai szerbekkel szemben). Miként tragikus tény az is, hogy Horvátország és Bosznia-Hercegovina új etnikai térképét végső soron nem az európai és az amerikai béketervek, hanem az etnikai tisztogatások rajzolták újra.

Mindezek azonban nem változtatnak azon a megállapításon, hogy 1994 elejétől Európa és az Európai Unió a balkáni konfliktuskezelés terén politikai értelemben hosszú időre marginalizálódott. Paradox módon éppen akkor, amikor elvileg már érvénybe lépett a közös kül- és biztonságpolitika (CFSP). Ettől azonban számos dolog még vitathatatlan maradt. Nevezetesen, hogy az európai nagyhatalmak – amelyek erejét és képességeit egyenként jócskán meghaladta a balkáni válság kihívása – 1991 és 1993 között nem tudtak kialakítani egy közösen képviselt, koherens politikai víziót a térséggel kapcsolatban, nem voltak képesek kialakítani és megjeleníteni a hatékony válságkezeléséhez szükséges közös politikai akaratot, és meg sem kísérelték létrehozni az ezt döntéssé transzformáló mechanizmust. Nem is beszélve arról az eredendő gyengeségükről, hogy Balkán-politikájuk – béketerveik és misszióik – mögül mindvégig hiányzott az azt hitelesíteni képes katonai erő. A magunk részéről mégsem a fentiekből eredeztetjük az európai Balkán-politika kudarcának legfőbb okát, hanem mindenekelőtt abból, hogy közben mindvégig úgy tettek, mintha birtokában lennének a fenti képességeknek. Ugyanis minden későbbi kudarcuk ebből a hamis illúzióból fakadt.

AZ ALBÁN NÉP JELLEMRAJZA, KULTÚRÁJA ÉS TÁRSADALMI VISZONYAI

Az albánság történelmi fejlődése tele van kérdőjelekkel és ellentmondásokkal. Európa egyik legősibb népe a nemzet fejlődésének hajnalán sajátos hagyományokat és szokásokat alakított ki, amelyek nagy részét az idegen hatalmak (szerb, török, olasz stb.) uralma alatt is sikerült megőriznie. Emellett mindig képes volt alkalmazkodni a megváltozott körülményekhez, és ennek köszönhetően az albánok nem tűntek el a Balkán-félsziget népeinek olvasztótégelyében.

Az albán nép eredetéről két fő elmélet született. Az egyik szerint az albánok ősei az illírek, míg a másik szerint a trákok voltak. A két elgondolás közül az illír eredet történelmileg, lingvisztikailag és etimológiailag is több bizonyítékkal szolgál, ezért ma számos balkanisztikával foglalkozó tudós az illír származást tekinti kiinduló alapnak.¹

Az albánok mindennapi életében kiemelt szerepet töltött be – és tölt be ma is – a nagycsaládi (klán) struktúra, amelyben minden tagnak megvan a maga feladata. A patriarchális társadalom erre a családi kohéziós erőre támaszkodik. A vallási sokszínűség meghatározó az albánok életében, de sohasem volt oka vagy alapja az egymás közti ellentéteknek, illetve küzdelmeknek. A katolikus, az ortodox és a muzulmán vallás hívei mindig megfértek egymás mellett.

Az albán viselkedés „motorja”, a pragmatizmus – amely a pillanatnyi előnyöket mindig előbbre tartotta, mint a megfontolt fokozatosságot – ma is jellemzi az albán társadalom szereplőinek sajátos viselkedésmódját. Az észak-déli kulturális, néprajzi és nyelvi megosztottság rányomta a bélyegét az albánság történelmére, és gátolta az egységes nemzettudat kialakulását.

Jelenleg több mint 6 millió albán él a Balkánon (ebből Albániában 3,3 millió fő), akik a félsziget népességét tekintve a nemzetiségek sorában nagyságrendjük szerint az ötödik helyet foglalják el. Az Albániával szomszédos államokban, illetve tagköztársaságokban az albán lakosság létszáma és aránya az alábbi:

- Koszovóban (nemzetközi protektorátus) 1,9 millió (95%);
- Macedóniában 450 000 (kb. 23%);
- Montenegróban 50 000 (7%);
- Szerbiában 70 000 (1%);

¹ Schütz István: Fehér foltok a Balkánon. Bevezetés az albanológiába és a balkanisztikába. Balassi Kiadó, Budapest, 2002, 139-140. o.

- Görögországban 50 000 autochton (őshonos) görög-katolikus arvanita és muzulmán çamëria albán, valamint körülbelül 400 000 allochton (betelepült) munkavállaló. A görögök nem ismerik el az albán kisebbséget.

Jelentős számú albán közösségek élnek Olaszországban (Kalabria és Szicília), Bulgáriában (Mandrica), Törökországban (Isztambul) és Ukrajnában (Zaporozsje), valamint albán politikai és gazdasági menekültek Észak-Amerikában, illetve Nyugat-Európában, elsősorban Németországban, Ausztriában, Svájcban és Svédországban. A kelet-közép-európai országok közül főként Csehországban, a jugoszláv utódállamok közül pedig Horvátországban (Zadar környékén) és Szlovéniában találhatók még albánok.²

Az albán „zsinórmérce”

A kutatók által manapság emlegetett albán szokásjog tulajdonképpen az emberiség történelmének hajnalán kikristályosodott bölcsességek és egy sajátos földrajzi-történelmi körülmények közepette kialakult patriarchális társadalom iratlan jogi normáinak és szokásainak keveréke. Ennek albán neve *kanú*, amelynek jelentése „zsinórmérce” vagy irányelv. A *kanú* iratlan törvényei, előírásai valójában sohasem merültek feledésbe, évszázadokon át képezték azt a szilárd kötőanyagot, amely a katolikus, az ortodox és a muzulmán albán konglomerátumot egységes nemzetként összetartotta. A törvénykönyv Albánia 1912. évi megalakítását követően érvényét veszítette, de az emberi érintkezés különböző színterein továbbra is fennmaradt.³ Több ilyen szokásjog-gyűjtemény létezett, amelyek egy-egy földrajzilag többé-kevésbé pontosan körülhatárolható területen voltak (vagy vannak ma is) érvényben. A legismertebb Lekë Dukagjini (1410-1481) nevéhez fűződik, amelyet az Észak-albániai Hegyvidéken, a történelmi Mirdita tartományban, a Dukagjini-síkságon (a mai Koszovó nyugati része) és Shkodra környékén alkalmazták. A történetírás Lekë Dukagjini Törvénykönyvként tartja nyilván.⁴

A törvénykönyvben az évszázadokon át kialakult emberi tapasztalatok keverednek egy sajátos hegyvidéki társadalom fejlődő életformájának és tisztuló eszményeinek ismérveivel. Olyan életforma ez, amelyet az adott földrajzi-természeti környezet kényszerített rá a hegyvidéki pásztornépre, olyan társadalom, amelynek alapját a három-négy nemzedék méretei közt élő, lényegében önellátó nagycsalád képezte, és amelynek támasza a vérségi együvé tartozást jelentő nemzetség, illetve a több nemzetséget magába ölelő zászlóközösség (*flamur*) volt.⁵ A nagycsalád az öregek bölcsességére és tapasztalataira, fiatal férfitagjainak erejére és bátorságára, közös hagyományainak és eszményképeinek ellenállhatatlan erejére, erkölcsi normáinak tisztaságára és kérlelhetlenségére volt utalva a fennmaradásért vívott

² Zur Problematik der Stabilisierung des Westbalkans. Stefan Troebst: Die Albanische Frage – Entwicklungsszenarien und Steuerungsinstrumente, Wien, Dezember 2000, 37. o.

³ Kanuni i Lekë Dukagjinit – The code of Lekë Dukagjini. Gjonlekaj Publishing Company, New York, 1989, 13. o.

⁴ Schütz István: Az albán szokásjog – Lekë Dukagjini zsinórmércéje. Limes Tudományos Szemle, 2000/2-3., 185-186. o.

⁵ Leitfaden für Bundeswehrkontingente in Albanien. Amt für Nachrichtenwesen der Bundeswehr, 1999, 34. o.

mindennapi küzdelemben. Puritán és könyörtelen volt ez a mikrotársadalom, mint a természeti környezet, amelyben élt. A törvénykönyv szelleme ezt diktálta: „A közösség érdeke háttérbe szorítja az egyéni érdeket”, illetve „Előbb a közösség kárát kell megelőzni, csak aztán az egyénét”.⁶

Az albániai kommunista rendszer már a második világháború utolsó éveiben hadat üzent a hegyvidéki falvak patriarchális viszonyainak, a nagycsaládok és nemzetségek hagyományainak. A jelszó kezdetben csak a vérbosszú ellen irányult, majd a költséges családi ünnepek szokása ellen, hogy aztán az egész hegyvidéki társadalmi berendezkedést elavultnak bélyegezze. Az 1985-ben kiadott első Albán Enciklopédia (*Fjalor enciklopedik shqiptar*) elismeri ugyan az albán szokásjog fontos szerepét az albán nemzeti együvé tartozás és az albán nyelv megőrzésében, mégis hangsúlyozza, hogy a „magántulajdon megjelenésével fokozatosan erősödött a szokásjog osztályjellege”. A hivatalos közlemények szerint a vérbosszút már az 50-es évek elejére sikerült felszámolni. Valójában csak szüneteltetni tudták, mert az 1989 decemberében bekövetkezett fordulat és rendszerváltás után alig egy hónappal, 1990 első heteiben előkerültek rejtékhelyükről a gondosan megőrzött családi fegyverek, és kezdetét vette a csaknem fél évszázadon át „jegelt” számlák rendezése.⁷

Az ősi albán virtus törvényei

Az albán szokásjog talán legfontosabb vívmánya az „adott szó” szentsége. A magyarra „adott szó”-val vagy „kötelező ígélet”-tel lefordítható „*besë*” (határozott alakban *besa*) megszegése szinte jóvátehetetlen bűn, aminek büntetése a becstelen halál. A férfi *besa* nélkül nem férfi, csak „rongy ember”, akinek nincs sem becsülete, sem helye az albán társadalomban. *Besa*-t kér az éjszaka bezörgető vadidegen vándor (a megkülönböztetett tiszteletben és vendégszeretetben részesített vendég), *besa*-t ad neki a házigazda, kölcsönös *besa*-val biztosítja két falu a havasi legelőkre vezető utakat, *besa*-t kér a vérbosszú-kötelezettséget teljesítő férfi küldötte az áldozat családjától 24 órára vagy egy adott útvonalra, ameddig és amelyen áldozatának férfitagjai nem állhatnak bosszút rajta.

A gyilkosságot – amelyet nem a vérbosszú törvényei szerint követtek el – a nemzeti társadalom keményen büntette. A régi szokásjog értelmében az áldozat családja csak a tettesen állhatott bosszút, családtagján vagy rokonán nem. A szokásjog későbbi – ma is érvényes – változata szerint azonban a vérbosszú a tettes családjának valamennyi férfitagjára, a nagycsaládon kívül élő unokafivérekre és unokákra is kiterjedt. A nőket megillette a vérbosszú alóli védelem, kivéve, ha a család férfitagjainak „kiirtását” követően az ifjú hajadon férfiruhát és fegyvert öltött, illetve férfinévet vett fel. A szokásjog normái szerint a 15. életévét betöltött fiatal férfi „... *maga hajtja be a bíróságot, nincs szüksége sem zálogra, sem az öregek tanácsára, sem bírákra*”.⁸

⁶ Schütz István: Az albán szokásjog – Lekë Dukagjini zsinórmércéje. Limes Tudományos Szemle, 2000/2-3., 188. o.

⁷ Schütz István: Az albán szokásjog – Lekë Dukagjini zsinórmércéje. Limes Tudományos Szemle, 2000/2-3., 186-188. o.

⁸ Schütz István: Az albán szokásjog – Lekë Dukagjini zsinórmércéje. Limes Tudományos Szemle, 2000/2-3., 190. o.

Az albán társadalomban a fegyverviselésnek ősi hagyománya van. A férfi fegyver nélkül nem férfi. Sokáig hozzátartozott a mindennapokhoz, hogy a férfiak fegyverrel szereztek érvényt jogaiknak, illetve torolták meg sérelmeiket. Az ünnepeknek még ma is elmaradhatatlan része a lövöldözés, az öröm vagy a bánat ily módon történő kifejezése. Az ereklyékként őrzött fegyverek szerepe a jelenkori albán vidéki társadalom mindennapi eszköztárának még mindig fontos kelléke, a férfiúi erény és büszkeség jelképe.

Az albánság néprajzi megosztottsága

Az albánok két jól elkülöníthető népcsoportra oszthatók. Albánia északi területein élnek a gegek, a délin pedig a toszkok. A közöttük húzódó választóvonalnak a Shkumbini-folyó tekinthető. A macedóniai, a koszovói, a szerbiai és a montenegrói albánok a gegekkel állnak szoros rokonságban. A gegek és a toszkok nyelvi, kulturális, politikai, vallási és szokásbeli különbségei ma is tetten érhetők. A gegek kizárólag muzulmánok, míg a toszkok között jelentős számú a keresztény. A toszkok lakta déli területeken a görögkeleti ortodox, míg az északon a római katolikus egyház szerzett magának híveket.⁹

A tiranai Albán Tudományos Akadémia és a koszovói Tudományos és Művészeti Akadémia között 1972-ben született megállapodás értelmében Albániában és Koszovóban a toszk nyelvjáráson alapuló albán nyelvet fogadták el hivatalos irodalmi nyelvként. A gegek ebbe nyilvánvalóan nem törődtek bele, tovább őrizték saját dialektusukat, majd 1999-ben a prominens koszovói albán publicisták felvetették a geg nyelvjárás engedélyeztetésének kérdését. Albániában jelenleg hivatalosan hat nyelvjárást tartanak nyilván.¹⁰

Politikai szempontokat figyelembe véve a toszkok lakta Dél-Albánia egyrészt a diktátor Enver Hodzsa egykori „hazája”, másrészt politikai örökösének, a jelenleg is kormányzó szocialistáknak a fellegvára. A geg országrész ezzel szemben a Berisha-féle demokraták hátszaga. Az albán észak–déli dichotómia (kettősség) különböző jogi és igazságszolgáltatási kultúrák meglétét is jelenti. Az északi területeken az öröklés ma is patrilineáris úton (apai ágon) történik, és bizonyos területeken életben van a *kanú* is a vérbosszú intézményével együtt. A mai albániai politikai életben a gegek és toszkok közti versengés a demokraták és a szocialisták küzdelmében ölt testet.¹¹

Az albán társadalom sokrétű megosztottságának további bizonyítéka, hogy a nagyvárosi értelmiség és a vidéki lakosság gondolkodásmódja között is éles választóvonal húzódik. Az albánok többsége – főként a vidéki lakosság – viszonylag passzívan szemléli a nagypolitikát, mert a függetlenséget, a szabadságot és az összetartozás érzését csak az államnál szűkebb keretek között tudja értelmezni, vagyis a klán, a család és a ház szintjén. A Nyugaton tanult albán nagyvárosi értelmiség fogékonyabb a demokratikus értékrend átvételére, és hajlandó leszámolni az ősi, elavult albán hagyományokkal is. Nem véletlen, hogy a XX. század elejének

⁹ Szabó A. Ferenc: Albánia születése. Magyar Nemzet, 1998. október 13., 11. o.

¹⁰ www.sil.org/ethnologue/countries/Alba.html – Albania.

¹¹ Zur Problematik der Stabilisierung des Westbalkans. Stefan Troebst: Die Albanische Frage – Entwicklungsszenarien und Steuerungsinstrumente, Wien, Dezember 2000, 41. o.

és végének albán függetlenségi harcai során a nemzeti identitásérzés csírájának továbbfejlesztésében az idegen kultúrák hatásaitól el nem zárható városi értelmiség vállalt tevékeny szerepet.

Az albánság vallási sokszínűsége

Az albániai hívők – a becslések szerint a lakosság nem egészen felének – körülbelül 70%-a muzulmán, 20%-a ortodox és 10%-a nyugati keresztény. Az észak-albániai albánok – úgymint a Koszovóban, Macedóniában, valamint a Szerbia és Montenegróban élő albánok – szinte kizárólag muzulmán vallásúak, míg a dél-albániai albánok között előfordulnak római katolikus és ortodox keresztény albánok. Albánia déli részén görög nemzetiségű keresztények is élnek, akik részben integrálódtak az albán társadalomba. Az albánok között elterjedt a XIII. században a szunnita irányzathoz kialakult bektasi dervisrend, amelyben számos síita és keresztény vallási elem (szentháromság, bűnvallomás, úrvacsora stb.) is fellelhető.¹²

Az albánság vallási elkötelezettsége és megosztottsága ugyan hátráltatta a nemzetetté válás folyamatát, és ma is hátráltatja az egységes nemzeti érdekérvényesítést, de érdekes módon sohasem volt oka a belső ellenségeskedéseknek és ellentéteknek. A török hódoltság idején az albán területek megszállói ugyan „rákényszerítették” hitüket a helyi lakosságra, de azok az új vallást pragmatikusan kezelték, és nem váltak mélyen hívőkké. Az albánok többségét elsősorban anyagi megfontolások vezették a muzulmán hit felvételére.¹³

A török uralom megszűntével nem változott meg lényegesen az albán nép vallási összetétele, és a vallási hovatartozást toleránsan kezelték a függetlenné válást (1912) követően is. 1937-ben az albán görögkeleti egyház – Zogu király támogatásával – elérte, hogy a konstantinápolyi pátriárka elismerje püspökválasztási jogát, így önállóvá válhatott. A muszlim Zogu a vallási tolerancia híve volt, intézkedésére a katolikusok és az ortodox keresztények is részt vehettek az államigazgatásban. Zogu a muzulmán hagyományokkal szembeszállva kísérletet tett a nők emancipálására is.¹⁴

A hodzsai kommunista rendszer az albán kulturális forradalom jegyében (kínai mintára) 1957-ben rohamot indított a vallási intézmények ellen. A templomokat és mecseteket lerombolták, vagy polgári, illetve katonai célokra alakították át, a vallási ünnepeket és ceremóniákat államiakkal cserélték fel. 1967-ben Albániát „a világ első ateista államává” nyilvánították, amit később az 1976-os alkotmány is deklarált.

Az albánokat sohasem jellemezte a túlzott vallásosság. Egy átlagos albán számára a vallás inkább jelentette a származást és az életvitelt, semmint a vak hitet. 1990-ben a Népi Gyűlés (*Kuvendi Popullor*) törvényt hozott a Hodzsa-rendszer egyházzellenes intézkedéseinek eltörléséről és az egyházak tevékenységének engedélyezéséről. A kommunizmus ateizmusát követően a vallási közösségek a

¹² Dr. Hunyadi László: A világ vallásföldrajza. Végeken Kiadó, Budapest, 1995, 246. és 285. o.

¹³ A muzulmán hitre áttért albánok kevesebb adót fizettek, és magas katonai beosztásokat, illetve jól fizető közhivatalokat tölthettek be a török adminisztrációban.

¹⁴ Réti György: Albánia sorsfordulói. Aula Kiadó, 2000, 59-60. o.

gazdasági nehézségek és a személyi feltételek hiányosságai ellenére viszonylag gyorsan konszolidálódtak. A jelentős külföldi támogatásnak köszönhetően a muzulmán egyház állt leggyorsabban talpra. 1996-ig csaknem minden mecset helyreállítását és újjáépítését befejezték, és a 90-es évek második felében számos új muzulmán szentély, iskola és egészségügyi intézmény létesült. Ma mind az iszlám, mind pedig a keresztény egyház arra törekszik, hogy a szociális intézmények anyagi támogatásával és új imaházak létrehozásával növeljék befolyásukat Albániában, illetve az anyaállamon kívül élő albánság körében.

Az albánok vallási elkötelezettsége az előbbieken ismertetett pragmatikus okokra vezethető vissza. A muzulmán albánok nem mélyen hívők, szokásaik csak részben alkalmazkodnak az iszlám előírásokhoz. Az iszlám fundamentalizmus határozott törekvései ellenére sem tudott gyökeret verni az albánság körében. A szélsőséges iszlám csoportok albániai jelenléte azonban mégsem elhanyagolható. Ezek aktivistái beépülnek az Albániában és Koszovóban, illetve a Macedónia albánok lakta területein működő segély- és egyéb nem kormányzati szervezetekbe (NGO), amelyekben térítő, szervező és befolyásnövelő tevékenységet is folytatnak humanitárius feladatuk ellátása mellett. Albánia 1992-ben tagja lett az Iszlám Konferenciának, amelynek legfőbb célja a muzulmán országok és népek támogatása. A koszovói albánok függetlenségi harcukhoz szívesen fogadták a „muzulmán testvéri” országok támogatását, de nem kötelezték el magukat mellettük. Ebben nagy szerepe volt a Nyugat és az Egyesült Államok albániai megjelenésének.

Az albán társadalmi megkésettség

A több évszázados török uralom konzerválta a balkáni elmaradott állapotokat, és az amúgy is fejletlen albán területeket Európa legsötétebb részévé változtatta. Az albánoknak – hiányzó államiságuk révén – nem volt mit veszteniük, ezért viszonylag könnyen alkalmazkodtak a török hódítók elvárásaihoz.

Miután a törökök a nemzetiség és a vallás között nem tettek különbséget, és az albánoknak nem volt nemzeti egyházuk, számukra nem létezett az albán nemzet sem. Az a kevés albán, aki egyáltalán járt iskolába, elsősorban török (muzulmán) nevelésben részesült. A déli, albánok lakta területeken működő görög iskolákban a pánhellén szellem, míg a katolikus iskolákban a latin kultúra közvetítése folyt. Mivel albán iskola nem létezett, nem csoda, hogy az albán nemzet tudat felébresztését túlnyomórészt a külföldön, Olaszországban és Görögországban élő albánok irányították.¹⁵

Az albán oktatási rendszer megkésettségét mi sem bizonyítja jobban, hogy az első albán nyelvű elemi iskolát csak 1885-ben alapították Korcsában. Az albán kultúra és hagyományok közvetítése, illetve generációról generációra történő továbbadása addig szájhagyomány útján történt. Az albán nyelvű irodalmi élet pedig többnyire azokban a fejlett országokban (Olaszországban és Görögországban) folyt, ahol jelentős számú albán kisebbség élt.

¹⁵ Jens Reuter: Die Albaner in Jugoslawien – Untersuchungen zur Gegenwartskunde Südosteuropas. München 1982, 17. o.

Az önálló nemzetté vált Albániában ugyan történt előrelépés az oktatás terén, de a kulturális élet továbbra is nagyon elmaradott maradt. 1938-ban a lakosság 80%-a írástudatlan volt és a tanköteles gyerekeknek is csak 36%-a járt iskolába. Albániának nem volt egyeteme, a kis számú értelmiségi réteg Olaszországban vagy Franciaországban szerzett diplomát.¹⁶

A Hodzsa-rendszer létrejöttekor meghirdetett „kulturális forradalom” egyik legfőbb célkitűzése a közoktatás megszervezése, az írástudatlanság felszámolása és az általános kulturális színvonal emelése volt. Az albán felsőoktatást szinte a semmiből teremtették meg. A kitűzött célok kétségkívül jelentős eredményeket hoztak, de a kritikusok szerint ezek mindenekelőtt az „új szocialista embertípus” kialakítását szolgálták.

Az elmaradott, törzsi hagyományokkal terhelt Albániában mindig is erős volt a „vezér” kultusza. Albánia keleti despotikus hagyományai következtében és a demokratikus tradíciók teljes hiánya miatt termékeny talajra találtak a tekintélyuralmi elvek és módszerek, lett legyen szó sztálini vagy maói koncepciókról. Az albán kommunista vezetés kultúrpolitikáját a dogmatizmus és a sematizmus jellemezte. A kultúra és a művészetek teljes mértékben a hősi múlt, a rendszer és a vezér dicsőítését szolgálták, ezért a témaszegénység jellemezte őket.

Az akkori albán vezetés az „imperialista-revizionista” blokádnak és bekerítésnek állandó sulykolásával, valamint az „ostromlott vár” pszichózisának keltésével militarizálta az albán társadalom életét. Ennek olyan megnyilvánulási formái voltak, mint „az egész ország katona” jelszó hangoztatása, a katonai szolgálat kötelezővé tétele mindkét nem számára, a gyakori riadókészültség, a bunkerépítési kampány és más hasonló jelenségek.

Az enveri társadalmi folyamatok ellentmondását Fejtő Ferenc így jellemezte: *„Az önmagát leghaladóbbnak képzelő elmélet és az elmaradott életkörülmények közötti ellentmondás egyetlen kommunista országban sem olyan szembeszökő, mint Enver Hodzsa Albániájában”*.¹⁷

Ma már az albán társadalom is halad a maga útján előre, és az általános emberi normák, illetve követelmények szerint fejlődik. A hegyvidéki falvakban, a közép-albániai Tropoja vidékén, a Mati-folyó térségében, az Albán Alpok és a koszovói hegyvidék településein az ősi szokásjog még kisebb-nagyobb visszahúzó erővel bír, de eljárt fölötté az idő.¹⁸

¹⁶ Réti György: Albánia sorsfordulói. Aula Kiadó, 2000, 59. o.

¹⁷ Réti György: Albánia sorsfordulói. Aula Kiadó, 2000, 168. o.

¹⁸ Schütz István: Az albán szokásjog – Lekë Dukagjini zsinórmércéje. Limes Tudományos Szemle, 2000/2-3., 196. o.

Kihívások és kockázatok az albán társadalomban

A több évszázados történelmi sérelmeknek (idegen uralom alatti szenvedés) és a problémákkal terhes társadalmi örökségnek (gyorsan változó társadalmi berendezkedés, hosszú feudális, majd kommunista, szocialista és kapitalista rendszerek) „köszönhető”, hogy az albánok lakta területek (ez alól nem kivétel Albánia sem) politikailag instabilak, gazdaságilag elmaradottak, társadalmilag fejletlenek, és a klasszikus demokratikus értékek, illetve a politikai kultúra elemei itt csak nyomokban lelhetők fel. A demokratikus politikai átmenet nehézségei, a rendezetlen viszonyok és a hatóságok gyengesége miatt a szervezett bűnözés és a korrupció egyre nagyobb méreteket ölt.

A gazdasági és szociális problémákkal küzdő albán lakosság körében a szeparatizmus és a nacionalizmus hívei megpróbálnak támogatókat toborozni, és ez az „idegen uralom” alatt (Koszovó, Macedónia, valamint Szerbia és Montenegró) élő albánok körében viszonylag könnyen sikerrel jár. Az albán kisebbségek problémája megoldatlan, és az albánok lakta területeken élő különböző népek migrációja napjainkban is komoly kihívást jelent a nemzetközi közösség számára. A rossz közbiztonsági és gazdasági helyzet miatt lehetetlen visszatelepíteni Koszovóba a válság lezárása óta elmenekült szerbeket és a más, nem albán nemzetiségűeket.

A koszovói albánok eltökéltek a függetlenség „kivívása” mellett. Irreális célokat azonban nem lehet rákényszeríteni a valóságra, és a türelmetlenség – Hegel szavaival élve „a cél akarása az eszközök nélkül” – nem old meg semmit. Az önkényesen kitűzött célokat pedig „felülvizsgálja” a történelem, vagyis objektív korrekciót hajt végre.¹⁹ A többségben lévő koszovói albán mérsékeltek a függetlenséget békésen, demokratikus úton vélik megvalósíthatónak, de vannak radikális szeparatista erők is, akik a fegyveres küzdelemtől sem riadnának vissza céljuk elérése érdekében. A nemzetközi közösség jelenleg nem látja érettnek Koszovót a függetlenségre, ami csak újabb biztonsági, politikai, gazdasági és társadalmi problémákat generálna. A macedóniai albánok többsége önrendelkezési jogaik bővítéséért száll síkra, de a radikálisok nem elégednek meg kevesebbel, mint a macedóniai albánok lakta területek elszakítása. A presevo-völgyi albánok számára biztosítottak a kisebbségi és önrendelkezési jogok, de a szeparatisták Koszovóhoz akarnak csatlakozni, amit nemcsak Szerbia ellenez, de a nemzetközi közösség is elítél. A montenegrói albánok egyelőre csak falfirkákon hirdetik szecessziós törekvéseiket, de gazdasági térhódításuk (ingatlanvásárlások és befektetések) révén Montenegró önállóvá válása esetén nagyobb beleszólásuk lesz a kis köztársaság jövőjébe, mint jelenlegi pozíciójukban Szerbia és Montenegró uniójában. A görögországi albánok jelenleg nem fogékonyak a politikai szervezkedésre, hiszen gazdaságilag is érdekelték abban, hogy nyugodtan és háborítatlanul élhessenek az uniós és NATO-tag demokratikus államban.

¹⁹ Dr. Vincze Lajos professzor: Bevezetés az európai kultúra és bölcsélet történetébe I. ZMNE, Budapest, 2001, 13. o.

A nyugat-európai és az amerikai albán diaszpóra (különösen az albán politikai és gazdasági lobby) mind retorikailag, mind pedig anyagilag támogatja Koszovó függetlenségét, valamint részben a radikális albánok által szorgalmazott Nagy-Koszovó és Nagy-Albánia (a képen) megvalósítását is. Ennek pillanatnyi esélye meglehetősen csekély, hisz az albánok lakta területek sorsa ismét a nemzetközi közösség (értsd: a vezető hatalmak) kezében van, amely a balkáni „status quo” megőrzése érdekében elvet minden konszenzus nélküli határmódosítást.

A jelenlegi albán társadalom fejlődésének legfőbb gátja az elmaradott gazdasági helyzet, ami nem nyújt megfelelő megélhetést az albán lakosság jelentős részének. (A munkanélküliség például Koszovóban meghaladja az 50%-ot.) Az albánok magas népszaporulata a gazdaságilag amúgy is elmaradott területeken számos társadalmi és szociális problémát okoz. A koszovói albán lakosság kor szerinti összetétele nagyon sajátos, a fiatalok (25 éven aluliak) aránya 60%-os. A túl fiatal társadalom – éppúgy, mint a túl öreg – számos bizonytalanságot hordoz magában. A munkahelyek hiánya nem biztosítja a fiatalok számára a tisztességes megélhetést, ezért sokan külföldön próbálnak szerencsét, illetve a szervezett bűnözéstől várnak anyagi felemelkedést.

A Balkánon, de Európa nyugati államaiban is hírhedtté vált az albán maffiatevékenység. Az albán szervezett bűnözői körök a rendezetlen viszonyok fenntartásában érdekeltek, nem kívánják elősegíteni a demokratikus fejlődést, a jogállamiság kialakulását és a törvények hatalmának megteremtését. A zavaros viszonyok jó hátteret biztosítanak a csempészetnek, a feketekezeskedelemnek és az egyéb illegális tevékenységeknek, mint például a hamisításnak (dokumentumok, pénz, cigaretta, védett termékek stb.) is.

Az iszlám terjedése hosszú távon komoly kihívást jelent az albánok lakta területeken. Egyes iszlám segélyszervezetek az albán családokat komoly pénzüsszegekkel támogatják a muzulmán vallás gyakorlásáért cserébe. A hívő muzulmán gyerekek és felnőttek részére külön oktatási és egészségügyi intézményeket működtetnek. A szélsőséges iszlám közvetlen veszélyével egyelőre nem kell számolni, de nem kizárt, hogy a fundamentalista iszlám hívők – kihasználva az albánok lakta területek politikai és gazdasági instabilitását – támogatókat, később esetleg fanatikus követőket próbálnak toborozni az albánok körében. A koszovói albánok muzulmán hite pragmatizmusukból ered, azaz „azt a vallást gyakorolják, amely több hasznot hoz”. Így jelenleg a tőkeerős nyugati kultúra felelőssége is, hogy az iszlám fundamentalizmus ne tudjon gyökeret eresztetni Európa legérzékenyebb részén, a Balkánon.

Az albán–szláv etnikai konfliktusok „előnye”, hogy azok elsősorban területi, politikai és gazdasági jellegűek, és semmi esetre sem vallási indíttatásúak. Az albán és a szláv népek közötti civilizációs különbségek szembeötlők, de alapjában véve nem lehetnek okai a különböző konfliktusoknak. Felmerül a kérdés: Nem a politika az, ami egymás ellen fordítja a különböző kulturális és vallási közösségeket?²⁰

Az albán civilizáció fejlődésének lehetőségei

A különböző balkáni államokban egymástól elszakítva élő albánok megkésett társadalmi fejlődése, a nemzeti öntudat kialakulásának gátló tényezői és a nagyhatalmi törekvések kiszolgáltatták az albánokat a történelem viharainak. A Balkánon ősi népességnek tekintett albánság azonban átvészelte a félszigeten gyakorta kirobbant háborúkat, ami túlélőképességük legékezebb bizonyítéka. A kiugróan magas fertilitás (termékenység) mára meghatározó nemzetté tette az albánokat a Nyugat-Balkánon. Számuk meghaladja a horvátokét, a bosnyákokét, a macedónokét és a montenegróiakét, ami arra jogosítja fel őket, hogy nagyobb beleszólásuk legyen a regionális folyamatok alakulásába, illetve alakításába.

Albánia és az albánok lakta területekkel rendelkező szomszédos országok mindegyike euroatlanti integrációs célokat dédelget. Ez az irányvonal a politikai és gazdasági elkötelezettség mellett részben a kulturális értékek átvételének kötelezettségét is jelenti a jövőben. Az albán társadalom kénytelen lesz alkalmazkodni az európai értékrendhez, amelynek elfogadásával nemcsak a jogrendszer harmonizációjára, hanem az ősi szokások „átalakítására”, illetve részben a velük való szakításra is szükség lesz. Erre a jelenlegi városi értelmiség fogékonyságot és hajlandóságot is mutat, de a hegyvidéki falvak lakosságának egy része még mindig a saját zárt kis közösségében, egyedi szokásai szerint éli társadalmi életét.

Az albánság történelmi és kulturális öröksége, hagyományai és szokásai nem teszik lehetővé, hogy az évszázadokon keresztül kialakult nyugati polgári társadalom és demokrácia vívmányai a helyi sajátosságok figyelembe vétele nélkül meghonosodjanak. A Nyugat sok esetben nem képes elismerni más, létező civilizációk egyenrangúságát, s lépten-nyomon a maga civilizációját akarja az összes többire ráerőltetni.²¹ A nemzetközi közösség többek között a koszovói rendezés során is beleesett ebbe a hibába. Az albánok lakta területeken a politikai kultúra hiányosságai (illetve hiánya) miatt meglehetősen nehéz a polgári demokratikus értékrend kialakítása és elfogadtatása. Az „albán kérdés”²² megoldásában érdekelt nemzetközi közösségnek figyelembe kell vennie ezt a ténytet, és nem szabad túlzottan gyors fejlődést elvárnia a megkésett nemzettudatú és polgári fejlődésű albán társadalomtól.

²⁰ Kiss Gabriella: A multikulturalizmus vallási dimenziója. Valóság, 1999/12., 41. o.

²¹ Ankerl Géza: A globális káosz, avagy a civilizációs államok kora. Valóság, 2002/5., 10. o.

²² Az „albán kérdés” egy összetett problémakör, amely a múlt terhes történelmi és társadalmi örökségét viseli magán, és megoldásának célja az albán nemzet összefogása, identitástudatának erősítése, az egymástól elszakított nemzettestek kapcsolatainak ápolása és a jövőben az albánok lakta területek egy államban történő egyesítése.

Az „albán kérdés” rendezésének legfontosabb eleme a gazdasági és a társadalmi konszolidáció. A gazdasági fejlődés elősegítése a rendezés alapja. A munkahelyek teremtése, az ipari termelés beindítása és a kereskedelem bővítése elengedhetetlenül szükséges a lakosság életszínvonalának emeléséhez. A fiataloknak a lakóhelyükön kell biztosítani perspektívát és megélhetést, hogy egyrészt ne vándoroljanak el, másrészt pedig ne a szervezett bűnözéstől várjanak megélhetést. A szervezett bűnözés visszaszorítása érdekében meg kell erősíteni a legitim helyi kormányzatokat és a hatóságokat, a nemzetközi közösségnek pedig szorosan együtt kell működni velük.

A társadalmi konszolidációs erőfeszítések legfontosabb eleme az oktatás kell legyen. A más népek iránti megértés, a tolerancia, az empátia és a másság elfogadása kizárólag a tudás társadalmá által válhat gyakorlattá. Ahhoz, hogy megvalósulhasson a változatos balkáni nemzetiségek közötti békés egymás mellett élés, egy új generációt kell felnevelni, amely előítéletek és rossz emlékek nélkül viszonyul a mássághoz, a tőle távol álló kultúrájú népcsoportokhoz.

A Balkánon civilizációs törésvonalak húzódnak, amelyeket fel kell oldani az európaiságban, azaz a közös kulturális összetartozásban. A kultúrák között nem lehet rangsort felállítani, nincs felsőbbrendű kultúra vagy értékrend, tehát nem szabad elvetni az albán tradíciókat sem.²³ Meg kell találni a közös nevezőt az albán „zsinórmérce” és a nyugati demokratikus értékrend között, hogy az albán társadalom integrálódhasson az európai civilizációba, és kezelhetők legyenek a ma még élesen meglévő politikai, gazdasági, társadalmi és szociális különbségek.

FELHASZNÁLT ÉS HIVATKOZOTT IRODALOM

- Ankerl Géza:
A globális káosz, avagy a civilizációs államok kora.
Valóság, 2002/5.
- Dr. Vincze Lajos professzor:
Bevezetés az európai kultúra és bölcelet történetébe I.
ZMNE, Budapest, 2001.
- Dr. Hunyadi László:
A világ vallásföldrajza.
Végeken Kiadó, Budapest, 1995.
- Jens Reuter:
Die Albaner in Jugoslawien – Untersuchungen zur Gegenwartskunde.
Südosteuropas, München, 1982.
- Kanuni i Lekë Dukagjinit – The code of Lekë Dukagjini.
Gjonlekaj Publishing Company, New York, 1989.

²³ Vaskovics A. László: Interkulturális kommunikáció – Az európai integráció harmadik dimenziója. Magyar Tudomány, 1992. 4. szám, 479. o.

- Kiss Gabriella:
A multikulturalizmus vallási dimenziója.
Valóság, 1999/12.
- Leitfaden für Bundeswehrkontingente in Albanien – Amt für Nachrichtenwesen
der Bundeswehr, 1999.
- Réti György:
Albánia sorsfordulói.
Aula Kiadó, 2000.
- Schütz István:
Az albán szokásjog – Lekë Dukagjini zsinórmércéje.
Limes Tudományos Szemle, 2000/2-3.
- Schütz István:
Fehér foltok a Balkánon – Bevezetés az albanológiába és a balkanisztikába.
Balassi Kiadó, Budapest, 2002.
- Szabó A. Ferenc:
Albánia születése.
Magyar Nemzet, 1998. október 13.
- Vaskovics A. László:
Interkulturális kommunikáció – Az európai integráció harmadik dimenziója.
Magyar Tudomány, 1992. 4. szám.
- www.sil.org/ethnologue/countries/Alba.html – Albania.
- Zur Problematik der Stabilisierung des Westbalkans –
Stefan Troebst:
Die Albanische Frage.
Entwicklungsszenarien und Steuerungsinstrumente, Wien, Dezember 2000.

Hazánk 2004. május 1-jén várható teljes jogú Európai Unió tagsága szakterületünk szempontjából is megköveteli, hogy megkezdjük új feladatainkra történő felkészülésünket, számot vessünk lehetőségeinkkel, hogy minél előbb bekapcsolódhassunk a szervezet hírszerzői feladatainak teljesítésébe. Bekapcsolódásunkat sajnálatosan nagymértékben hátráltatni fogja az a döntés, amelynek következményeként létszámunk – ezzel együtt adatszerző és elemző képességünk – még ebben az évben közel 30%-kal csökken, ugyanakkor tagságunk új kihívást jelent a hírszerzés számára is.

Tanulmányomban az Európai Unió biztonsági és védelempolitikájával, az ehhez kapcsolódó válságkezeléssel, a biztonsági és védelempolitika szervezeti kereteivel, katonai képességeivel, illetve az ezt támogató uniós hírszerzési sajátosságokkal foglalkozom.

Az Európai Unió biztonsági és védelempolitikája

Az EU közös kül- és biztonságpolitikáját – az ENSZ alapokmányának megfelelően – a szervezet és a nemzetközi biztonság erősítésére dolgozták ki. A közös kül- és biztonságpolitika – összhangban a tagállamok alkotmányos intézményrendszerével, az EU Tanácsának döntése alapján – védelmet biztosít a tagállamok részére.

Az Unió Tanácsának 1999-es kölni határozata a válságkezelést a kül- és biztonságpolitika kiemelt feladatává minősítette, a határozat „Petersbergi feladatok” néven került be a köztudatba. A válságkezelési feladatok – összehasonlítva a NATO hasonló feladataival – komplexek, mert humanitárius, mentési, békefenntartási, katonai erő alkalmazási és béketeremtési feladatokat is magukban foglalnak. Az EU-akciók figyelembe veszik az ENSZ- és az EBESZ-elveket, valamint az EU adott válsággal kapcsolatos célkitűzéseit.

Az Unió Tanácsának döntése alapján *„az Uniónak önálló válságkezelési akcióképességgel kell rendelkeznie, amit erre alkalmas katonai erők, azok bevetését biztosító döntések garantálnak úgy, hogy a NATO érdekei ne sérüljenek”*. A képességek kialakítását szolgálják az EU válságkezelési gyakorlatai, amelyet 2003-ban EU-vezetéssel és NATO-eszközök felhasználásával, míg 2004-ben kizárólag EU-eszközök alkalmazásával terveznek.

A műveleti képességek létrehozására vonatkozó döntés a szervezet laekeni tanácskozásán 2001 decemberében született meg. Ennek értelmében 2003. január 1-jén az Unió Bosznia-Hercegovinában létrehozta első rendőri misszióját (EUPM), 2003. március 31-én Macedóniában a macedón kormány kérésére megindították a „Concordia” katonai műveletet, majd ugyanebben az évben június 12-én a Kongói Demokratikus Köztársaságban elkezdődött az Unió második katonai művelete, az „Artemis”, amely szeptember 1-jén sikeresen be is fejeződött.

Az EU válságkezelési eljárása

A nemzetközi válságok kezelésére az Unió az eszközök széles skálájával rendelkezik: gazdasági, diplomáciai, katonai és rendőri erők, humanitárius segítség és fejlesztési programok. A szervezet a katonai erőket elsősorban a polgári jellegű feladatok biztosítására alkalmazza. A katonai műveletek irányításában az EU jelenleg a nemzeti és a nemzetközi parancsnokságokra támaszkodik, beleértve a NATO vezetési struktúráját is. Ha az EU a NATO katonai képességeit használja, akkor a nem EU-tag európai NATO-országok is – kérésükre – részt vehetnek a műveletekben.¹

Az EU válságkezelési döntési folyamata igen közel áll a NATO hasonló tevékenységéhez, a hírszerzési, illetve az ezzel összefüggő korai riasztási és előrejelzési fázisok is csaknem megegyeznek. Fontosnak tartom azonban hangsúlyozni, hogy a válságkezelésben az EU elsősorban a politikai rendezésre, a humanitárius kérdésekre összpontosít, a katonai erő alkalmazása csak az említett tevékenységek biztosítását, védelmét szolgálja. Mindez érthető, hiszen a szervezet komoly katonai képességekkel még nem rendelkezik. Ez a sajátosság érzékelhető az EU hírszerzési rendszerében is.

Az EU-válságkezelés fázisai az alábbi tevékenységeket foglalják magukban:

- a helyzetelemzést (a hírszerzés szerepe ebben a fázisban kiemelt fontossággal bír);
- a válságkezelés koncepciójának kidolgozását (a hírszerzés a változatok kidolgozását helyzetértékeléssel és kockázatelemzéssel támogatja);
- a koncepció elfogadását, stratégia kidolgozását (a hírszerzés a helyzetértékelést és a kockázatelemzést biztosítja, valamint folyamatos információt szolgáltat);
- a tervezési folyamatot, dokumentumok kidolgozását (hadműveleti, alkalmazási tervek);
- a műveletek végrehajtását (az információigény megnő, a katonai műveleti központ megkezdte tevékenységét, ahol hírszerző szervezetek is működnek);
- a műveletek befejezését, a tevékenységek értékelését.

¹ A NATO és az EU együttműködését, közte a hírszerzési adatok szervezett formában történő átadását a „Berlin Plusz” elnevezésű megállapodás biztosítja.

A közös kül-és biztonságpolitika szervezeti keretei

A közös kül-és biztonságpolitika megvalósítását az alábbi szervezetek biztosítják:

Politikai és Biztonsági Bizottság (Political and Security Committee – PSC)

A PSC nagyköveti szinten ülésező szervezet, feladata az EU Tanács döntéseinek előkészítése (ha a NATO-hoz hasonlítjuk, akkor megfelel a NAC-nek). A PSC nagyköveti szinten ülésezik, mint az EU Tanács előkészítő szervezete.

Fő feladata a nemzetközi helyzet figyelemmel kísérése és a közös kül-és védelmi politikához történő hozzájárulás. *Válsághelyzetben a PSC központi szerepet játszik, anélkül, hogy befolyást gyakorolna az Állandó Képviselek Tanácsára, amelynek feladata a válságreakálás, és felelős az EU vezetésű katonai és rendőri műveletek politikai és stratégiai irányításáért.* Az EU Helsinkiben megtartott értekezletén úgy döntöttek, hogy a PSC a közös kül-és biztonságpolitika (CFSP), illetve az európai biztonság és védelempolitika (ESDP) megvalósítója. A PSC és a NAC is egy elnökségi ciklus alatt legalább háromszor ülésezik.

A PSC a rendszeres információbiztosítás igényét fogalmazta meg az EU SITCEN (Helyzetértékelő Központ), a tagállamok és az EU különböző bizottságai felé.

Főképviseelő (High Representative)

A főképviseelő – jelenleg Javier Solana tölti be a beosztást – segíti a Tanácsot a közös kül- és biztonságpolitika megvalósításában, a döntéshozatalban, és ha szükséges, a Tanács részéről az Elnökség kérése alapján a felekkel tárgyalásokat folytat. Munkáját a Tanács Főtítkársága támogatja, amelynek alárendeltségében politikai és jogi részleg is működik.

EU Katonai Bizottság (EU Military Committee – EUMC)

Az EU Tanácson belül a legmagasabb katonai szervezet, a tagállamok katonai képviselőiből áll. A Katonai Bizottságnak állandó elnöke van, aki egyben a főtítkár (főképviseelő) katonai tanácsadója. A Katonai Tanács katonai ügyekben ajánlásokat tesz a Politikai és Biztonsági Bizottságnak. Az elnök, ha katonai vonatkozású kérdésekről van szó, részt vesz a Tanács ülésein, válságkezelési ügyekben pedig összekötőként működik az EU-műveletet irányító katonai parancsnokság felé. (Megjegyzés: Mivel az EU műveleti parancsnoksággal nem rendelkezik, ezt a szerepet válságkezelési műveletekben valamelyik tagállam katonai parancsnoksága tölti be.)

Válságkezelés Polgári Ügyeinek Bizottsága (Committee for Civilian Aspects of Crisis Management – CIVCOM)

A bizottság feladata információk adása és ajánlások, kockázatelemzések elkészítése a PSC számára a válság polgári vonatkozásairól.

*Külügyi és Politikai-katonai Ügyek Általános Igazgatósága
(Directorate General for External and Politico-Military Affairs – DGE)*

A Tanács Főtitkárságán belül ez a szervezet támogatja a főtitkárt (főképviselet) és az Elnökséget a közös kül- és biztonságpolitika alakításában, különös tekintettel a külügy- és védelmi miniszterek üléseinek, valamint a PSC tárgyalásainak előkészítésére. Szorosan együttműködik az EU Katonai Törzsével a katonai válságkezelést érintő ügyekben, továbbá felelős a polgári válságkezelésért és irányítja a rendőri műveleteket.

Az EU Katonai Törzs (EU Military Staff – EUMS)

A Tanács Főtitkársága alá tartozik, tevékenységét közvetlenül a főtitkár (főképviselet) irányítja. Katonai oldalról az EU Katonai Bizottsága vezeti, jelentéseit ennek a bizottságnak terjeszti fel. A Tanács különböző részlegeinek katonai szakvéleményeket készít. Alárendeltségében működik a hírszerző osztály, amelynek elsődleges feladata az adatgyűjtés, a korai riasztás és a helyzetértékelés. Az EU Katonai Törzsének másik fontos szervezeti egysége a stratégiai tervező osztály, amelynek feladata a válságkezelő műveletek katonai tervezése.

Egyesített Helyzetelemző Központ (Joint Situation Centre – SITCEN)

Az Egyesített Helyzetelemző Központ polgári és katonai személyekből áll. Feladata a válságkörzetek figyelemmel kísérése, különös tekintettel azokra, ahol az EU műveleteket vezet, vagy ilyen feladatot tervez. Az EU Tanács illetékes szervezetei számára napi jelentéseket készít.

EU Műhold Központ (EU Satellite Centre – SATCEN)

Az EU Műhold Központ műholdas képelemzésekkel segíti a döntési folyamatot, szerepe a válságkezelés kezdetén különösen nagy. Székhelye Spanyolországban, Torrejonban van, de az EU Katonai Törzsben állandó képviselőt delegál.

Biztonsági Tanulmányok Intézete (Institute for Security Studies – ISS)

A közös kül – és biztonságpolitika megvalósítását kutatómunkával és elemzések elkészítésével segíti. A szervezet Párizsban működik.

Az EU hírszerzési sajátosságai

A szervezeti felépítésből kitűnik, hogy hírszerzési szempontból a fő szerep a Katonai Törzs alárendeltségében lévő hírszerző osztályra hárul, amely a válságkörzetek elemzésével foglalkozik. Az elemzések fő iránya politikai és humanitárius természetű. Kiemelten foglalkozik az osztály azokkal a térségekkel, ahol az EU válságkezelési műveletet hajt végre, vagy arra készül fel. Az osztály munkáját a SITCEN és a SATCEN támogatja.

A NATO-hoz hasonlóan az EU sem rendelkezik önálló hírszerző eszközökkel és szervezetekkel, így elsősorban a tagállamok által szolgáltatott információkra támaszkodik. Ebből a szempontból vizsgálva megállapítható, hogy csatlakozásunkkal adatszolgáltató feladataink növekedni fognak. Az sem hagyható figyelmen kívül, hogy szükség lesz megfelelő kommunikációs csatornák kiépítésére, ami várhatóan komoly költségekkel is jár.

Az EU ugyanakkor sajátos adatszerző képességekkel is rendelkezik, ennek „termékéből” csatlakozásunkkal várhatóan mi is részesedni fogunk. A sajátos adatszerző források, illetve képességek az alábbiak:

- EU különleges képviselő (European Union Special Representative – EUSR) jelentése. Válságműveletekben a szervezet gyakran alkalmazza az EUSR térségbe küldését, aki előre meghatározott szempontok alapján elsősorban politikai természetű adatgyűjtést folytat, illetve előkészíti az erők (rendőri és/vagy katonai) küldését.
- Képviseletek felállítása. A szervezet a válságkörzetekben minél előbb képviselet felállítására törekszik, amelynek feladata a szervezetet információkkal történő ellátása.
- A katonai (rendőri) műveletek során a válságkörzetben tevékenykedő erők keretében J-2 törzsetek működtetnek, amelyek helyszíni információkkal segítik az adatgyűjtést. Ugyancsak felderítő törzsetek működtetnek a műveletet irányító parancsnokság (OHQ) keretében.
- Az EU jó viszony kialakítására törekszik a nemzetközi szervezetekkel, így az ENSZ-szel, a NATO-val, az EBESZ-szel, az Európa Tanáccsal, a nem kormányzati szervekkel (NGO-k), a nem EU-tag NATO-országokkal, illetve a partnerországokkal (Kanada, Oroszország és Ukrajna). Utóbbi országok összekötőket működtetnek az EU mellett. Ezek a szervezetek információk átadásával is segítik az Unió munkáját. A jelzett szervezetekkel a kapcsolatot az elnökség, a főtítkár (főképviseelő), illetve a Titkárság (beleértve az EU Katonai Törzset is) tartják.
- A szervezet keretében működő, már említett SITCEN és SATCEN szintén adatszolgáltató tevékenységet folytat. A SITCEN az információkat a főtítkárnak (főképviseelőnek), illetve a válságkezelésben érintett PSC-nek és az EU Katonai Törzsnek jelenti. A felsorolt személy, illetve szervezetek külön hírigényt is szabhatnak.
- A PSC a helyzet tisztázására tényfeltáró küldöttséget (fact-finding mission) nevezhet ki, amely a helyszínen előre meghatározott céllal adatgyűjtést folytat.

A szervezet katonai képességeit illetően azonban ma még nem szabad illúzióba esni. Az EU katonai képességeinek kialakítása csak a kezdetén van, az erők többsége „papíron” létezik. Hírszerzési oldalról vizsgálva integrált hírszerzési rendszerről nem beszélhetünk, HUMINT-képességek nincsenek, a technikai hírszerzési képességek sem adottak. Az EU nem rendelkezik SIGINT-képességgel, nincs AWACS és pilóta nélküli felderítő repülőgépe, a SITCEN szűkös kapacitással rendelkezik, a tagállamokkal való összeköttetés sok hiányosságot mutat, az elhelyezési viszonyokon is javítani kell.

Figyelembe véve azonban, hogy új típusú feladatokról van szó – az eltökéltség határozott, a kezdeti lépések biztatóak –, várható, hogy az elvek gyakorlati megvalósításában az elkövetkezendő években határozott előrelépés történik.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- The European Union, an exporter of peace and security 2003 September.
- www.europa.eu.int.

Ebben a tanulmányban a kínai katonai (hadászati) felderítés (hírszerzés) szervezését, más különleges (nemzetbiztonsági) szolgálatokkal való kapcsolatait – alá- és fölérendeltségi viszonyok, együttműködés – és munkamódszereit kívánom ismertetni, részben külföldi (amerikai), részben eredeti kínai források alapján, néhány óvatos kritikai észrevétel és személyes megjegyzés kíséretében.

A szervezést illetően az Amerikai Tudósok Társasága (Federation of American Scientists – FAS) honlapja (www.fas.org) tűnik a leghitelesebb nyílt külföldi forrásnak. Noha a rajta szereplő adatok, értékelések egyértelműen nem naprakészek (több évesek), nincs megbízható értesülés arról, hogy a kínai katonai (és polgári) felderítést időközben jelentősen átszervezték volna, ezért a Társaságot továbbra is elfogadhatjuk szaktekintélynek a kérdésben.

A kínai nemzetbiztonsági szolgálatok a KKP Központi Bizottsága elvi irányítása alatt tevékenykednek. Maga a kommunista párt, annak különböző szervei (például Fegyelmi Bizottsága) és az egész társadalmat átszövő hálózata (az alapszervezetekig lemenően) egy erősen központosított információs struktúraként is felfogható, amely gyűjti és összegzi úgy a belső szervezeti tevékenység, mint a külkapcsolatok vitele során keletkezett információkat. Ezt a felépítést képezi le a civil közigazgatás is. A „régii” struktúrák meglepő életképességét bizonyította a SARS-járvány kitörése után működtetett rendszer, amelyben a lakóbizottságok közvetítésével az egyes embereknél kezdve a helyi önkormányzatokon keresztül a legfelső állami szervekig oda-vissza továbbították a naprakész adatokat a megbetegedésekről és az intézkedéseket az elhárítás érdekében bevezetett rendszabályokról. Ez az egészségügyben bevált gyakorlat lesz egyébként a rövidesen kidolgozandó kínai szükséghelyzeti, válságkezelő („emergency response”) szisztéma általános modellje.

A kifejezetten **nemzetbiztonsági információk kezelésére szakosodott szervezetek** az alábbiak:

- az Állambiztonsági Minisztérium;
- a Közbiztonsági Minisztérium;
- a Kínai Népi Felszabadító Hadsereg (KNFH) Vezérkara 2., 3. és 4. csoportfőnöksége, a Politikai Főcsoportfőnökség egyes osztályai és a haderőnemi felderítő szolgálatok;
- a FAS ebbe a körbe (a különleges információszerző szervezetek közé) sorolja az Új Kína Hírügynökséget is. Véleményem szerint ez enyhe túlzás: minden állami hírügynökség többé vagy (kívánatosan) kevésbé

* Szervezés és módszerek, nyílt források alapján.

politikai befolyás alatt áll, és sajátos tevékenysége révén sokszor olyan bizalmas értesülésekhez jut, amelyeket nem a tömegtájékoztatásban, hanem esetleg a titkosszolgálatok érdeklődésének kielégítésére használ fel (vezetői által tudottan, vagy munkatársai „egyéni” elkötelezettségén keresztül). Nem lehetetlen, hogy ez Kína esetében szervezeten, intézményes módon megy végbe. Azonban a hírügynökség alaprendeltetése akkor sem ez. Az Új Kína Hírügynökség – talán nem annyira függetlenül, mint más távirati irodák – elsősorban tájékoztató, tájékoztató és (újabbban egyre inkább) a Kínáról külföldön kialakított „országképet” igyekszik formálni (nyilván központi instrukciókhoz igazodva). Ha közvetett kapcsolatban áll is nemzetbiztonsági szolgálatokkal, attól még nem válik maga is azzá.

A felsorolt szervezetek közül minket leginkább a KNFH Vezérkara 2. Csoportfőnöksége érdekel, de néhány szót a többiekéről is érdemes szólni.

Az **Állambiztonsági Minisztérium** a következő „irodák”-ból (igazgatóságokból) áll:

- belügyi hírszerző (országos jelentőségű ügyek);
- külügyi hírszerző;
- különleges közigazgatási területek (Hongkong, Macao, Taiwan) ügyeivel foglalkozó;
- technológiai (műszaki támogató = lehallgató?);
- regionális jelentőségű ügyek;
- kémelhárító;
- tájékoztató (napi jelentő);
- kutató–elemző (bázisa a Jelenkori Nemzetközi Kapcsolatok Intézete);
- belső elhárító;
- tudományos és műszaki hírszerző–tájékoztató (főleg OSINT);
- számítástechnikai támogató;
- egyéb igazgatóságok, főosztályok (titkárság, politikai, személyügyi, oktatási, pénzügyi főosztály, pártbizottság stb.).

A minisztérium országszerte kihelyezett hivatalokat és ügynökségeket működtet, amelyekkel a helyi párt-, állami (közigazgatási) és rendőrségi szervek együttműködésre kötelezettek.

A minisztérium saját tudományos és oktatási intézményekkel is rendelkezik.

Az Állambiztonsági Minisztérium 2. Igazgatósága foglalkozik külső hírszerzéssel. Megjegyzendő, hogy katonai ügyekben az igazgatóság nem illetékes, illetve nem „témavezető” szervezet, vagyis az esetlegesen birtokába jutott katonai vonatkozású adatokat meg kell osztania a KNFH 2. Csoportfőnökségével. Az igazgatóság – a kapott irányelvek szerint – meghatározza az adatszerzés prioritásait, irányítja a külföldön folytatott ügynöki hírszerzést, feldolgozza, értékeli és jelenti a beérkezett információkat. Az igazgatóság fel van hatalmazva „illegális” műveletek végzésére külföldön, azaz külföldi állampolgárságú ügynököket szervezhet be és „futtathat” (vagy „altathat”). Ezenkívül nagyszámú „megnyert” munkatársat foglalkoztat, akiket főleg a külföldön tevékenykedő kereskedelmi vállalatok, bankok, biztosító társaságok, hajózási és egyéb ügynökségek tisztségviselői közül verbuvál. A külföldön települt kínai nagykövetségekre és konzulátusokra fedőbeosztású munkatársakat telepít, akiknek fő feladata a hírszerzés, és külön (a külügyi, diplomáciai vonaltól független) csatornán jelentenek. Ügynökei vannak a nemzeti hírugynökség és a vezető napi-, heti- és havilapok külföldi tudósítói között is.

Az igazgatóság gazdasági, politikai és technológiai (műszaki–tudományos) felderítést folytat. A közelmúltban is kerültek napvilágra olyan esetek, amelyek azt tanúsítják, hogy a kínai hírszerzés nem riad vissza a „bonyolult játszmás” ügyektől sem, és azokban nagyfokú jártasságról, tapasztalatról és szakértelemről tesz tanúbizonyságot (lásd például az FBI-ba történt „beépülés” esetét). Nem hagyhatjuk azonban figyelmen kívül, hogy a nyilvánosságra hozott részletek mindig tartalmaznak „legendás” körülményeket is.

A **Közbiztonsági Minisztérium** szintén rendelkezik egy „hírszerző” részleggel, ami elsősorban a rendőrség hatáskörébe tartozó, a szervezett bűnözéssel és a terrorizmussal kapcsolatos, különleges adatgyűjtési módszerekkel megszerzendő gazdasági, politikai, illetve a hírközlési és számítástechnikai biztonsághoz köthető információk megszerzésére szakosodott.

A minisztérium **Tudományos–technikai Hivatala** a közbiztonsági munka országos szintű műszaki, számítástechnikai, anyagi támogatását végzi, például forgalomszabályozó rendszerek, kül- és beltéri megfigyelés („bekamerázás”), telefonlehallgatás, bűnügyi nyilvántartások (ujjlenyomat- és más személyazonosítási rendszerek), a rendőrség belső hírközlési (rádió-összeköttetési, analóg és digitális adattovábbító) hálózatának üzemeltetése stb. Pekingben és más nagyvárosokban a folyamatos kamerás (vizuális) megfigyelés lefedi a diplomata- és üzleti negyedeket, a közintézményeket. Korszerű beléptető rendszereket alkalmaznak többek között a külföldiek által látogatott egyes kiemelt turista-látványosságoknál (automatikus ujjlenyomat-azonosítóval párosított elektronikus kártya, mint belépőjegy). A SARS-járvány kapcsán szinte minden nyilvános helyen, a kisebb üzleteket is beleértve, tízedfoknyi pontosságúra beállított infravörös kamerákkal ellenőrizték a látogatók testhőmérsékletét. Sajtóbeszámolók szerint az utóbbi időben állítólag több kínai számítástechnikai rendszer elleni informatikai támadást visszavezettek konkrét külföldi IP címekre. A kínai központi TV munkatársaival együttműködve, a közbiztonsági és az állambiztonsági szervek (feltehetően a hadsereget is bevonva) utca–házszám pontosságig beazonosították annak a Tajpejben települt kalózkodónak a

címét, amely „ellopott” egy kínai műholdas TV-csatornát, hogy azon a törvényen kívüli Falunkung-szervezet propaganda-adását sugározza. Mindezek az esetek jellemző módon világítanak rá a kínai nemzetbiztonsági szolgálatok technikai képességeire és lehetőségeire.

A Közbiztonsági Minisztérium közvetlen alárendeltségébe tartozik az ún. **Fegyveres Népi Rendőrség (PAP)**, amelynek létszáma több mint egymillió fő. A testületet 1983-ban hozták létre a KNFH „létszámfeletti” alakulatainak átszervezésével és „átalárendelésével”. A szervezet békeidőben közbiztonsági, karhatalmi, partvédelmi, határőrizeti, tűzvédelmi, szabotázs és terror elleni feladatokat, valamint kiemelt objektumok – például nagykövetségek, minisztériumok, nagyberuházások, műszaki létesítmények (hidak, gátak stb.) – őrzés-védelmét látja el. Háborúban visszakerül a katonaság kötelékébe és katonai biztonsági, harcbiztosító, hátszágvédelmi, szabotázs- és terrorelhárító, partvédelmi, felderítő stb. feladatokra kerül alkalmazásra. A PAP jogállása és szervezése alapján katonai szervezet (békében civil minisztérium alatt). Allománya katonai kiképzésben részesül, felszerelése, fegyverzete jobb, mint a rendőrségé. Kerekes páncélozott szállító- és harcjárművekkel, légi megfigyelésre (felderítésre) alkalmas repülőgépekkel, helikopterekkel rendelkezik, a gyéren lakott területeken nagy hatótávolságú járőrözést folytat. Egyesíti a civil és a katonai rendőrség funkcióit.

Végre elérkeztünk a katonai felderítéshez. **A fő katonai felderítő szervezet a Vezérkar 2. Csoportfőnöksége**, amely a hadászati hírszerzésért felelős központi apparátusán kívül a területi parancsnokságok 2. törzs (hadműveleti–harcászati felderítő) osztályai fölött is szakmai felügyeletet, irányítást gyakorol. A felderítő csoportfőnök egycsillagos tábornok (vezérőrnagy), akinek közvetlen felettese hagyományosan a nemzetközi katonapolitikai és hírszerzéssel kapcsolatos ügyekért felelős vezérkarfőnök-helyettes (immár hosszú évek óta Xiong Guangkai vezérezredes, aki korábban maga is volt felderítő csoportfőnök).

A 2. Csoportfőnökség HUMINT, SIGINT, IMINT, elemző–értékelő és támogató szervezetekből áll.

A HUMINT-on belül külön osztályok foglalkoznak az ügynöki (illegális) felderítés és a külkapcsolati hírszerzés (katonai attasék) irányításával.

Az Elemző–értékelő Igazgatóság (Analysis Bureau) szervezetéhez tartozik a Helyzetértékelő és Jelentő Központ (National Watch Center).

Az értékeléseket közvetlenül jelentik a Központi Katonai Bizottságnak és más katonai szerveknek.

A katonai felderítés munkájában is növekvő arányt képvisel a nyílt információk (nyomtatott és elektronikus sajtó, egyéb) feldolgozása (OSINT).

A csoportfőnökség a pekingi, országos hatáskörű központ mellett területi kirendeltségeket működtet a fő hadászati irányokban (az 1. sz. Hivatal például a Tajvannal kapcsolatos információgyűjtésre szakosodott).

A katonai felderítés elméleti–tudományos háttérintézménye a pekingi **Nemzetközi Hadászati Tanulmányok Intézete (CISS)**, amely több, időszakos tájékoztató kiadványt publikál értékelésekkel és tanulmányokkal. A negyedévenként megjelenő, angolra is lefordított Stratégiai Szemlét külföldi attasék és partnerintézmények is megkaphatják, a tíznaponként elkészített „katonai híradó” (Waijun Dongtai = Movement of Foreign Armies) azonban csak a KNFH magasabbegység-parancsnokai számára hozzáférhető, hadosztály szintig. A CISS főigazgatója – nem meglepő módon – Xiong Guangkai vezérezredes.

A csoportfőnökség Nanjingban (Nanking) működteti a **Nemzetközi Kapcsolatok Intézetét**. Itt oktatják idegenhadsereg-ismeretre, katonapolitikára és hadászatra, valamint „szakmai” tárgyakra a külföldi szolgálatteljesítésre kijelölt katonai attasékat (és állítólag az ügynöki állományt is).

A KNFH Vezérkar 3. (híradó) csoportfőnöksége hadászati rádiótechnikai felderítést (is) folytat. A csoportfőnökség felderítésben foglalkoztatott állományának létszáma közel 20 ezer fő (nem számítva a hadművelési–harcászati híradó csapatok közel 300 ezer katonáját). A csoportfőnökség önálló irányító, adatszerző, továbbá elemző–értékelő és jelentő szervezetekkel rendelkezik, de adatait és értékeléseit megosztja a 2. Csoportfőnökséggel is. A rádiótechnikai bemérő és lehallgató állomások az egész ország területén, főleg a határok mentén megtalálhatók, fix települési helyeken vagy földi, vízi, illetve légi járműveken. Újabban mind nagyobb jelentőségre tesz szert a műholdas kommunikáció felderítése, lehallgatása és megfigtése, amelyben a kínaiak állítólag „szép eredményeket” értek el.

A 3. csoportfőnökség alárendeltségében működik a **Luoyang-i katonai nyelviskola**, ami az egész KNFH részére képez tiszteket, sőt külföldiek is tanulhatnak ott.

A **Vezérkar 4. (elektronikai-harci) csoportfőnökség** hatáskörében és eszközeivel ELINT tevékenység folyik.

Két haderőnem – a **légierő** és a **haditengerészet** – békében csak korlátozott mértékben képes hadművelési–harcászati felderítő tevékenységre, a határokhoz közeli tengeri térségekben és légtérben. A haditengerészet néhány elektronikai felderítésre kialakított hajóval, a légierő többnyire elavult harci és szállító gépekre (H–5, H–6, J–6/7/8, Tu–154) felszerelhető eszközök felhasználásával folytat felderítő tevékenységet. Erőfeszítéseket tesznek korszerű hadászati (elektronikai) felderítő repülőgépek és fedélzeti berendezések beszerzésére (a nemzetközi katonai szaksajtó szerint Izraeltól vagy Oroszországtól).

Újabban megjelentek a pilóta nélküli felderítő eszközök is.

A légifényképeket és más felderítési adatokat a légierő 6. sz. Kutató Intézetében (Peking) dolgozzák fel.

Viszonylag új felderítési nem a **műholdas felderítés**. Egyes külföldi értékelések szerint a kínai műholdakon elhelyezett felderítő eszközök felbontóképessége 4-5 m. Ez lehet, hogy elmarad a legkorszerűbb (amerikai, orosz, brit, francia) rendszerekétől, de mindenesetre Kína ott van azon kevés ország között, amelyek (Indiát, Izraelt, Japánt és Brazíliát is beleértve) önálló műholdas felderítésre (és navigációra) képesek. Küszöbön áll az ember vezette kínai űrhajó fellövése, aminek nyilván lesznek katonai vonatkozásai is. (Időközben megtörtént. A szerk.)

A FAS szerint a **KNFH Politikai Főcsoportfőnökség Nemzetközi Osztálya** katonai (belső) elhárítással és támadólagos elhárítással foglalkozik.

A szervezeti felépítéshez képest viszonylag frissebb és részletesebb nyílt adatok, elméleti tanulmányok állnak rendelkezésre a kínai katonai felderítés munkamódszereiről.

A 80-as évektől kezdődően – a külpolitikai „nyitás” hatásaival, a gazdasági és technológiai információk iránti igény növekedésével és a világban végbemenő hatalmi átrendeződéssel összhangban – Kínában szakmai körökben is egyre kifejezettebb törekvés mutatkozik arra, hogy a katonai felderítésben (a „hadügy forradalmának” részeként) végbemenő jelentős változásokat elméletileg is megalapozzák. Részben a téma iránti társadalmi érdeklődést kihasználva a kutatómunkába bevonták a tudományos élet civil képviselőit is, és – a nyugati titkosszolgálatok tevékenységét „leleplező”, illetve a kínai hírszerzést / elhárítást népszerűsítő propagandaizű kiadványokon kívül – több, a tárgykörhöz kapcsolódó komolyabb tanulmányt is megjelentettek. Elméleti kutatóműhelyek jöttek létre a Nemzetvédelmi Egyetemen, a Katonai Akadémián, de polgári intézményeknél is, mint például a Nanjing-i és a Wuhan-i egyetemen. Ez utóbbi (szűk körben hozzáférhető, de nem titkos) összefoglaló monográfiákat is kiadott „A hírszerzés tudományának elvei” és „A hírszerzés kutatása” címmel (1983, 1989).

A kínai vezetés felismerte (elfogadja) az információszerzés és feldolgozás jelentőségét (miközben a felderítésben és elhárításban az információáramlás kontrollját is lehetővé tevő eszközt lát), és a biztonsági követelmények korszerűbb értelmezésével viszonylag szabad publikálási, véleménykifejtési lehetőséget biztosít a szakértők egy szűk, kedvezményezett csoportjának. Nemcsak az információtechnikai ipar, hanem a széleskörű nemzetbiztonsági és katonai alkalmazások elméleti alapjai is fejlődhetnek és a gyorsan változó körülményekhez igazodhattak. A 2002. januárban napvilágot látott „Hírszerzés és nemzetbiztonság” című gyűjteményes tanulmánykötetbe („Shishi” Kiadó, Peking) már a 2001. szeptember 11-i, Egyesült Államok elleni terrortámadás következményeinek felderítő szempontú elemzését tartalmazó részeket is bedolgoztak. Ebben az összefüggésben térnek ki az „elfelejtett” kis országok és kis nyelvek (hírszerzés számára vett) növekvő fontosságára, a specialisták képzésére, a transznacionális fenyegetések új jellegzetességeire.

Viszonylag friss keletű a Yan Puzhong tollából – ugyancsak az „Időszerű tények” kiadásában – (1999-ben) megjelent „A katonai hírszerzés elmélete” című 386 oldalas dolgozat is, amely a kérdés átfogó, tudományos igényű tárgyalására vállalkozik. A mű a pekingi katonai szakkönyvesboltban korlátozás nélkül kapható.

Szerzője (és kiadója) minden kétséget kizáróan katona. A könyv nem közöl konkrétumokat a kínai katonai felderítésről, de egyértelműen túllép a külföldön megjelent ismertetések szolgai és kockázatmentes átvételén, és a hírszerzés / felderítés elméletéről és módszertanáról vallott kínai (ha nem is hivatalosnak deklarált) összefoglaló nézeteket jelenít meg. (E nézetek még általánosabb – szakmailag kevésbé értékes – kifejtése a felsőfokú katonai tanintézetek „Hadászat” című tankönyveinek vonatkozó fejezeteiben található meg.) A további fejtegetések kiindulópontja az említett mű.

Kínai nézetek szerint **a katonai hírszerzés elmélete és annak gyakorlati alkalmazása a hadtudomány része**. A hadtudomány tárgya a hadügy – azaz a hadvezetés, a háborús felkészülés és tevékenységek – katonai oldala. Maga a háború kínai felfogásban (a még élőnek tekintett marxizmus-leninizmus tanításának megfelelően) a politika folytatása más eszközökkel, a politika pedig a gazdaság koncentrált kifejeződése, míg a gazdaság az alapvető osztályérdekek megtestesülése.

A hírszerzés hagyományos értelmezésben katonai támogató tevékenység, amelynek lényegi tartalma az ellenség (hadviselési képességét meghatározó) katonai, politikai, gazdasági stb. helyzetéről szóló adatok megszerzése, elemzése és értékelése – döntően a katonai felderítés erőivel, eszközeivel és módszereivel.

A hírszerzés modern értelmezése a lehető legszélesebb értelemben vett „információ” és a „tudás” fogalmára épül. Eszerint a hírszerzés **a döntéshez szükséges tudás megszerzése és átadása** (rendelkezésre bocsátása, megosztása), illetve annak felhasználása a problémamegoldásban. Mind a döntéshozatal, mind az információszerezés lényegi sajátossága az egymást kizáró lehetőségek közötti választás. A hírszerzés további megkülönböztető ismérvei: titkosság (minősített információk kezelése), hasznosság (társadalmi érték), folyamatosság, szerteágazóság, koncentrálttság stb.

A katonai hírszerzést a dialektikus ellentmondás (az ellenséggel való szembenállás, a céltudatos ellentevékenység feltételei közötti működtetés), a nagyfokú szervezettség, az intézményesített (állami) jelleg, a fontosság (politikai–katonai jelentőség) és a katonai szolgálati megkötöttségek jellemzik.

A katonai hírszerzést különböző szempontok szerint **osztályozzák**:

- hadművészeti kategóriák szerint: hadászati, hadműveleti és harcászati;
- haderőnemek szerint: szárazföldi, haditengerészeti és légierő;
- fegyvernemi bontásban: összefegyvernemi, tüzér, műszaki, vegyi stb.;
- közegét tekintve: szárazföldi, tengeri és légi;
- adatforrásai szerint: csapat-, technikai, ügynöki stb.;
- harctevékenységi fajta szerint: a támadás, a védelem, a manőver stb. támogatását célzó felderítésről beszélünk.

A katonai hírszerzés (military intelligence) és a felderítés (reconnaissance) fogalmi jórészt átfedik egymást, de különbözőségek is vannak. Kínai elméleti megközelítésben a hírszerzés elsősorban a cél, a felderítés a tevékenység kategóriáival írható le. A felderítés a hírszerzési adatok megszerzésére irányuló katonai tevékenység, amelyet katonai szervezetek, katonai (fegyveres, harci és harcbiztosító / harctámogató) módszerekkel, erővel és eszközökkel hajtanak végre. A hírszerzés ennél tágabb kategória, és nagyobb hangsúlyt kap benne az információk elemzése–értékelése, valamint átfogó, nem csak katonai célú (gazdasági, politikai, kulturális stb. faktorokat is figyelembe vevő) felhasználása.

A katonai hírszerzés elmélete a hadtudomány egyik ága. Szorosan és közvetlenül kapcsolódik az olyan társadalom- és természettudományokhoz, mint például nemzetközi politika, vezetéselmélet, katonai prognosztika, pszichológia, műszaki tudományok, számítástechnika, hadigazdaság stb. Attételese kapcsolódik a filozófiához, a nyelvtudományhoz, a logikához, a szociológiához és más tudományterületekhez. Fő módszerei: a filozófiai elemzés (elméleti alapja – a hivatalos kínai nézetek szerint – a dialektikus és a történelmi materializmus), a rendszerelméleti megközelítés, a logikai összefüggések feltárása (indukció és dedukció), továbbá az ún. transzplantáció (áttétel), azaz egy tudományág eredményeinek átvitele egy másikra.

A hírszerzés története az osztálytársadalmak és a háborúk kezdeteivel egyidős és a keleti (ókori) folyó menti nagy kultúrák részeként kialakult rabszolgatartó társadalmak születésével vette kezdetét az egyiptomi, a babiloni, az indiai és a kínai birodalmak területén. A kínai leírások kiemelik, hogy Keleten már kb. 5000 éve, Európában (az ókori görög világban) csak mintegy 3000 éve lehet hírszerzésről, mint elkülöníthető katonai tevékenységről beszélni. Kínában az i.e. kb. 2000-ben uralkodó Hszia-dinasztia dokumentálhatóan fejlett hírszerzéssel rendelkezett (a kínai források szerint). A hírszerzés elméletében természetesen alapműnek számítják Szun Ce „Hadművészet”-ét.

A XX. században a hírszerzés minőségileg megújult és egyre gyorsuló fejlődési folyamattal új szintekre jutott el. Forradalmi változások előidézője volt az elektronika, a repülés, a rádiólokátor, az űrtechnika, a nagyteljesítményű számítógépek, a híradástechnika megjelenése és fejlődése, amely új felderítési ágak, nemek és módszerek kialakulásához vezetett. Napjainkban a nemzetközi helyzet változásai (a hidegháború vége), a csúcstechnikával megvívott helyi háborúk (Irak, Jugoszlávia) és a transznacionális fenyegetések (terrorizmus, szervezett bűnözés stb.) eredményezik a hírszerzés gyökeres átalakulását.

Kínai nézetek szerint az **adatszerzés (collection)** a felderítési (hírszerzési) ciklus egyik legfontosabb része. Kiemelendő az adatszerzés tervszerűsége, célirányossága, folyamatossága és rendszeressége. Az adatszerzésnek jövőorientátnak és tudományos igényűnek, általánosnak (szerteágazónak) és mégis koncentrálnak kell lennie. Az adat csak akkor használható fel az elemzés–értékelésben, ha rögzítve van a megszerzés és a vonatkozás ideje, helye, a tárgyat képező esemény (történet) oka, célja, (várható) eredménye, következménye, az adatszerzés forrása. Az adatokat már békében gyűjteni, és tudományosan

rendszerezni (valamint feldolgozni) kell. Lényegi szempont az adatszerzés integráltsága (összevethetőség, megerősíthetőség), a források sokfélesége (*all-source* jelleg), a megszerzett információk pontossága. Az információszerzés katonai, rendészeti, védelemgazdasági, politikai és diplomáciai, katonaföldrajzi, demográfiai, társadalmi stb. értesülésekre terjed ki.

A források általában lehetnek:

- ügynöki;
- katonai attaséi;
- katonai (felderítési);
- „népi”;
- technikai (SIGINT, műholdas fénykép, elektronikus lehallgató, oceanográfiai, telemetrikus stb.).

Az ügynöki hírszerzés rejtett, támadólagos, aktív, nehéz, veszélyes, időigényes és költséges. A katonai attasék a diplomáciai életben, társadalmi tevékenység során, baráti kapcsolatok útján, személyes megfigyeléssel, nyílt forrásokból, anyagok, tárgyak beszerzése révén, a hírszerző együttműködésbe való bekapcsolódással és egyéb módon szerezhetnek értesüléseket. A katonai felderítés a hírszerzés speciális szakága. A „népi” hírszerzés a (szocialista) társadalom (lakosság) legkülönbözőbb rétegeinek önkéntes, ellenszolgáltatás-mentes hozzájárulását jelenti a felderítő és az azt támogató tevékenységekhez a szemben álló fél erőire, a terepre, a helyi körülményekre, a közhangulatra, az ellenséges tevékenységekre és az elhárításukhoz szükséges feltételekre vonatkozó értesülések megszerzésével és közlésével. A technikai hírszerzés egyre fontosabb szerepet tölt be, de nem helyettesítheti az emberi erők alkalmazását.

Kínai nézetek szerint is növekvő jelentőségű a **nyílt források** (OSINT) felhasználása az információszerzésben. Nyílt forrásként szolgálhatnak az újságok és szakfolyóiratok, az elektronikus média, a könyvek, a térképek, az audiovizuális adathordozók, fényképek, mikrofilmek, tárgyak, modellek, katalógusok, elektronikus adatbázisok, a kiadóvállalatok, kutató intézetek, könyvtárak, rádió- és TV-állomások termékei, illetve munkatársai és rendezvényei stb.

Az adatok feldolgozása a jelentéskészítést (*reporting*), elosztást (*dissemination*) és az információörögzítést (*registering*) foglalja magában. A jelentésadás történhet szóban, telefonon, írásban, táviratban, faxon, audiovizuális eszközökön és más módon. Követelmény a gyorsaság (időszerűség), a fontosság, a célzottság (*need to know*), a lényegre törés (pontosság), továbbá a rendezettség, szerkesztettség, rugalmasság, hordozhatóság, valamint a tartalom és a forma összhangja, a tény és az értékelés elkülönítése. A jelentés emelje ki a benne foglalt információ minőségi értékét, a tárgyhöz képest legyen teljes körű (ne hallgasson el semmi lényeges körülményt), logikus, átlátható, könnyen érthető, hatásos. Éljen a számítógépes és más technikai (például mikrofilmes) támogatás lehetőségével.

Kínai nézetek szerint az **elemzés–értékelés**, illetve annak lényegi válfaja, az ún. **kutatás** (*research*) módszertana a hírszerzés elméletének központi része. Az elemzés–értékelés magas szintű tudományos kutatótevékenység, tartalma a megszerzett adatok (információk) tudományos módszerekkel történő elemzése (analízise) és összegzése (szintézise) összehasonlítás, ítéletalkotás és következtetés útján. Lényegét tekintve logikai folyamat, amely feltárja tárgyának minőségét, kapcsolódásait, összefüggéseit és szabályait.

A hírszerzési ciklus részét alkotó kutatás és a hírszerzés kutatása természetesen nem egyezik meg. Az előbbi pragmatikus, problémamegoldó, gyakorlati alkalmazó tevékenység, az utóbbi elméleti, tudományos jellegű.

A kutatás nem más, mint elemzés–értékelés révén folytatott hírszerzés. Terméke a tudás, amelynek „létrehozása” speciális ismereteket, szakembereket, szakismereteket és tudományos módszereket követel. Az elemzés révén tárul fel és realizálódik az információ értéke. Az információs dominancia kivívásának nélkülözhetetlen eszköze a hatékony elemzés–értékelés, ami azonban egyre nehezebb az „információdömping” korában.

A kutatás módszertana az ismeretelméleten alapul és szoros kapcsolatban áll olyan diszciplínákkal illetve kategóriákkal, mint az információelmélet, vezetéselmélet, rendszerelmélet, valószínűség-számítás, prognosztika stb. Alkalmazott eszközei: a logikai analízis, szintézis, összehasonlítás (analógia), következtetés, érvelés, bizonyítás és cáfolat, a hálózati kapcsolódások feltárása (párhuzamos algoritmusok, *network-thinking*) stb. Az információ értékének feltárása kreatív tevékenység. Alapelve az adatszerzés és a kutatás egysége, a tényyszerűség (objektivitás), a valóság alkotórészei közötti mindenoldalú kapcsolatok elemzése, a fejlődés és változás dialektikus felfogása, a lényeg mélyére hatolás.

A kutatás folyamata a kérdésfeltevés, anyaggyűjtés, rendszerezés (előértékelés), végfeldolgozás (elemzés–értékelés) szakaszaira bontható. Az előértékelés lényegében az információ forrásának, a megszerzés körülményeinek, az adatok megerősítettségének, ellenőrizhetőségének, ellentmondás-mentességének, az anyag újszerűségének és használhatóságának tisztázása. A katonai hírszerzés elemző–értékelő tevékenysége a katonai képességek, tevékenységek, tervek, a harci helyzet, a békekiképzés stb. tudásszintű, összefüggésekbe helyezett megismerését célozza. A hagyományos logikai módszereken kívül (összehasonlítás, absztrakció, indukció, dedukció, elemzés, összegzés stb.) ún. **modern tudományos módszereket** is „bevet”, mint például a vezérlélmélet (kibernetikai képességmodell, „feketedoboz”-megközelítés, visszacsatolási elv), vagy a rendszerelméleti (stabilitási és fejlődési), illetve a katasztrófaelméleti (geometriai és matematikai) modellek stb. A **katasztrófaelméleti alkalmazások** feltárhatják azokat a rejtett lehetőségeket, amelyek a hagyományos számítási módszerek alapján kiegyensúlyozottnak tűnő katonai erőviszonyok mellett is az egyik fél váratlan és robbanásszerű összeomlásához (illetve döntő előnybe kerüléséhez) vezethetnek. Ilyen típusos katonai katasztrófa például az ún. mennyiségi (létszám) katasztrófa, a tüzérorő (például nukleáris vagy más TÖPFÉ), illetve a térkatasztrófa (Maginot-vonal), az időkatasztrófa (váratlan megelőző csapás lehetősége), a módszerkatasztrófa

(doktrinális, vezetési elmaradottság) stb. Ide tartoznak még a tudományos előrejelzési (prognosztikai) módszerek, továbbá a (logikus gondolkodással szembeállítható) kreatív (újszerű, rugalmas, „művészi”, intuitív), „szerteágazó” (divergens) gondolkodáson alapuló nem konvencionális eljárások.

A hírszerzés általános elmélete a kínai elvek szerint magában foglalja az olyan **járadékos kérdések** kutatását is, mint például a személyügyi munka (a katonai hírszerzők kiválogatása, képzése, ösztönzése), továbbá a technikai, jogi, szervezési, együttműködési és egyéb ügyek.

A kínai elméleti művekből kitűnik az az igyekezet, hogy a nyugati szakirodalomból átvett terminológiákat, fogalmi kategóriákat összeegyeztessék a marxizmus-leninizmus szóhasználatával, és mintegy „álcázva” becsempésszék a hazai szakmai köztudatba. Ez a törekvés nemcsak az angol nyelvű kifejezések „tükörfordításán” érhető tetten. Sokszor teljes mondatok, definíciók is szinte „visszaköszönnek” más nyelven már publikált alapművekből. Ez azonban – különösen kínai felfogásban – nem „plágium”, hanem az ismeretek integrálása és alkalmazása. Ugyanakkor – egyre dőcögősebben – megkísérik az átvett fogalmakat és módszereket a hivatalos ideológiával összhangban „megmagyarázni”. E felemásra sikeredett nyelvi megjelenítés ellenére az információk csoportosításából, rendszerezéséből és tartalmából, a levont következtetésekből kitűnik, hogy Kínában „nem most kezdik tanulni” a hírszerzést (ezt egyébként ők maguk is büszkén vallják). Új viszont a hírszerzés tevékenységének az információs korszak viszonyaihoz igazítása, a korábban még dogmatikusan elítélt, nyugatról származó „áltudományos” módszerek fenntartások nélküli átvétele (kibernetika, katasztrófaelmélet stb.), különösen az elemzés–értékelés (kutatás) gyakorlatában. Ez viszont arra utal, hogy nemcsak a módszerek (például a nyílt információk növekvő arányú feldolgozása), hanem a mögöttük húzódó elvi felismerések elfogadása és integrálása, azaz a gondolkodásmód megváltozása is (fokozatosan) végbemegy.

Viszonylag kevés szó esik a számítástechnika alkalmazásáról, azonban – ismerve a polgári területeken elért eredményeket és fejlődést, beleértve a lakosság lelkesedését a műszaki (elektronikai, híradástechnikai) újdonságok iránt – ez inkább céltudatos elhallgatás lehet. Feltételezhető, hogy a fő erőforrás egyik kiemelt iránya éppen a számítógépes adat- és tudásbázisok területe.

A „klasszikus” kínai hadtudományból őrizték meg az ún. „népi hírszerzés” fogalmát és módszereit. E kategória továbbélése egyben azt is jelzi, hogy a kínai különleges szolgálatok gyakorlatilag minden állampolgárral mint potenciális hírszerzővel számolnak.

Az elméleti munkák szakmai igényességéből az következik, hogy **a felhalmozott ismeretek mögött tényleges tapasztalat, jól működő felderítő szervezetek állnak.** A kínai katonai és polgári felderítés / elhárítás szervezéséről, erőiről és munkamódszereiről angol nyelven viszonylag átfogó képet nyújt a JANE’S kiadványa (CHINA’S INTELLIGENCE AND INTERNAL SECURITY FORCES) és a jelen tanulmányhoz is részben felhasznált Amerikai Tudósok Társaságának honlapja (www.fas.org), a kínai tudóknak pedig a fent említett két könyv.

**A TERRORIZMUS ELLENI KÜZDELEM ÉS A
NEMZETKÖZI MIGRÁCIÓ***

Elméleti megközelítés

A nemzetközi migráció mind önmagában, mind biztonsági következményei tekintetében szoros korrelációban van az utóbbi évtizedben fokozódó globalizációval. Az utolsó számottevő akadály a világ egységesedése elől a szuperhatalmi szembenállás megszűnésével hárult el. A paradigmaticus változást talán a leggyorsabban Francis Fukuyama foglalta elméleti tézisekbe. Nagy visszhangot kiváltott gondolatait előbb egy kihívóan újszerű tanulmányban adta közre, amit hamarosan követett a könyvterjedelmű elemzés.¹ Ebben írta a szerző, hogy: „... a jelenlegi liberális forradalomnak az a figyelemre méltó vonása, hogy az egész világra kiterjed, sajátos jelentőséget kap. Újabb bizonyítéka ugyanis annak, hogy gyökeres átalakulás történik, amely közös fejlődési modellt állít valamennyi társadalom elé – röviden: mintha az 'egyetemes történelem' a liberális demokrácia irányába haladna.”² A japán származású amerikai gondolkodót már írásai megjelenésekor sokan bírálták, annak ellenére, hogy az általa felvázolt jelenség tendencia jellegét erőteljesen hangsúlyozta.

Ahogy teltek az évek, a két nagy, az Egyesült Államok és a Szovjetunió – illetve később Oroszország – megbékélése után, szaporodni kezdtek a véres helyi konfliktusok, és minden korábbinál nagyobb lendületet vett a nemzetközi terrorizmus, nőtt a kiábrándultság szerte a világon, mert az egymást termonukleáris fegyverekkel sakkban tartó szuperhatalmi szembenállással jellemezhető hidegháborús évtizedekben nagyobb volt az átlagemberek biztonságérzete, mint a nagy globális feloldódásban, amelynek nyomán különféle, köztük rossz szándékú emberek milliói keltek útra kényszertől, kalandvágytól, egzisztenciakereséstől, és sajnos nem kevés kétes szándéktól vezérelve. Már a délszláv válság váratlan kegyetlensége és a közel-keleti békétlenség újabb felszikrázása aggodalommal töltötte el a világ biztonságosságáért aggódókat, de amikor bekövetkezett 2001. szeptember 11-e drámája New Yorkban, általánossá vált a félelem az új fenyegetéstől, a mindenre képes és hatékony nemzetközi terrorizmustól.

A globalizálódott világ ellentmondásos kétarcúságáról írta egy amerikai exelnök: „A globális egymásrautaltság csodálatos dolog azoknak, akiknek az előnyére válik, de a politikai, vallási, gazdasági és társadalmi megosztottságotól terhes világban a nyitottság a sebezhetőségünket is növeli, és erősíti azoknak a fájdalmát, akik úgy érzik, nem részesülnek az egymásrautaltság előnyeiből.

* Elméleti, politikai és katonai összefüggések.

¹ Fukuyama, Francis, 1994.

² Uo. 88. o.

*Ne feledjük, 2001. szeptember 11-én az al-Kaida úgy tudott megölni 70 országból származó 3100 embert – köztük több mint 200 muzulmán –, hogy az általunk természetesnek tekintett nyitott határokat, utazási lehetőségeket, technológiai és információs eszközökhöz való könnyű hozzáférést használta ki.*³ Nyilvánvaló tehát a politika művelői és elemzői számára, hogy az emberek szabad áramlása, a nemzetközi migráció és a nemzetközi terrorizmus között szoros összefüggés van.

A globalizáció térfoglalásával párhuzamosan – mintegy ellenhatásként – terjed világméretben az erőszak. A nagy nemzetközi versenyfutásban a gazdasági javakért, a politikai érdekérvényesítésért, de még a kultúra terjesztéséért is kíméletlen harc folyik, ami egyre többször torkollik erőszakos cselekedetekbe, terrorista merényletekbe. Általánossá vált még a viszonylag egalitárius demokratikus társadalmakban is az anómia, amelynek leküzdését egyének és csoportok is gyakran csak figyelmet keltő action gratuite-tel képesek jelezni. A tömegmédiá vevő a látványos erőszakra, és akaratlanul is teljesíti a terrorral önmagukat megvalósító morbid személyiségek vágyát a közszereplésre. Terrorba fordul számtalan kisebbség reménytelen jogvédő harca is.

Az államok a megváltozott globális körülmények között tovább folytatják a régi módon való kormányzást, s nem engednek az autonóm érdekek érvényesülésének. Az állampolgárok úgy vélik, hogy csak addig szabadok, amíg a csúcsbürokráciák, a megakonszernek kijelölte vonalon élnek hétköznapjaikat, s fogyasztják a tömegtermelés kínálatát. A demokratikus szabadságjogok azonban megsokszorozzák a szembenállás szabadságát azok számára is, akik nem képesek kicsiny politikai súlyuk miatt a politika hagyományos csatornáin érdekeiket érvényesíteni. Számukra „marad az erőszak”, a törvényeken kívüli „igazságkeresés”. Könnyű kilépni a nemzetközi küzdőterre, a nagy világáramlás, a nemzetközi migráció lehetővé teszi a konspirációt, a visszavonulást azok számára, akik a tilosba tévedtek. Az államok mindenhatósága meggyengült, új szolidaritásformák, szekták, vagy egyszerűen csak maffiák burjánoznak szinte mindenütt.

A demográfiai mozgás másféleképpen is elvezet az erőszakhoz. A legtöbb országban a feltűnő idegeneket a lakosság gyanakodva fogadja. A nemzetállam apparátusai nem képesek rendet tartani ebben a nagy tolongásban. Törékennyé válik az emberek mindennapi biztonsága. A technika robbanásszerű fejlődése az emberiség javát szolgáló eszközöket a bűnözők számára is hozzáférhetővé teszi. Viszonylag kis ráfordítással hatalmas visszhangot kiváltó merényleteket lehet elkövetni. Sajátos paradoxon jött létre a világméretű technicizálódás közben, mert „amíg a leggazdagabb és technológiailag legfejlettebb államoknak lehetővé teszi, hogy az ellenségeiknek semmilyen esélyt nem adó fegyverekkel megvédjék magukat a hagyományos háborúk kirobbanásával szemben, addig saját társadalmaikat a növekvő sebezhetőség jellemzi. A modernitás befagyasztja tehát az interetatikus kapcsolatokban a közvetlen konfrontáció lehetőségét, de annál inkább megnöveli a szocietális erőterekben sok ponton megjelenő erőszakos összecsapások kockázatát.

³ Clinton, Bill, 44. o.

Egy polgári repülőgép repülés közbeni felrobbantása, egy bomba elhelyezése egy nagyáruházban, vagy a túszejtő akciók az államok közötti háborús kockázatok csökkenésének megannyi eszközét jelentik. De azoknak az esélyeknek a maximalizálását is, amelyek közvetve megbéníthatják a legerősebb államokat anélkül, hogy közvetlenül kellene felvenni velük a harcot.”⁴

Mindezek a lehetőségek fokozódnak a nemzetközi küzdőtér rendkívüli méretű kitágulásával, a nemzetközi migráció tömegessé válásával. Tíz és tízmilliók kelnek át a hagyományos határőrizettel védett államok határain, de már jelen vannak és szerveződnek azok a nagytérségek, ahol a mozgás szinte akadálytalan s az ellenőrzést még a fantasztikusan fejlett informatikai rendszerek sem tudják hatékonyra tenni. Folytatva a francia teoretikusok gondolatmenetét: „Az emberek rendkívüli mozgékonyasága, mint a modern világ jellemzője, felerősíti a terrorista akciók nemzetközivé válását, s ezzel együtt a hatékonyságát. A hatékonyság nemcsak az ügynökök állampolgárságtól független mozgósítási képességétől függ, hanem nagymértékben összefügg az ellenség területén a határokból adódó kényszer nélkül cselekvő terrorista csoportok előtt nyitva álló lehetőségekkel is. Ez a mindent egybevetve iszonyatos célszerűség szétveri a klasszikus nemzetközi konfliktus legelemibb adottságait, a végtelenségig szétszórja a térben az erőszak nemzetközi megnyilvánulásait, és azokat egyértelműen az államok hatótávolságán kívülre helyezi. Az erőszak deterritorializálódásának a dinamikája valójában egyre kevésbé ellenőrizhető.”⁵

Az elméleti lehetőséggel maximálisan élnek a gyakorlatias politikai szervezetek, amelyek időnként terrorista módszereket is alkalmaznak, és amelyeknek legnagyobb csoportját azok a kisebbségi eredetű szervezetek alkotják, amelyek vagy az elnyomás súlya vagy a követeléseik megvalósulatlanlansága következtében nyúlnak a fent jellemzett hatékony eszközökhöz, többek között a kitágult, globalizálódott világban könnyen kiépíthető egymás közötti kapcsolatokhoz. Ismeretes, hogy az örmény ASALA, az egykori japán Egyesült Vörös Hadsereg, az ír IRA, a korzikai FLNC, a baszk ETA és egyes palesztin csoportok hogyan tudták növelni tevékenységük hatékonyságát az egymásnak nyújtott támogatással.

Figyelemre méltó, ahogyan a szerzők a globalitás, mint alaptényező mellett hogyan vezetnek vissza ezeknek a még a racionalitás határán tevékenykedő – egyik oldalról nemzeti felszabadító harcosoknak, másik oldalról terroristáknak – a legszélsőségesebb irányba fordulását a nemzetközi jog válságára: „... azzal arányosan ahogyan elszaporodnak a nemzeti jogrendeket kifejezésre juttató intézmények egy univerzalista és legitim diskurzus nevében, mutatkozik meg és radikalizálódik az államok azon akarata, hogy ne tárgyaljanak szeparatista követelésekről: ily módon a palesztin, a szikh, a tamil, a kurd, a baszk, az ír, a kanak, az örmény vagy a csecsen mozgalmak nagyon gyorsan találják önmagukat a reménytelenséget és a frusztrációt generáló politikai zsákutcában, s itt előbb-utóbb a terrorizmusba való átmenet, mint hasznos hozó vállalkozás, kockázatát is felvállalják. E vállalkozás tehát egy olyan cselekvési és kifejezési formává válik,

⁴ Badie – Smouts, 97. o.

⁵ Uo.

*amely képes életre kelteni egy intranzigens mozgósítást, mely két abszolút – a nemzetközi színteret egyetemlegesen és ellentmondásosan megalapozó elvet állít egymással szembe: az államok szuverenitásának és a népek önrendelkezésének az elvét.*⁶

Fontos, de számunkra nem egészen új gondolat ez, hiszen a jeles magyar tudós, Bibó István, a nemzetközi jog kitűnő ismerője már 1976-ban így fogalmazott: „... azok a közmeggyőződések és azok a tömegmozgalmak, amelyek a hatalom modern értelmű racionalizálása, modernizálása jegyében a szabadság, egyenlő emberi méltóság, igazságosság, népszuverenitás és önrendelkezés elveinek a teljes és hatékony érvényesülésére irányulnak, nem valami jámbor óhajt, hatástalan erkölcsi előírást, hanem félelmes erejű reális politikai szükségességet jelentenek, melyek figyelmen kívül hagyása rendkívül súlyos következményekkel jár.”⁷

Nem vitás, hogy a francia szerzőpáros és Bibó István is az önrendelkezés ellehetetlenüléséből vezeti le a frusztrációt, a magyar elemző kedvenc szavával, a „hisztériát”, amely a természetes úton elindult, jogos és sokszor többségi támogatást is élvező mozgalmat a kompromisszumképtelen, más jogi szubsztancián alapuló érvelésbe merevedett, önmagát túlélt állami omnipotenciát tapasztalva fordít olyan szélsőséges harci eszközökhöz, amelyeket a technikai fejlődés és a társadalmi lehetőségek következtében, nem utolsósorban a kitágult és nehezen ellenőrizhetővé vált világban már el lehet érni.

Nem hiszem, hogy az idézett teoretikusok, vagy jómagam, aki hozzájuk fordult munícióért, felmentenénk a terrorizmust alkalmazó etnikai harcosokat tetteik vétké alól. A magyarázat nem felmentés, hanem az egyedüli lehetőség a megértésre, ami nélkül természetesen a jelenség megoldása, kiküszöbölése vagy elfojtása sem lehetséges. A meg nem értés, a merevség és az akció-represszió dialektikája gyorsan vezet eskalációhoz, kegyetlen és vérengző terrorizmushoz, amelyre világunk, sok tekintetben tévutakat vett, fejlődése lehetőséget ad. Az eskaláció már magában hordozza az irracionálitást. Az utóbbi aztán könnyen öncéllá válik. A hisztériakusság már betegség, aminek kifejlődése nyomán már nincs szó az eredetileg ésszerű, valóságos politikai törekvésekről. A pszichológiai-szociológiai fogantatású mintakövetés a terrorizmusra is jellemző, kitermeli a legvadabb és megmagyarázhatatlanabb gyilkos merényleteket. Az elfajulás egyik lehetséges útja az emberi személyiség teljes alárendelése egy konfesszionális irracionális által a köznapi valóság fölé emelt áldozatnak, amit az elkövető mennybemenetelként él meg – ez az öngyilkos merénylet apoteózisa.

Az államok nehezen dolgozzák fel, hogy megszűnt az erőszak a monopóliumuk lenni. Osztolni kell egy alig ismert erővel az érdekérvényesítés e legszélsőségesebb formáján. Az állam hatalma más területen is megrendült. A terroristák mögött álló lakosság identitása is megváltozik. Látván a merénylet erejét, egyre inkább tőlük várja a megoldást problémáira. A kíméletlen módszereket alkalmazó terroristacsoportok az erőszakot saját potenciális híveikre is kiterjesztik, ha nem állnak mögöttük. Aki helyettük a támadott államhoz hú, annak törvényeit

⁶ Uo. 98. o.

⁷ Bibó István, 1984, 1002. o.

tiszteli, az áruló. A baszk, az ír, a palesztin terrorista harcos könnyen ítél ilyen esetekben, s képes az erőszak fegyverét saját népe vagy annak nem őt támogató, tehát áruló politikusa ellen fordítani.

Az államhoz fűződő identitás a terrorizmustól szétzilált államokban általában véve is megrendül, nemcsak a terroristák mögé felsorakozott állampolgárok utasítják el egyre inkább, hanem azok is, akik tehetetlenek, puhának tartják az államot a terrorizmus elleni harcban. Így termelődik ki egyfajta „ellen-terrorizmus”, amely hasonló érveket hangoztat, mint a terrorizmus, s előbb-utóbb eljut ugyanazoknak az eszközöknek az alkalmazásához. 1995 októberében Jigal Amir, szélsőségesen jobboldali nézeteket valló izraeli diák, ennek a logikának a mentén cselekedett, amikor megölte Jichak Rabin hivatalban lévő izraeli miniszterelnököt, mert ő és a mögötte álló szélsőségesek úgy ítélték meg, hogy a palesztinokkal kötött béke-megállapodások miatt veszélybe sodorta az ország biztonságát.

A legnagyobb zavart a terrorizmus a nemzetközi kapcsolatokban kelti azzal, hogy az állam mellett, attól független hatalmi erőként vagy azzal egyenesen szemben állva fogalmaz meg követeléseket, miközben nem legitim tárgyalófél. Hiába köt az állam bármiféle egyezményt, nem képes azt – még ha jóhiszeműen törekszik is rá – betartani, mivel autoritása jelentős részét elveszítette, azzal már a terroristák rendelkeznek. Megjelenik tehát a nemzetközi küzdőtéren egy új, látens aktor, amely képes akár nemzetközi konfliktust is kiprovokálni, de nincs sem állami identitása, sem nemzetközi elismertsége. Főleg a Közel-Keleten tapasztalható ez a kaotikus helyzet, amit tovább fokoz az a körülmény, hogy az államok egy része felhasználja a konkurens államok területén működő terrorista milíciákat, szektákat saját politikai céljaira.

A következő lépés, hogy az illegitim terrorista szervezetek megpróbálják magukat állami szinten definiálni, és így egyfajta nemzetközi elismertséghez jutni. A nemzetközi politikában szereplő aktorok száma tehát növekedni kezd, de nemcsak ez teszi bonyolulttá és kiszámíthatatlanná a politizálást, hanem az a körülmény is, hogy a színen fellépő szereplők ereje, politikai súlya és szintje egyaránt erősen különbözik egymástól. A kisebb politikai súly és az elfogadottság hiánya nem teszi alkalmassá a terrorista szervezeteket megállapodások kötésére, de erejük arra bőségesen elegendő, hogy a mások által kötött szerződések végrehajtását megakadályozzák.

Politikai lehetőségek

Amíg a francia teoretikusok meggyőző elméleti apparátussal azt fejtegetik, hogy a nemzetközi terrorizmus terjedő veszélyének alapvető oka az állami identitás általános megrendülése a globalizáció következtében, a gyakorlatiasabb politikusok az Egyesült Államokban és Izraelben úgy vélik, hogy a terrorizmus azért képes hatékonyan működni a világon, mert vannak olyan a fejlett, demokratikus nyugati társadalommal kiengesztelhetetlenül szemben álló diktatúrák, amelyek támogatják a terroristák felforgató tevékenységét. A legátfogóbb kifejtése ennek a nézetnek az egykori izraeli miniszterelnök, Benjamin Netanjahu „Harc a terrorizmus ellen. Hogyan lehet legyőzni a nemzetközi terrorizmust” című könyvében található.

A szerző is azt tekinti a legnagyobb veszélynek, hogy a terrorizmus nemzetközivé vált és bárhol képes lecsapni deklarált ellenfeleire. Olyan globális probléma tehát, amely csak hasonló világméretű összefogással szorítható vissza. A támadások szörnyű pusztításai mellett az a másik következménye a terrorizmusnak, hogy megrendül a társadalmak bizalma a kialakult demokratikus politikai rendszerben. Nagy biztonsági kockázatot jelent az is, hogy a technikai fejlődés, korábban ismeretlen hatékonyságú eszközökkel fegyverzi fel a terroristákat. Közülük is kiemelkedik az atomterrorizmus veszélye, amely kétfelől fenyeget: egyrészt a miniatürizált atomfegyver korábban sohasem látott hatékonyságú merénylet elkövetésére alkalmas, másrészt a terrorizmust támogató „vadállamok” (rogue state) maguk is olyan nukleáris programok kidolgozásán dolgoznak, amelyekkel atomfegyverekhez jutva zsarolhatják majd a demokráciákat. Az elsődleges feladat tehát – Netanjahu szerint – ezeknek az államoknak a megfékezése azért, hogy ne maradjon hátszaga a nemzetközi terrorizmusnak, valamint ne juthassanak atomfegyverzetekhez.

Nem véletlen tehát, hogy a nemzetközi terrorizmus ellen javasolt lépések közül az utóbbi probléma került a program élére, amely a következő főbb pontokat tartalmazza:

- szankciókat kell bevezetni a „terrorista államok” részére nukleáris technológiát szállítók ellen;
- diplomáciai, gazdasági és katonai szankciókat kell életbe léptetni a „terrorista államok” ellen;
- semlegesíteni kell a terrorista enklávákat (Dél-Libanon, Gáza, Észak-Irak – kurd PKK, Pakisztán határvidéke – mudzsahidok);
- be kell fagyasztani a terrorista rendszerek és szervezetek Nyugaton elhelyezett pénzügyi forrásait;
- információcsere szükséges az egyes országok biztonsági szolgálatai között;
- olyan jogszabályokat kell alkotni, amelyek lehetővé teszik az erőszakot alkalmazó szervezetek hatékonyabb megfigyelését és az ellenük irányuló aktív intézkedéseket. Ezeket a jogszabályokat szükség esetén aktualizálni kell;
- a terroristákat kérlelhetetlenül kell üldözni (agresszív antiterrorista intézkedések, beépülés stb.);
- a bebörtönzött terroristákat nem lehet szabadon engedni;
- különleges alakulatokat kell kiképezni a terrorizmus elleni harcra (az érintett szolgálatoknak készség szinten kell elsajátítani és alkalmazni az antiterrorista technikákat);
- a közvélemény tájékoztatása, hogy az egész társadalom felzárkózzék a kormányintézkedések mögé.

Az alapos és részletes terrorizmusellenes programcsomagból a fentiekén kívül azt a részletet emeljük ki, amely szükíteni kívánja a terroristák nemzetközi mozgásterét: „Szigorítani kell az idegenrendészeti törvényeket. Ma már jól ismert tény, hogy a Közel-Keletről és az egyéb helyekről származó terroristák az idegenrendészeti szabályozás lazasága miatt a terroristák paradicsomává változtatták az Egyesült Államokat, Németországot, Olaszországot és más államokat is. Előbb-utóbb véget kell vetni ennek a mindenki számára szabad mozgást biztosító bevándorlási politikának. Az idegenrendészet ellenőrzésének egyik alapvető fontosságú feladata a potenciális bevándorlók alaposabb háttérellenőrzése, s ezt célszerű működőképes kitoloncolási intézkedésekkel párosítani. A kitoloncolás lehetősége fenyegetésként tornyosul a demokráciákban működő terroristák és az őket segítők feje fölé.”⁸

Katonai ellenintézkedések

Áttekintve a nemzetközi terrorizmus kialakulásának elméleti magyarázatát valamint az ellene foganatosítható politikai eszköztárat, röviden foglalokzni kívánok a lehetséges katonai ellenintézkedésekkel. A 21. századi terrorista nem magányos merénylő, aki egy prominens politikai vezető meggyilkolásától várja a világ megváltozását, hanem olyan magasan szervezett csapat tagja, amelynek mintegy csavarjaként csupán részfeladatot lát el, de ezzel hozzájárul ahhoz, hogy jelentős rombolás és ártatlan emberek halála révén szervezete a kitűzött célt elérhesse.

Természetesen fegyverzete is adekvát a mai időkkel. Korszerű járművek, akár több száz kilogramm robbanóanyag, esetleg repülőgép és tömegpusztító fegyverek (gáz, fertőző mikrobák) állnak rendelkezésre. Igazi minőségi különbséget azonban az mutat a korábbi idők terrorizmusával összehasonlítva, hogy kiterjedt nemzetközi hálózattal rendelkeznek, amelynek segítségével akár több ezer kilométerre a célponttól készülhetnek bevetésükre. Ez a felderítés elhárításával azt is lehetővé teszi, hogy a messziről indított támadás teljes mértékben meglepetésszerű lehessen. Korszerű informatikai rendszer és gyors, netán kontinensközi, szállítóeszközök állnak az új idők terroristái rendelkezésére. A hipermodern eszközökkel felszerelt aktivisták mellett működnek hagyományosan felszerelt merénylők is. A nagyobb és ismertebb terrorszervezetek bírják egyes államok támogatását, mások anélkül is képesek hatékonyan tevékenykedni.⁹

A terrorista jelenség tehát kiterjedt nemzetköziségénél és összetettségénél fogva különösen nehéz feladat elé állítja az ellene folytatott küzdelem szervezőit. Ha ennyire nemzetközivé vált, akkor leküzdeni is csak nemzetközi összefogással lehet, ami a szövetségi katonai rendszerek biztonsági szervezeteinek magas fokú összehangolását követeli meg ezen a téren. Tekintettel kell lenni arra, hogy az új típusú terrorizmus veszélyét megsokszorozta, hogy hadászati jellegű és méretű tevékenységre képes, aszimmetrikus, működése kívül áll minden hagyományos harcászati és nemzetközi jogi normán, apokaliptikus, mert nincs tekintettel semmiféle humán értékre.¹⁰ Kívül áll mindenféle sztereotip megítélésen, a

⁸ Netanjahu, 159. o.

⁹ Kőszegvári, 2003., 9- 10. o.

¹⁰ Uo.

meglepésben van az ereje. Nem minden terrorizmus iszlám szervezésű, még ha kapcsolatai vannak is ezekkel az irányzatokkal.

Mivel a nemzetközi migráció áradatának fedezékében a terrorizmus nemzetközivé vált, nem lehet ellene eredményesen küzdeni a hagyományos, állami keretekben szervezett, belbiztonsági rendfenntartó erőkkel. Már csak azért sem, mert az előkészületeket általában a célpontnak kijelölt ország határain kívül teszik meg. Újabban egy időben, több országban követnek el merényleteket, ami szintén az ellenlépések nemzetközi jellegét feltételezi. Egybevág Netanjahu politikai elemzésével az a katonai biztonsági megállapítás, hogy a kialakult helyzetben csak a prevenció maximális érvényesítésével lehet hatékony az antiterrorista küzdelem. Ez feltételezi a felderítés hatékonyságának növelését a nemzetközi együttműködésben, hogy a távoli országokban „alvó” terroristák felfedhetők lehessenek, valamint azt, hogy az akciók végrehajtásához szükséges nemzetközi pénzforrásokat el lehessen apasztani.¹¹ Végül a védekezés legfontosabb katonai eleme olyan speciális alakulatok kiképzése, amelyek készségszinten képesek felvenni a harcot a terroristákkal, s alkalmazhatók a terroristákhoz hasonlóan kiszámíthatatlan, megelőző csapások végrehajtására, megfelelő felderítési adatok birtokában.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Badie, Bertrand – Smouts, Marie-Claude:
A nemzetközi szintér szociológiája.
Aula Kiadó, 1998.
- Bibó István összegyűjtött munkái I- IV.
Európai Protestáns Szabadegyetem, Bern, 1984.
- Clinton, Bill:
Vezetni vagy uralni?
HVG. XXIV. évfolyam 1. sz., 44. old. 2003.
- Fukuyama, Francis:
A történelem vége és az utolsó ember
Európa Könyvkiadó, Budapest, 1994.
- Kőszegvári Tibor:
A nemzetközi terrorizmus elleni harc katonai területei és feladatai. I. rész.
Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem Hadtudományi Kar Biztonsági és
Stratégiai Tanulmányok Tanszék, 2003.
- Netanjahu, Benjamin:
Harc a terrorizmus ellen. Hogyan lehet legyőzni a nemzetközi terrorizmust?
Alexandra, Pécsi Direkt Kft., é. n.

¹¹ Kőszegvári uo. 25-26. o.

A HÍRSZERZŐ¹ CIKLUS

A világ szinte valamennyi, híreket, információkat szerző és feldolgozó szervezete hasonló elméleti alapokra támaszkodva dolgozik. Az információszerzés célja az újságíróknál, a hírszerzőknél, a jelentéskészítőknél, a gazdasági elemzőknél, a nyomozóknál, vagyis mindenkinél, aki információval dolgozik az, hogy választ adjunk öt kérdésre, amit az angol nyelvű változat alapján „öt W” néven neveznek, s ami a Who, What, When, Where, Why (Ki, Mit, Mikor, Hol, Miért) kérdőszavak kezdőbetűiből kapta a nevét. A válasz akkor lesz megfelelő, ha pontosan azokat az adatokat vagyunk képesek megszerezni, amelyek választ adnak ezekre a kérdésekre.

A válasz keresése a felderítés, adatgyűjtés, információgyűjtés, adatszerzés, nyomozás vagy hírszerzés. A választ egy folyamat részeként szerezzük meg, ezt nevezzük a hírszerző szervezeteknél hírszerző ciklusnak. A hírszerző ciklus felismerése nem egy új elméleti felfedezés, csupán a valóságos folyamat felismerésének eredménye. Az ókortól kezdve alkalmazzák, de megfogalmazása nem régi keletű. Felismerése és pontos alkalmazása segíti a felderítés tervszerűségét, ezért a különböző, információszerzéssel foglalkozó szervezetek egyre pontosabban definiálják és használják fel munkájuk megalapozásához.

Nem minden ország és nem minden szervezet publikálja nyilvánosan tevékenysége elméleti alapjait, ezért a válogatás a lehetőségeknek megfelelő és szubjektív. A nemzetközi közösségen belül is elsősorban a NATO-országokban, illetve a nyugati típusú fejlődési modellt követő országokban közölnek több információt. Először példaként álljon itt néhány fontosnak tekinthető állami, katonai, üzleti szervezet megfogalmazásában, illetve értelmezésében a hírszerző ciklus.

AMERIKAI EGYESÜLT ÁLLAMOK

Központi Hírszerző Ügynökség – CIA²

A hírszerző ciklus az a folyamat, amelynek során a nyers értesülés átalakul olyan hírszerzési adattá, amelyet a politikai vezetők a döntéshozatalban és a tevékenységükben felhasználhatnak.

1. Tervezés és irányítás

Az egész tevékenység kezelése, kezdve az igények felismerésétől a hírszerző jelentés eljuttatásáig a felhasználóhoz. Ez a kezdeti és végső szakasza is a folyamatnak, mert először megfogalmazza a felderítési igényeket, és végül a hírszerző jelentés újabb felderítési igényeket generál.

¹ Ezt a kifejezést tág értelemben használom, beleértve a felderítést, információszerzést is.

² <http://www.cia.gov/cia/publications/facttell/intcycle.htm>.

2. Adatgyűjtés és elosztás

A nyers értesülések gyűjtése hírszerző jelentés készítése céljából. Nyílt és titkos források állnak rendelkezésre az anyaggyűjtéshez. „A nyílt forrású felderítés³ alapján készített jelentések mára szervezeten belül beépültek a CIA elemző képességébe”. Ide tartozik a technikai információgyűjtés is.

3. Feldolgozás

Ebben a szakaszban a hatalmas mennyiségű információt az elemzők számára „emészthető” formába alakítják akár az adatok redukálásával, fordítással, vagy a rejtjelzés megfejtésével.

4. Elemzés és jelentés

Az alapinformációból hírszerzési adat lesz. Az integrálás, elemzés és értékelés módszereivel a témafelelős szakemberek a hírek megbízhatóságának, hitelességének és relevanciájának figyelembe vételével, a hiányos, töredék-, gyakran egymásnak ellentmondó adatokból hírszerzési terméket (intelligence product) készítenek. A jelentések között van egyoldalas vagy terjedelmes, azonnali felhasználású és stratégiaileg fontos, csak hosszútávon érvényes és így tovább.

5. Elosztás

Az utolsó lépés, amelynek során a „politikaformálók”, vagyis a döntéshozók megkapják a készterméket. Ez a szakasz egyben újabb felderítési igényeket generál, és ezzel a ciklus újra kezdődik.

Nemzetvédelmi Minisztérium – PENTAGON⁴

Az a folyamat, amelynek során értesülések átalakulnak hírszerzési adattá, és hozzáférhetővé válnak a felhasználók számára. A ciklus hat szakaszból áll:

1. Tervezés és irányítás

- a) A felderítési követelmények meghatározása.
- b) Az adekvát hírszerző szervezet kialakítása.
- c) Hírszerzési terv elkészítése.
- d) A parancsok és igények kiadása az információszerző szervezeteknek.

2. Információszerzés

Az információk begyűjtése és eljuttatása a feldolgozókhöz.

³ Open Source Intelligence = OSINT. A továbbiakban az ügynöki felderítésre (Human Intelligence = HUMINT) és a rádióelektronikai felderítésre (Signals Intelligence = SIGINT), valamint a képfelderítésre (Imagery Intelligence = IMINT) a széles körben elfogadott angol rövidítéseket használom.

⁴ <http://www.dtic.mil/doctrine/jel/doddic/data/i/02680.html>.

3. Feldolgozás és terítés

A begyűjtött információk átalakítása olyan formába, amiből hírszerző jelentés készíthető.

4. Elemzés és jelentés

A feldolgozott információ átalakítása hírszerzési adattá, az összforrású adatok integrációja, elemzése, értékelése és fordítása módszerével, majd hírszerző jelentés készítése a felhasználók ismert és feltételezett (anticipált) igényei alapján.

5. Elosztás és integráció

A hírszerzési adatok eljuttatása megfelelő formában a felhasználókhoz, majd a hírszerzési adatok felhasználása a bevetésekben, feladatokban és funkciókban.

6. Kiértékelés és visszacsatolás

A hírszerző műveletek folyamatos értékelése minden szakaszban, ezzel biztosítva, hogy a parancsnok hírszerzési igénye kielégítésre kerüljön.

Haditengerészet – US NAVY⁵

A hírszerző ciklus eljárás, amelyen keresztül a parancsnok érvényesíti felderítési követelményeit, és amelynek során híreket gyűjtenek, alakítanak át hírszerzési adattá, majd juttatnak el a felhasználókhoz.

1. Tervezés és irányítás

- a) Hírszerzési terv elkészítése.
- b) Az alapvető fontosságú információk (Essential Elements of Information = EEI) meghatározása.
- c) A parancsok és igények (Request of Information) kiadása az információszerző szervezeteknek.
- d) Az adatok elérhetőségének folyamatos figyelése.

2. Információszerzés

- a) Az információk begyűjtése.
- b) Az információk eljuttatása a feldolgozókhöz és a jelentéskészítőkhöz.

3. Feldolgozás és terítés

A begyűjtött információk átalakítása olyan formába, amiből hírszerző jelentés készíthető.

⁵ <http://www.fitcpac.navy.mil/reserves/isrtm/cycle.htm>.

4. Elemzés

A feldolgozott információ átalakítása hírszerzési adattá, az összforrású adatok integrációja, elemzése, értékelése és fordítása módszerével, majd hírszerző jelentés készítése a felhasználók ismert és feltételezett (anticipált) igényei alapján.

5. Elosztás

A hírszerzési adatok eljuttatása a megfelelő formában a felhasználókhöz, és a hírszerzési adatok felhasználása a bevetésekben, feladatokban és funkciókban.

Haditengerészeti Intézet – USNI⁶

Az a folyamat, amelynek során az információt megszerzik és hírszerzési adattá alakítják, majd hozzáférhetővé teszik a felhasználók részére. Fázisai:

1. Tervezés és irányítás

A hírszerzési követelmények meghatározása, a hírszerzési terv elkészítése, intézkedések és információigények kiadása, valamint az adatszerzés folyamatos ellenőrzése.

2. Adatszerzés

Az információ vagy a hírszerzési információ beszerzése, továbbá az információszerzési folyamat, illetve az információszerző elemek támogatása.

3. Adatfeldolgozás

Az összegyűjtött adatok átalakítása olyan formára, amely sokkal jobban megfelel a jelentés készítéséhez.

4. Jelentés

Az információ, illetve a hírszerzési információ átdolgozása végső hírszerzési jelentéssé. Ennek módszerei az integráció, elemzés, értékelés és a rendelkezésre álló adatok átalakítása (lefordítása) a „fogyasztók” valós vagy feltételezett követelményeinek megfelelően.

5. Elosztás

A hírszerzési jelentés eljuttatása a felhasználókhöz a nekik megfelelő formában.

⁶ <http://www.periscope.ucg.com/terms/t0000162.html>.

Példa az üzleti életből⁷

A versenyszféra hírszerzésének⁸ alapja a hírszerző ciklus. Négy részből tevődik össze:

1. Tervezés és irányítás

Az a lépés, amelynek során a vezetés meghatározza, milyen hírszerzésre van szükség. Ugyancsak ebben a fázisban határozza el az üzleti hírszerzéssel foglalkozó szakember, hogy milyen irányt kell követnie feladata sikeres végrehajtása érdekében.

2. Adatgyűjtés

Az a ciklus, amelyben a „nyers” adatokat beszerzik. Az adatok meghatározóan túlnyomó többsége nyílt forrásból származik. Ez a ciklus magába foglalja az adatok (elő)feldolgozását is, vagyis átalakítását az elektronikus tárolás és továbbítás érdekében.

3. Elemzés

A folyamat legnehezebb fázisa. Nagy gyakorlatot és megbízhatóságot igényel, mivel az elemző súlyozza az adatokat, korábbi példákat keres, és különböző modelleket állít fel tudása alapján.

4. Elosztás

A végső lépés, amelynek során a felderítési „terméket” eljuttatják a megrendelőhöz. Ez az a pillanat, amikor az elemző tevékenységeket javasolhat munkája alapján. Ez a lépés gyakran újabb kérdéseket és igényeket vet fel, így egy újabb ciklus első lépésévé válik.

KANADA

Biztonsági és Hírszerző Szolgálat – CSIS⁹

1. Kormányzati irányítás

A Biztonsági és Hírszerző Szolgálat a szövetségi kormány irányítása alatt áll, amit a „CSIS törvény” szabályoz. A törvény alapján a főügyész (Solicitor General) irányíthatja a főigazgatót az általános kérdésekben, mint a CSIS elvi kérdései, műveletei és vezetése (policy, operations, management). Ezen utasítások alapján dolgozzák ki a vezérelveket a CSIS-nél, például az információszerző módszerekre és technikákra. Minden évben felülvizsgálja a szolgálat a prioritás listát. Ez a biztonsági környezet értékelésén alapul. A szolgálat egy Kormányzati Összekötő Csoportot működtet, amely biztosítja a folyamatos kapcsolatot a kormányzati szervekkel és azok osztályaival, elsősorban azért, hogy a felhasználók igényeit megismerjék.

⁷ http://www.kahaner.com/basic_unit_of_competitive_intell.htm.

⁸ A versenyszféra hírszerzését (competitive intelligence – CI) a továbbiakban az egyszerűség kedvéért üzleti hírszerzésként említem.

⁹ http://www.csis-scrs.gc.ca/eng/backgmd/back3_e.html.

2. Tervezés

Ez a fázis kihat a teljes információszerezési folyamatra. A fenyegetés elemzésével kezdődik, és a jelentések elosztásának megtervezésével fejeződik be. A tervezés során kiemelt figyelmet kap az egyes hírszerzési cselekmények engedélyeinek megszerzése.

3. Információgyűjtés

A különböző külföldi kormányzati és egyéb személyektől, a technikai eszközökkel megszerezhető és megszerzett adatokon át a nyílt forrású adatok megszerzéséig terjed. Az 1990-es évek kiélezett gazdasági versenyében a tudományos és technikai információk megszerzése más országoktól sok nemzet számára létfontosságúvá vált. A CSIS sok külföldi diplomáciai misszió rendelkezik munkatársakkal. Az ő feladatuk az együttműködés a külföldi rendőrségi szervekkel és biztonsági szolgálatokkal. Ők végzik a kanadai érdekekre hatást gyakorló globális folyamatok nyílt forrásokból megszerezhető adatainak gyűjtését és elemzését is.

4. Elemzés

A műveleti programok elemzői a regionális, nemzeti és globális trendekről rendelkezésre álló tudásuk felhasználásával értékelik és elemzik az adatokat. Az első lépésben a regionális hivatalok kiértékelik az CSIS-be küldendő adatokat.

Az ottawai központban nemzeti szempontok alapján egy második értékelési fázison mennek keresztül ezek az adatok. Ezután a kormányzati szervekkel, más szolgálatokkal folytatott konzultációk során kapott, valamint a nyílt forrásokból származó adatokkal történt összevetés következik.

5. Elosztás

A törvény meghatározza a CSIS számára, hogy a jelentések első számú fogyasztója a Kanadai Kormány. Ugyanakkor egyéb kormányzati és állami szervek részére is küldhet jelentést, vagy más szervezetek is kérhetnek adatokat a törvény alapján.

ÚJ-ZÉLAND

Biztonsági Hírszerző Szolgálat – NZSIS¹⁰

1. A potenciális fenyegetettség azonosítása

Ez az első szakasz, amelyben pontosan azonosítani kell a fenyegetés jellegét, legyen az hosszú vagy rövid távú. Minden megjelenő új típusú fenyegetésről – általános szinten – tájékoztatni kell a kormányt.

2. Célok meghatározása

A szolgálat olyan adatokat gyűjthet, amelyek a potenciális, vagy megerősített fenyegetésekre vonatkoznak olyan igények vagy célok alapján, amelyeket formálisan fogadtak el. A hírszerzési célokat évente részletesen meg kell

¹⁰ <http://www.nzsis.govt.nz/work/sec-cycle.html>.

határozni, a felelős miniszterrel folytatott megbeszélés után. A célokat egyeztetni kell a Parlament Hírszerzési és Biztonsági Bizottságával, amikor a költségvetési tervezés folyik, illetve amikor a bizottság éves jelentését készíti. A terv tartalmazza a biztonsági kihívásokat és a hírszerzési források elosztását célok szerint.

3. Információk gyűjtése

Információ sok helyről érkezik. Néhány közülük nyílt forrású, mint az Internet, az újságok, folyóiratok, vagy más kiadványok, hivatalos iratok. Más adatok olyan személyektől érkeznek, akik maguk keresik meg a szolgálatot, vagy akiket a szolgálat keres meg és hajlandók segíteni. Vannak ugyanakkor kevésbé nyílt eljárások, mint a híradás felfedése és lehallgatása, illetve fedett ügynökök alkalmazása. Ez utóbbi eszközöket csak akkor használják, ha más módszer nem áll rendelkezésre, illetve a megszerzendő információ nagyon fontos. Ebben az esetben a szükséges engedélykészerzés soron kívül realizálható.

4. Elemzés

A szolgálathoz a megszerzett adatok nyers formában érkeznek be. Az elemzők kapják meg, akik tudásukat felhasználva elvégzik az elemzést és értékelést. Egyetlen adat önmagában azonnal nem lehet valóban hasznos, először össze kell vetni más adatokkal, hogy egy világos kép alakuljon ki az értékelés végén. Az elemzés során a hírszerzési információ „hozzáadott értéket” kap, és ez alkotja a szolgálat kormányának adandó tanácsa alapját.

5. Elosztás

A szolgálat által készített értékelést a miniszterek és a kormányzati hivatalok kapják meg. Vagy egy adott veszélyre, kockázatra figyelmeztetnek ezek a jelentések, vagy általában támogatják a döntéshozókat azokban a kérdésekben, amelyekben biztonsági megfontolások felmerülhetnek.

6. Újraértékelés

Egyes témákat rendszeresen „elővesznek”, újrazivizálnak a rendelkezésre álló hírszerzési információk fényében.

TÖRÖKORSZÁG

Nemzeti Hírszerző Szervezet – Milli İstihbarat Teşkilatı – MIT¹¹

A hírszerzés folyamatos és ciklikus, mindenhol a világon.

Az első szakaszban a Hírszerzési Igazgatóság (Directorate of Intelligence) **meghatározza** a hírszerzési követelményeket az állami politikával összhangban, majd eljuttatja azokat a műveleti egységekhez. A műveleti egységek a terveknek megfelelően **gyűjtik** a nyílt és fedett forrásokból származó információkat, adatokat.

¹¹ <http://www.mit.gov.tr/english/t-cark.html>

A Hírszerzési Igazgatóság határozza meg ugyancsak – a törvényben meghatározott képességek függvényében – az információs igényeket valamint a minisztériumoknak, hivataloknak és szervezeteknek továbbítandó dokumentumokat, ezenkívül tájékoztatja a megfelelő szervezeteket.

A MIT műveleti egységeitől és a más szervezetektől érkező dokumentumokat és adatokat az elemző egység dolgozza fel, **elemzi**, majd hírszerzési jelentést készít belőle, amit köröztet. Más szóval ez utóbbit **továbbítja** az illetékes szervezetnek. Az illetékes szervezetek nemcsak felhasználják a hírszerzési információkat, hanem meghatározzák saját igényeiket egy prioritási listában, amit rendszeresen áttekintenek és értékelnek. Ez a négy fázis állandóan követi egymást és végül ezt nevezik Hírszerző Ciklusnak.

SVÁJC

Stratégiai Hírszerző Szolgálat – Strategischer Nachrichtendienst – SND¹²

1. A tervezés és vezetés.
2. Az adatok megszerzése.
3. Kiértékelés.
4. A hírszerzési termék eljuttatása.

DÉL-AFRIKAI KÖZTÁRSASÁG

Példa az üzleti életből¹³

Az üzleti hírszerzésnek négy szakasza van. Az első hármát gyakran többször meg kell ismételni, mielőtt a negyedik sorra kerülhet.

1. A hírszerzési igények meghatározása.
2. Az információk gyűjtése.
3. Az információk elemzése

Ennél a pontnál történik az információ vizsgálata, a legfontosabb ügyek felismerése és további kutatása, ami egy újabb ciklust alakít ki. Az azonosít – gyűjt – elemzés ciklus még néhányszor ismétlődik, míg az adatok végre rendelkezésre állnak a megfelelő válaszhoz. A válasz megszületésekor fejeződik be a ciklus és következik a végső szakasz.

4. Tevékenység az elemzések alapján.

¹² <http://www.vbs.admin.ch/internet/GS/snd/d/dzykl.htm>.

¹³ <http://www.faq.co.za/bic/index.shtm>.

A hírszerzési ciklus – saját felfogásomban

A hírszerzési ciklus egy folyamat, amelynek során a hírszerzés teljes egészében megvalósul. A folyamat szakaszokra bontható, amelyek minden egyes új felderítési igény kielégítése során megvalósulnak és – bár tartalmuk kismértékben változik – általában hasonlóan zajlanak.

A hírszerzés fázisai:

1. A hírszerzés megszervezése

Az a folyamat, amelynek során megtörténik a tervszerűséget biztosító legfontosabb tervek elkészítése és a felderítési igények definiálása. Prioritási listák készülnek, meghatározva az első-, másod- és harmadrendű felderítési feladatokat, illetve megtörténik az erők és eszközök elosztása, a források kijelölése.

2. A hírszerző adatgyűjtés

A rendelkezésre álló eszközök felhasználásával minden időben, folyamatosan végzik. A HUMINT, a SIGINT, az IMINT és az OSINT hírszerzési nemek ma már a legtöbb ország hírszerző szervezetében rendelkezésre állnak. Emellett a korszerűbb technikai hírszerzési nemek használata a fejlettebb országokra jellemző. Mennyiségileg általában az OSINT adja az adatok jelentősebb részét, a technikai nemek adják a legobjektívebb adatokat, de általában a HUMINT adja a legperspektivikusabb képet.

Egyetlen hírszerzési nem önmagában alkalmatlan végleges hírszerzési információ „termelésére”, ezért az elemzés során integráció és fúzió, heurisztikus eljárások segítségével „hozzáadott értékkel” öltöztetjük fel az információt, illetve több információ összekapcsolásával új információt hozunk létre. Ugyanakkor, ha egy adatot az adatgyűjtés során nem szereztünk meg, vagy negligáltunk, azt a folyamat későbbi részén már nem pótolhatjuk semmiképpen. A legfontosabb ebben a fázisban az „adatérzékenység”.

3. Elemzés és értékelés

Az a folyamat, amelyben a nyers adatokat hírszerzési információvá alakítjuk. Első lépésként felhasználható formába öntjük az adatokat. Ezután következik a legösszetettebb szellemi tevékenységet követelő fázis: az elemzés; végül a kész információt a felhasználók számára legjobban felhasználható formába öntjük, és ugyancsak a számukra legmegfelelőbb módon továbbítjuk. *A fázis részelemei a következők:*

a) Előkészítés, előfeldolgozás és továbbítás

Az előkészítés során a nyers adatot lefordítjuk, digitális formába hozzuk, fájlszerkezetét átalakítjuk a későbbi feldolgozási igények kielégítése érdekében. Szükség esetén grafikusán, térben, vagy térképen megjelenítjük az adatot, vagy táblázatot, grafikont készítünk. A lényeg az, hogy az elemzés során csak arra használjuk a képzett elemzők szellemi energiáját, ami nem gépies folyamat. A nyers információt az elemzők számára leghasználhatóbb formában kell továbbítani.

b) Elemzés, értékelés

Ez a folyamat egy kritikus eleme. Hibás elemzés, érzéketlenség esetén nagy mennyiségű adat veszt el – amit esetleg komoly erőfeszítéssel szerzett meg egy szervezet –, vagy olyan új értékeket kaphat egy látszólag „gyengébb” adat, ami kiemelt fontosságúvá teheti a végeredményként kapott információt. Az elemzés során a fejlett országokban komoly számítástechnikai háttérrel, magasan képzett elemzőkkel igyekeznek a lehető legjobb tanácsokat készíteni a döntéshozók részére.

c) Jelentéskészítés

A végső terméknek (Intelligence Production) tartalmában és formájában a megrendelők, felhasználók, végfogyasztók (és még sok más néven lehet őket nevezni) igényeit kell kielégítenie. A megrendelő létező, vagy várható igényeit a hírszerző szervezet rendszeresen elemzi, a végterméket ennek megfelelően alakítja át.

4. A hírszerző jelentések elosztása

A ciklus utolsó fázisa, amelynek során a felhasználók megkapják a hírszerző-végterméket. A felhasználhatóság érdekében az elosztás is változik korunkban. Míg korábban a papíron készült jelentés volt minden állam kormányzati szervének alapidokumentuma, ma már sok országban előnyben részesítik a digitális adathordozókat. Ez nemcsak formai előnyökkel jár, hanem az időszerűség követelményét is jobban kielégíti. Bár még ma is elsősorban személyre szóló okmányok mozognak, egyre inkább terjed az a módszer, amelynek lényege, hogy a hírszerzési információkat biztonságos tárhelyekről jelszó birtokában lehívhatják a felhasználók.

A hírszerző ciklus megfogalmazása nem azért fontos, hogy egy újabb adminisztrációs terhet tegyünk a hírszerző szervezetek és a felhasználók „nyakába”, hanem azért, mert kevés ország, kevés szervezet rendelkezik korlátlan – vagy legalábbis kevésé korlátozott – lehetőségekkel, így a források kihasználása nagyban függ a tervszerűségtől. A hírszerző ciklus fázisainak helyes arányú használata segít az optimális forrásfelhasználásban.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- <http://www.cia.gov/cia/publications/facttell/intcycle.htm>.
- <http://www.dtic.mil/doctrine/jel/doddict/data/i/02680.html>.
- <https://www.fitcpac.navy.mil/reserves/isrtm/cycle.htm>.
- http://www.csis-scrs.gc.ca/eng/backgrnd/back3_e.html.
- <http://www.nzsis.govt.nz/work/sec-cycle.html>.
- <http://www.periscope.ucg.com/terms/t0000162.html>.
- <http://www.mit.gov.tr/english/t-cark.html>.
- <http://www.vbs.admin.ch/internet/GS/snd/d/dzykl.htm>.
- http://www.kahaner.com/basic_unit_of_competitive_intell.htm.
- <http://www.faq.co.za/bic/index.shtm>.

**VÁLSÁGKEZELŐ ÉS BÉKETÁMOGATÓ
MŰVELETEK RÁDIÓFELDERÍTŐ BIZTOSÍTÁSÁNAK
TECHNIKAI LEHETŐSÉGEI**

A cikk megírására Kis-Benedek József ezredes úr Felderítő Szemlében megjelent írásai – amelyek a felderítés szerepét vizsgálják a válságkezelő és békefenntartó műveletekben – készítették¹.

„A válságkezelés alapja a hatékony felderítés (hírszerzés)”² – írja. Megállapítása, és az a tény, hogy az „információrobbanás korszakában” a felderítésen belül a tevékenységek súlypontja jól érzékelhetően az elektronikai eszközökkel végzett hírszerzés irányába tolódik el, indokolja, hogy – a teljesség igénye nélkül – ismertessem a SIGINT (rádióelektronikai felderítés) alkalmazásának lehetőségeit a válságkezelő és béketámogató műveletek felderítő támogatásában. A műveletekben részt vevő erők körének és feladatainak meghatározása elsősorban hadművelleti és nem műszaki feladat, ezért szigorúan mérnöki szempontból (képesség, hatékonyság, költségek, várható eredmények) vizsgálom a lehetőségeket.

Magyarországon a rádióelektronikai felderítésen belül a rádiófelderítés (COMINT) az, amely folyamatosan kiemelkedő eredményeket produkál, nagy hagyományokkal rendelkezik, és amelyet az MK Katonai Felderítő Hivatalnál hadászati-hadművelleti szinten jelenleg is magas technológiai színvonalon és hatékonyan végzünk, súllyal a rövidhullámú felfedés-lehallgatás, és a távközlési mesterséges holdak forgalmának ellenőrzése és lehallgatása területén.

1. Válságkezelő és béketámogató műveletek rádiófelderítő biztosításának módozatai a műveletek területi elhelyezkedése alapján

A válságkezelő és béketámogató műveletek *kiterjedésük alapján* két csoportba sorolhatók:

- *globális* műveletekre (terrorszervezetek, napjainkban kiemelten az al-Kaida elleni megelőző felderítő tevékenység³);
- földrajzilag jól körülhatárolt *válságkörzetekben* végrehajtott műveletekre.

¹ I. évfolyam 2. szám 102-120. o.: A felderítés szerepe a béketámogató műveletekben.

II. évfolyam 1. szám 92-100. o.: A terrorizmus ellen folytatott hírszerzés.

II. évfolyam 2. szám 105-111. o.: Az iraki háború hírszerzési tapasztalatai.

² Első hivatkozott cikk 103. o. első mondat.

³ A terrorizmusellenes megelőző tevékenység célját és technikai igényeit tekintve nagyfokú átfedést tartalmaz a válságkezelő és béketámogató műveletekkel.

Globális műveletek végrehajtására a nemzeti hadászati-hadműveleti rádióelektronikai felderítő képességek – az MK Katonai Felderítő Hivatal Rádióelektronikai Felderítő Igazgatóság, együttműködve az Elemző és Értékelő Igazgatósággal – alkalmasak.

Hangsúlyoznám, hogy az Egyesült Államok az al-Kaida elleni hírszerző tevékenységet főleg SIGINT-eszközökkel folytatta és végzi napjainkban is, mert ez rejtett „passzív” eszközökkel végezhető, a dezinformációnak és a felfedezésnek legkevésbé van kitéve. 2001. szeptember 11-e után tevékenységüket átértékelték, ennek eredményeként az automatizálással szemben – különösen a rövidhullámú lehallgatás és az elemző-értékelő tevékenység területén –, újra jelentősen felértékelődött a humán tényező⁴.

Földrajzilag körülhatárolt körzetben végrehajtott támogató műveleteknek három formája lehetséges:

- *támogatás honi területről* a meglévő hadászati-hadműveleti rendszerek felhasználásával (ilyen támogatást nyújtott például Bulgária a délszláv krízis idején);
- *helyszíni támogatás* mobil technikai eszközök alkalmazásával;
- *kombinált támogatás* a honi képességek és a helyszíni eszközök együttes alkalmazásával.

A **honi területről folyó támogatás** nem igényel különösebb előkészületeket, és nem jár komolyabb járulékos költségekkel. Célobjektumok tekintetében lehetőségei behatároltak, csak a célterület kommunikációs rendszereinek honi területen is elérhető objektumai – térhullámú rövidhullámú híradás, műholdas kommunikáció – lehetnek. A támogatás kiemelten fontos módja, lehetőséget nyújt – többek között – rejtjelmegfejtése és dekódolásra, tartalmi analízisra, felhasználó szerinti objektumazonosításra, Internet-hálózat feltérképezésére és a célobjektumok folyamatos lehallgatására. Ilyen feladatok elvégzése a helyszínen – a források és eszközök, eljárások fokozott védelmi igénye miatt – nem lehetséges. *Az így megszerzett adatok jelentős része stratégiai információ, s nem csak a válságkezelő és béketámogató műveletek keretében hasznosítható.*

A **mobil eszközökkel végzett helyszíni támogató tevékenység** a teljes frekvenciatartományra kiterjedhet, de általában csak harcászati mélységben – a települési hely köré húzható 30-100 km sugarú körön belül (a nagyság a települési hely és az antennák magasságának függvénye) – és harcászati célok ellen alkalmazzák a 1,5 MHz-2 GHz frekvenciatartományban.

⁴ Egybehangzóan: Tóth András mk. ezds.: A felderítés perspektívái a technológiai fejlődés tükrében. Felderítő Szemle II. évfolyam 1. szám 104. o.

A helyszínen települt eszköz (állomás):

- felderítési adatokat biztosít a körzetben állomásozó szövetséges katonai erők vezetésének a területen folyó ellenséges tevékenységről, a lehallgatott forgalom és az azonosított eszközök technikai paraméterei alapján;
- védett kommunikációs csatornán keresztül folyamatosan információkat küld értékelés és további feldolgozás céljából a honi hadászati-hadműveleti rendszernek, kiterjesztve annak tevékenységi körzetét.

A SIGINT-tevékenység határeset⁵ az objektumok közeli környezetének rejtett megfigyelését passzív – infravörös hullámtartományban üzemelő – képkalkító berendezésekkel. Ezek – lézeres távmérőkkel, digitális rögzítő és térképes megjelenítő eszközökkel kombinálva – alkalmasak bármely napszakban, szélsőséges időjárási körülmények között, behatárolt területen minden változás (személyek, gépjárművek megjelenése, mozgása) követésére.

Ilyen (kisméretű gépjárműbe szerelt) komplexumot a Magyar Határőrség is használ az államhatár rejtett, illetve éjszakai megfigyelésére. Az általuk beszerzett magyar gyártmányú eszköz felderítési mélysége sík terepen megközelítőleg 2-5 km, a terepviszonyoktól függően (mivel hőérzékel, így erdőben vagy mezőgazdasági kultúrában is „lát”).

A lengyel fegyveres erők által kifejlesztett „SROKOSZ” SIGINT/ESM konténernek szintén része hasonló elven működő berendezés. A haditengerészet 2001 végéig két speciális rendeltetésű hajójára szerelte fel a konténert. A hőkamerát a fedélzet felett kb. tíz méter magasságban helyezték el, így ezzel éjszaka, vagy esőben és ködben 5-10 km távolságból képesek észlelni és azonosítani kisebb méretű vízi járműveket is.

A **kombinált támogatás** az alkalmazás leghatékonyabb formája, mivel a helyszínről megszerzett információk alapján a honi hadászati-hadműveleti felderítés célzottan tudja az objektumokat kiválasztani. Példával szemléltetve: a helyszíni harcászati eszközzel lehallgatott INMARSAT-forgalom alapján a honi hadászati eszközzel a helyszínen üzemelő készülékkel (például: MES⁶) – a világ bármely részéről – forgalmazó összes többi eszköz feltérképezhető, *azonosítható*.

2. Helyszíni rádiófelderítő (COMINT) biztosítás

A helyszíni biztosító tevékenység technikai szempontból időben két, markánsan elkülöníthető szakaszból – tervezés-előkészítés és végrehajtás – áll. A tervezési-előkészítési időszakon belül el kell végezni:

- a várható célobjektumok előzetes felmérését a rendelkezésre álló ismeretek alapján;

⁵ Szigorúan csak a tevékenység fizikai elveit tekintve.

⁶ Mobil Earth Station.

- a helyszínen a célobjektumok gyors mennyiségi feltérképezését egy – a teljes frekvenciatartományt átfogó – könnyű mobil eszközzel;
- előkészíteni (konfigurálni) a helyszínen alkalmazandó eszközt.

A helyszínen várható célobjektumok fajtái

Az eszközök helyszíni alkalmazása előtt – az optimális konfiguráció kialakítása érdekében⁷ – **előzetes célobjektum-becslést** kell végezni a területről rendelkezésre álló adatok alapján, az alábbi megfontolások figyelembe vételével:

- a műveletek keretében általában nem egy szuverén állam szervezett polgári és katonai híradásával állunk szemben, a célok közül eleve kizárhatóak a postai eszközök, mivel azok figyelése, lehallgatása megoldott a rendszerek ellenőrzési pontjain (multiplexerek, kapcsolóközpontok);
- kizárhatóak a fejlett reguláris hadseregek által használt magas technológiai színvonalat képviselő berendezések, mivel azok eladása általában rendkívül szoros állami felügyelet alatt áll, tömeges megjelenésükkel *elméletileg*⁸ nem kell számolni.

Célobjektumként **tömegesen** tehát az alábbi eszközökre kell számítani:

- szabad hozzáférésű polgári eszközök és kormányzati kommunikációs hálózatok;
- szabad forgalmazású rádióamatőr-berendezések;
- alacsony vagy közepes fejlettségű katonai kommunikációs eszközök, amelyek zömmel a volt szocialista és semleges országok eredeti, vagy utángyártott eszközei.

A legjellemzőbb célobjektumokat, az ellenük folytatható tevékenység helyszínének megadásával táblázatban foglaltam össze. Dőlt, félkövér betűkkel az utóbbi öt-tíz évben támadhatóvá vált célobjektumokat szerepeltetem.

⁷ Maximális hatékonyság elérése elégséges eszköz és minimális létszám alkalmazásával.

⁸ Gazdasági érdekekből sajnos egyre gyakoribb a kitétel sérülése.

Frekvencia-tartomány	Az eszközök jellege	Lehetséges SIGINT-támogatás	
		lokális	honi
RH	Katonai rádió + modem + számítógép (txt/IP)	X	X
	Katonai rádió + modem + alacsony szintű kriptó	X	X
	Keskenysávú MFSK, FSK	X	X
	Amatőr berendezések + modemek + rádióamatőr üzemmódok	X	X
	Segélyszervezetek, humanitáriánus szervezetek globális összeköttetései	X	X
	Segélyszervezetek, humanitáriánus szervezetek helyi összeköttetései	X	–
	Kereskedelmi rádió + modem + alacsony szintű kriptó	X	X
URH	Egycsatornás FM ex-katonai raj, szakasz, század stb. rádiók (tömeges) + alacsony szintű kriptó	X	–
	Polgári GSM, CDMA telefonok	X	
	Amatőr berendezések + modemek + üzemmódok	X	–
	Hagyományos polgári (kormányzati, humanitáriánus szervezetek stb.) rádiótelefonok	X	–
Műhold	INMARSAT stratégiai és <i>taktikai</i>	X	X
	VSAT	–	X
	THURAYA	–	X
	IRIDIUM, GLOBALSTAR (aszimmetrikus Internet és SAT- IP MODEM használatakor)	X	X
	INTELSAT-ARABSAT-TURKSAT-ASIASAT-PANAMSAT globális rendszerek	–	X

A helyszíni eszközökkel szemben támasztott műszaki követelmények

Nagy mozgékonyaságú, könnyű (harcászati) felderítő állomás

- Képes a teljes várható frekvenciatartományban (0,5 MHz–2,0 GHz) üzemelő földi telepítésű rádió-sugárforrások és „L” sávú föld–műhold kommunikációt alkalmazó mesterséges holdak gyors feltérképezésére, elsődleges paramétereik meghatározására;
- rendelkezik olyan mélységű technikai analízáló és jelfeldolgozó képességgel, amely biztosítja a legtöbb hagyományos és digitális, illetve összetett modulációjú objektum jeleinek analízálását a stabil állomás megfelelő konfigurációjának kialakításához;
- elégséges digitális és analóg jeltároló kapacitással rendelkezik a tevékenységi ideje alatt megszerzett összes információ tárolásához, későbbi értékelés és feldolgozás céljából;

- kommunikációs rendszere biztosítja:
 - az információk nemzeti értékelő és feldolgozó szervezethez történő gyors továbbítását védett távközlési csatorna segítségével;
 - a szükséges összeköttetést a szövetséges helyi erőkkel;
- saját hely-meghatározási képességgel (GPS) digitális térkép alkalmazásával lehetővé teszi a kiválasztott települési helyre történő (ismételt) pontos visszatérést, az észlelt műholdak pályadatainak visszakeresését;
- mozgékony (önjáró), könnyű, gyorsan, és egyszerűen áttelepszhető⁹;
- közúti, légi, vízi szállítóeszközön szállítható;
- moduláris felépítése lehetővé teszi az egyszerű technikai kiszolgálást, a feladatorientált rugalmas bővítést új működtető szoftverek alkalmazásával;
- saját áramforrás biztosítja a folyamatos üzemet a kitelepszés teljes időtartama alatt;
- kezelőállomány-igénye minimális (1-2 fő).

Feladatorientált, mobil (szállítható) COMINT állomás

- Az előre meghatározott, igény szerinti frekvenciatartományokban üzemel;
- moduláris (fekete doboz) felépítéssel az alábbi képességek rugalmas létrehozását biztosítja a rendelkezésre álló információk függvényében:
 - RH tartományú felderítés és lehallgatás;
 - UHF/VHF tartományú felderítés és lehallgatás,
 - UHF/VHF tartományú gyors iránymérés¹⁰, helyi vagy kivezényelt méretekkel, helymeghatározás és objektumazonosítás az adatok GPS (vagy központilag szinkronizált) idő alapján történő összerendezésével;
 - *INMARSAT taktikai sáv lehallgatás; GSM (dummy cellás) lehallgatás¹¹.*

⁹ Zárt felépítményű gépjármű, 3,5 t alatti össztömeeggel; automatizált (hidraulikus) egy személy által is elvégezhető telepítés és bontás, maximum 30 perc időtartammal; azonnali indulási készenlét.

¹⁰ Kettő vagy több konténer alkalmazása esetén helymeghatározás.

¹¹ Egyedül ezek kialakítása igényel import eszközbeszerzést, a többi feladat olcsó és korszerű magyar eszközökkel megvalósítható.

- gyors panorámarendszere¹² lehetővé teszi a rádióelektronikai helyzetben bekövetkező változásokra történő azonnali reagálást (lehallgató eszközök átcsoportosítása, azonnali riasztás stb.) és az események folyamatos és automatikus rögzítését „idő – frekvencia – üzemmód” koordinátarendszerben;
- szoftveresen képes a lehallgatási feladatok rugalmas kezelésére (demoduláció, dekódolás megváltoztatása);
- elégséges digitális és analóg jeltároló kapacitással rendelkezik a tevékenységi ideje alatt megszerzett összes információ átmeneti megőrzéséhez, esetleges visszaellenőrzés céljából (az időtartamot a felhasználó szabja meg);
- tárolt adatok alapján képes automatikus objektum-felismerésre, azonosításra és riasztásra;
- kommunikációs rendszere biztosítja:
 - az információk nemzeti értékelő és feldolgozó szervezethez történő gyors továbbítását védett távközlési csatorna segítségével;
 - a szükséges összeköttetést a szövetséges helyi erőkkel;
 - saját hely meghatározási képessége (GPS) digitális térkép alkalmazásával lehetővé teszi a kiválasztott települési helyre történő pontos letelepülést, a települési helyre jellemző adatbázisok automatikus aktualizálását (műholdpályák, iránymérő adatbázis stb.);
- a nemzetközi előírásoknak megfelelő konténerben van kialakítva, alkalmas közúti, légi és vízi úton történő szállításra;
- konténere a hordozójárműről – hidraulikus öntelepítő rendszere segítségével – külön eszköz alkalmazása nélkül leválasztható, a települési hely előkészítést nem igényel;
- telepítési, bontási ideje kevesebb, mint 4 óra;
- kielégíti az elvárható ABV védelmi követelményeket;
- moduláris felépítése biztosítja az egyszerű technikai kiszolgálást;
- képes szabványos hálózatról és saját áramforrásról szünetmentesen üzemelni, áthidalási tartaléka legalább 2 óra;
- kezelőállománya egy váltásban maximum 3 fő.

¹² Az általunk használt panorama a rendkívül gyors burst és hopping adásokon kívül (amelyek nem valószínűek az ismertetett okok miatt) minden adás észlelésére és rögzítésére képes, például a GSM-időréseket is szétválasztja.

Őrzés-védelem, elvárható ABV-követelmények

Az eszközök nem hagyományos háborús peremsáv közeli alkalmazásra készülnek, ezért a mobilitást csökkentő, és a bekerülési költségeket többszöröző páncélvédelmük szükségtelen. Élőerők elhelyezési körletében telepítve a közvetlen fegyveres támadás elleni védelem, az objektum védelmi szintjének megfelelően, biztosított. Elhelyezési körleten kívüli település esetén az őrzés kiegészítéseként alkalmazható a passzív infraeszközökkel történő biztosítás, mivel annak hatótávolsága elég ahhoz, hogy hagyományos fegyverekkel végrehajtott támadásra a kezelőállomány fel tudjon készülni¹³.

Atomfegyver bevetése gyakorlatilag kizárható, és kicsi a valószínűsége egy átfogó vegyi- vagy bakteriológiai támadásnak (vegyitámadásnál a megfelelő koncentráció huzamos időn történő fenntartásához komoly erők és eszközök szükségesek). Az eddigi, hasonló alkalmazási körülmények között szerzett nemzetközi tapasztalatok alapján elégséges a személyzet egyéni védőeszközökkel történő ellátása. A lehallgató konténer esetében túlnyomásképzésre és levegőszűrő használatára lehetőség van, ez nem jár jelentős költségnövekedéssel.

Kommunikációs rendszer (híradás)

A rendszernek biztosítania kell a megbízható és védett, megfelelő kapacitású híradó csatornákat a honi terület és a mobil állomás között, továbbá a szükséges összeköttetést a szövetséges helyi erőkkel.

Az első feladat megoldása teljes egészében nemzeti felelősség, tehát a nemzeti eszközök alkalmazhatók. Összeköttetés céljára csak globális műholdas rendszer jöhet számításba. Legalkalmasabb a VSAT¹⁴, nagy megbízhatósága és védettsége miatt. Használatakor titkosítást csak a távbeszélő és szerkesztett szöveges anyagok továbbításánál kell alkalmazni, az összes egyéb információ eleve csak a küldő eszközre jellemző, kódolt digitális bitfolyam, amely az átviteli úton „önmagát több szinten, ismételtelen kódolja”. További előnye, hogy költségei előre, korrektül tervezhetők.

A helyi kommunikációt szövetségi igények szerint kell kialakítani, a saját eszköz és a helyi hálózat közötti átjárhatóságot létesítő eszköz (gateway) biztosítása az előljáró feladata.

¹³ Ekkor az infra kamerás rendszer az őrség eszközeként alkalmazható.

¹⁴ Az egyéb műholdas kommunikációs csatornák általában támadhatóak (ahogy ez a cikkben is szerepel) és az üzemeltetők által könnyen ellenőrizhetőek. A VSAT felépítésénél fogva nem teszi lehetővé a szolgáltató számára az információ kinyerését, lehallgatásához igen fejlett technológia és extrém nagy sebességű (és teljesítményű) számítógépes támogatás szükséges.

3. A rádiófelderítő (COMINT) biztosítás (rendelkezésre álló) eszközei

Támogatás honi területről a hadműveleti–hadászati rendszer felhasználásával

Hadászati–hadműveleti támogatás nyújtására – globális és hagyományos válságkörzetek vonatkozásában is – az MK Katonai Felderítő Hivatal felkészült és jó lehetőségekkel rendelkezik.

Rövidhullámú eszközeink – az 1995-ben megkezdett és napjainkban is tartó modernizációnak köszönhetően – alkalmasak a várható feladatok végrehajtására. Magyarország megfelelő földrajzi elhelyezkedése lehetővé teszi, hogy az ország területén levő – szigorúan szakmai szempontok alapján kiválasztott – objektumokról egyidejű térdiversity¹⁵ alkalmazásával a válságkörzetekben folyó rövidhullámú forgalmazás jó minőségben (és rejtetten) lehallgatható legyen. Képesek vagyunk a célterületen nemzetközi, nemzeti, illetve gyári szabványokat, amatőr egyszerű és összetett modulációs vagy kódolási eljárásokat és adásmódokat használó eszközök jeleinek vételére, rögzítésére és on-line (dekódolás), vagy off-line (megfejtés) feldolgozására.

A geostacionárius kommunikációs műholdak lehallgatásában elért eddigi eredményeink és a rendelkezésre álló eszközök biztosítják a Hivatallal szemben támasztott követelmények végrehajtását. Képesek vagyunk a nemzetközi szabványokat alkalmazó – analóg és digitális modulációjú távközlési mesterséges holdak lehallgatására. Magyar fejlesztésű és gyártmányú berendezéseink digitális moduláció esetén rendkívül tág adatátviteli sebességhatárok (16,8 kbps-12,8 Mbps) közötti tetszőleges sebességek demodulálására alkalmasak¹⁶. Jelentős képességekkel rendelkezőnk a nem nemzetközi, rendszerspecifikus szabványokat használó műholdrendszerek lehallgatásához. A műholdas lehallgatás alapvető feltétele, hogy a vétel helye a műhold által lesugárzott területen (spot) belül legyen. Magyarország itt is szerencsésnek mondható, mivel a prognosztizált válságövezetek jelellátását biztosító műholdak esetében ezek valamelyik lesugárzási területén belül található.

Helyszíni támogatás mobil technikai eszközökkel

A helyszínen alkalmazható mindkét eszköztípus gyorsan, olcsón létrehozható. A szükséges – magyar fejlesztésű és gyártású – eszközök rendelkezésre állnak. Az elmúlt időszakban számítógépes vevőkártya és két univerzális számítógépes jelfeldolgozó kártya bázisán megalkottunk egy szoftverrádió-családot. A négy új hardver-alapelem használatával a felhasználó – pusztán a működtető programok változtatásával – ugyanazt a konfigurációt alkalmazza vevőként, demodulátorként, dekóderként, bitfolyam- és jelanalizátorként, nagysebességű panorámaként (gyakorlatilag mindenre, amire

¹⁵ Egy állomás forgalmának több, egymástól nagy távolságra lévő helyen történő egyidejű vétele a hullámterjedés okozta hibák kiküszöbölése érdekében. A jó minőségű javítás érdekében legalább négy állomáson szükséges venni az anyagot.

¹⁶ A külföldön beszerezhető eszközök fix sebességűek, sebességváltáshoz eszközt is kell váltani.

felhasználói igény van). Belátható, hogy így az eszközök ára rendkívül alacsonnyá válik a hagyományos „egy feladat – egy eszköz” felépítéssel szemben. Az eszközök magas technológiai színvonalat képviselnek, nagyon jó megbízhatósági mutatókkal. Több éve, nagyobb mennyiségben alkalmazzuk őket.

2003 tavaszára – belső fejlesztéssel – létrehoztunk egy mobil, könnyű rádiófelderítő állomást („MÓKUS”), országhatáron belüli alkalmazásra. Az állomás, híradását leszámítva, kielégíti, illetve meghaladja¹⁷ a *nagy mozgékonyágú, könnyű (harcászati) felderítő állomással* szemben támasztott igényeket.

A HM HVK Felderítő Csoportfőnökség Elektronikai Hadviselési Osztály igénye alapján 2003 tavaszára elkészítettük – és részükre átadtuk – egy mobil harcászati rádiófelderítő állomás („DESERT”) harcászati műszaki követelményeit és rendszertervét. Az állomás, híradását¹⁸ nem számítva, eleget tesz a *feladatorientált, mobil (szállítható) COMINT-állomással* szembeni elvárásoknak. Az állomás megvalósítási költségeit – 2002. évi árakon – 200 millió Ft értékben határozták meg.

Költségek és képességek a világpiac tükrében

A SIGINT-eszközök gyártása néhány nagy monopólium – Watkins Johnson, Racal, Thales, Tadiran, R & S – kezében összpontosul, akik a piac nagy részét felosztották egymás között. Mivel így diktálhatnak a piacon, nem kényszerülnek a felmerülő igények új – gazdaságosabb – megközelítésére, bevált termékeiket „modernizálják” folyamatosan. Készülékeik működési elve 20 éve nem változott, csak az alkatrészek korszerűsödnek, és a méretek csökkennek. Az általuk gyártott termékek más gyártók termékeivel nem kompatibilisak.

Magyarországon – 1990 és 1995 között – sem drága új „márkás” eszközök beszerzésére, sem a már meglévő elavult eszközök nagy tömegű üzemben tartására gyakorlatilag nem volt pénz. A pénztelenség rákényszerített bennünket – és a magyar ipart –, hogy a rádióelektronikai felderítő tevékenységet teljesen új technikai bázisra helyezzük, ezért a teljes eszközvertikumnál fokozatosan áttértünk a számítógépbázisú, szoftveresen szabadon konfigurálható berendezések alkalmazására. Az így kialakított – rendkívül olcsó – eszközök technikai paraméterei általában azonosak vagy jobbak a piacon kapható termékekénél. Az arányok szemléltetésére két elgondolkoztató példa:

- az igen elterjedten használt, egyetlen digitális műhold-transzponder demodulálására alkalmas, Radyne demodulátorok ára meghaladja a 10 millió forintot, a lényegesen jobb magyar eszköz ára kevesebb, mint 2 millió forint;
- a Rohde Schwarz seconder-lebontó gyári – nem kereskedelmi – ára 60-70 millió Ft nagyságrendű, míg a sokkal rugalmasabb és megbízhatóbb magyar megfelelője 15 millió forintért beszerezhető.

¹⁷ Frekvenciatartománya, analízáló képessége lényegesen nagyobb.

¹⁸ Ennek megtervezésére nem kérték fel a Hivatalt.

A konténerbe telepített (harcászati) rendszerek árainál is érvényesek a fenti arányok. A lengyelek „SROKOSZ” konténerére, amelynek ELINT része jónak nevezhető, de COMINT-képessége rendkívül gyenge, kiépítésétől függően 500-700 millió forintba kerül. A norvégok délszláv területen használt – csak korlátozott URH lehallgató képességgel rendelkező – konténerének gyári ára 340-350 millió forint. Mindkét konténer nemzeti kialakítású, ami az árat csökkenti. Egy azonos kiépítésű, R & S gyártmányú konténer ára természetesen jóval magasabb.

Záró gondolatok

Gerard Bastiaans holland (gyalogsági) tábornok, aki 1994-95 között a volt Jugoszláviában tevékenykedő UNPROFOR-erők CHF-je (Chief Military Observer) volt, már 1997-ben – a SHEPHARD konferencián tartott előadásában¹⁹ – kiemelte a felderítés fontosságát a válságkezelő és béketámogató műveletekben, hangsúlyozva: minél több nemzet felderítő ereje támogatja a műveleteket, a tevékenység annál eredményesebb. Ez felderítő szemmel teljesen természetes, mivel legtöbbszörözhetőek a források és nő az információ hitelessége a többszörös megerősítés útján.

A válságkörzetekben végrehajtott multinacionális műveletekben való közvetlen részvétel eredményeként szövetségeseink megismerhetik a magyar eszközöket, és vásárlóvá léphetnek elő. Potenciális vásárlókként leginkább a kisebb NATO-tagországok, főleg az újonnan belépettek és a közeli jövőben belépők jöhetnek számításba, mivel költségvetésük – a miénkhez hasonlóan – nem teszi lehetővé drága eszközök beszerzését.

NATO-relációban vizsgálva, állandó részvételünk szükségességét indokolja az a tény is, hogy a NATO-felderítés a nemzeti felderítő képességek összegzése. Minden tagállam elsődlegesen nemzeti érdekből, és csak másodlagosan szövetségi célra folytatja a felderítést. Ha egy állam ebben nem vállal részt, az összesített felderítési adatokban akkor nagy valószínűséggel az őt leginkább érintő adatok nem fognak megjelenni. A távolmaradás további hátránya, hogy az összesített felderítési adatok a legfontosabb elemeket – a forrásokat és a megszerzés módjának megjelölését²⁰ – nem tartalmazzák, pedig ez a kettő biztosítja a hitelességet (visszaellenőrizhetőség, az ellenőrizetlen forrás értéke több mint kétséges).

Az eddig leírtak alátámasztására – a teljesség igénye nélkül – néhány ország, amely az elmúlt évek során, a délszláv válság idején szükségesnek érezte, hogy a felderítő műveletek SIGINT-támogatásában – akár csak jelképesen is – részt vegyen, vagy erőket ajánljon fel: Svédország, Dánia, Hollandia, Norvégia, Bulgária, Csehország, Románia..., s ez gondolkodásra késztet.

¹⁹ Multinational Intelligence „Cartels within cartels”.

²⁰ Doktrinális elv, hogy csak olyan forrás vagy hírszerzési eljárás osztható meg, amely nem sért nemzeti érdekeket. Ezt az elvet a NATO vezető tagországai szigorúan betartják, az Egyesült Államokban egy bizonyos technológiai szint felett még ma is tilos a technológiák és eljárások szövetséges részére történő átadása is.

Még szélsőségesebb példa az ECHELON, az angolszászok lehallgató rendszere. Ausztrália kivételével minden részt vevő NATO-tag, ennek ellenére a rendszerből – nagy valószínűséggel – információ közvetlenül nem kerül átadásra NATO-felhasználásra.

A MAGYAR KATONAI RÁDIÓ(ELEKTRONIKAI) FELDERÍTÉS TÖRTÉNETE

Tisztelt Olvasó!

A Felderítő Szemle most megjelenő számában először találkozik az olvasó a „Magyar katonai rádió(elektronikai) felderítés 1900-1990” munkacímű könyv tartalmával.

A szerzők a rádiófelderítés különböző szakterületein felelős beosztásokban (epk., ddpk., TÁVKEI pk., ráf.h., ref.h., MK KFH főig. stb.) szolgálatot teljesített, vagy ma is teljesítő személyek.

Úgy gondoltuk, erkölcsi kötelességünk az utókor és a hadtörténelem iránt, hogy ezt a könyvet megjelentessük.

Szeretnénk jó szívvel ajánlani könyvünket mindazoknak, akik szolgáltak és dolgoztak ezen a szakterületen, azoknak, akiket ez érdekel és nem utolsósorban azoknak, akik tanulják – a jövődő tisztjei, tiszthelyettesei és polgári alkalmazottai –, valamint azoknak az aktív kollégáknak, akik most is művelik ezt a csodálatos szakmát.

Úgy tervezzük, hogy folyamatosan közreadjuk az egyes fejezeteket a Felderítő Szemlében, majd összerendezve – az arra illetékes személy jóváhagyásával – önálló kötetben megjelentetve tesszük közkinccsé.

A Szerkesztőbizottság nevében:
Dékány István nyá. ezredes

DR. VÁRHEGYI ISTVÁN NYÁ. EZREDES CSC
EGY FORMÁLÓDÓ KÖNYV MARGÓJÁRA

A „Magyar katonai rádió(elektronikai) felderítés” című könyv megjelenésével az a legfőbb célunk, hogy hiteles módon bemutassuk a magyar katonai rádióelektronikai felderítés történetét, a fejlődés főbb szakaszait, az eredményeket és a nehézségeket. Ezzel tartozunk azoknak, akik közvetlenül vagy közvetve részt vettek a magyar katonai rádióelektronikai felderítő szolgálat, mint fontos döntéstámogató szakszolgálat – sok szakmai sikert megélt – tevékenységében.

A rádióelektronikai felderítés (ref.) történetének feldolgozása során – szerzőtársainkkal közösen – számos forrásanyagot kutattunk fel, mindazonáltal az igazán hiteles források és a történet ma is élő, arra emlékező tanúi, elsősorban a második világháborút követő események feltárását segítették elő. Ennek megfelelően a könyvben nagyobb teret szentelünk az 1945-től 2002-ig terjedő időszak eseményeinek, szervezeti formáinak és a ref. működésének leírására. Az elmúlt évtizedekben számos, egy-egy témát, részkérdést érintő tanulmány, értekezés, cikk és összefoglaló jelent meg a szóban forgó témában, de a szolgálat teljes történetét átfogó mű most lát először napvilágot. Úgy véljük, hogy közös munkánk serkentőleg fog hatni a további visszaemlékezésekre, és újabb történetek fognak napvilágot látni a magyar katonai rádióelektronikai felderítés múltjával kapcsolatban.

A magyar rádióelektronikai felderítést nem lehet az európai vagy tengerentúli országok hasonló rendeltetésű szerveitől elvonatkoztatva vizsgálni, hiszen a történelem során hol egymás ellen, hol valamilyen szövetségben együttműködve fejtették ki tevékenységüket.

A külföldi szolgálatok tevékenységéről, mint általában a felderítésről és hírszerzésről, nem állnak rendelkezésre pontos és hitelt érdemlő információk. Könyvek is ritkán jelennek meg hézagos nem ritkán homályos tartalommal. Kivétel ez alól Nigel West szakíró „A brit kormány rádióelektronikai központja – A titkos rádióháború 1900-1986” című könyve (angol nyelven: GCHQ – The Secret Wireless War 1900-1986), amely mintegy 300 oldal terjedelemben foglalkozik a brit rádiófelderítés (SIGINT) történetével, attól kezdve, hogy Marconi angol fejlesztő mérnök és feltaláló Angliában, a Salisbury-síkságon 1896. szeptember 2-án bemutatta találmányát a brit szárazföldi erők és az Admirális (Haditengerészeti Minisztérium) képviselői előtt. Majd alig egy évvel később, kb. 30 km távolságban rádióösszeköttetést létesített a brit Wight sziget és a Mayflower nevű hajó között. Az író szerint ekkor kezdődött meg a brit „rádióháború” a német császár, majd Hitler és később a Szovjetunió ellen.

Az első világháborút megelőző időszakban nagy versenyfutás kezdődött a britek és németek között a rádióösszeköttetések fejlesztése terén, melynek eredményeként 1914-ben már 44 lehallgató állomás működött Angliában.

A világháború első évének érdekes epizódja volt, amikor az oroszok elfogták a Magdeburg nevű német könnyűcirkálót, és birtokukba jutott a német császári haditengerészet híradókönyve, amit 1914 szeptemberében a Londonban akkreditált orosz haditengerészeti attasé – kormánya megbízásából – nagylelkűen felajánlott az angol kormánynak. (A német híradókönyvet Winston Churchill-nek is bemutatták, aki abban az időben az Admirális első lordja – minisztere volt. Később Churchill nagy figyelmet szentelt a rádióelektronikai felderítésnek. Ezirányú tevékenységét az „Ultra titka” című regényben örökítették meg.)

Az első világháború után sem szűnt meg a rádiófelderítés Nagy-Britanniában, amit jól szemléltet, hogy 1919. október 24-én a brit külügyminisztérium felügyelete alatt létrehozták a Kormány Rejtjelző és Rejtjelmegfejtő Iskoláját (GC-CS – Government Code and Cypher School), amely a jelenlegi GCHQ korai elődjének tekinthető.

A második világháború idején is fontos szerepet játszott a brit rádiófelderítés. Winston Churchill 1940. október 15-én például a következőket írta egyik könyvében: *„A rádiófelderítésnek a legnagyobb elsőbbséget kell adni, mind a személyi állományt, mind pedig az anyagi eszközöket illetően. Ez magában foglalja tudósok, rádiószakértők, magasan képzett személyi állomány és korszerű technikai eszközök alkalmazását”*. Talán nem nagyképcsőség azt állítani, hogy a magyar rádióelektronikai felderítéssel szemben is hasonló elvárásokat fogalmaztak meg és érvényesítettek fejlesztésének szinte minden szakaszában.

A britek már a MÁSODIK világháborút megelőzően, de különösen a háború alatt, nagy eredményeket értek el a rejtjelmegfejtésben. Már 1939-ben megfejtették a görög, portugál, spanyol, olasz és magyar diplomáciai rejtjelzett táviratokat. Ismét egy érdekes epizód: 1940-ben megfejtették a budapesti japán nagykövet Tokióba, a japán külügyminisztériumba küldött táviratát, amelyben a nagykövet beszámolt Horthy Miklós kormányzóval folytatott megbeszéléséről. A japán nagykövetnek Horthy megerősítette, hogy Hitler inváziót tervez Anglia ellen.

A britek egyébként szoros szakmai együttműködést alakítottak ki az Amerikai Egyesült Államok hasonló feladatot ellátó, – számos brit tapasztalatot átvevő – rádióelektronikai felderítő és rejtjelkészítő-rejtjelmegfejtő intézményével, vagyis Nemzetbiztonsági Szolgálatával (NSA – National Security Agency). A szoros együttműködés 1943 májusában a BRUSA, majd a háború után 1947-ben az UKUSA elnevezésű rádióelektronikai felderítő együttműködési szerződésben realizálódott.

A rádióelektronikai felderítés fontosságát ma is mindenütt elismerik, legyen szó akár szárazföldön, repülőgépen vagy elektronikai kommunikációs felderítő, illetve radarfelderítő műholdakon telepített információ- és adatszerző, lehallgató rendszerekről, azon egyszerű oknál fogva, hogy a megszerzett adatokat a leggyorsabban képesek eljuttatni a felhasználó szerveknek. A nemzetközi terrorizmus elleni küzdelemben a rádióelektronikai felderítő szolgálatok napjainkban is fontos feladatokat látnak el.

Immár 55 esztendő telt el azóta, hogy a második világháború után Badacsonyládbi-hegyen, a Kőszeg közelében levő Írottkőn, a „Gyöngy” és a „Bagoly” elnevezésű lehallgató központokban megkezdte működését a háború utáni magyar katonai rádiófelderítő szolgálat. Ez a több mint fél évszázad már valóban jelentős szakmatörténelmet jelentő időszak, sok érdekes, izgalmas eseménnyel, többnyire sikerrel, ritkábban kudarccal.

Reméljük, hogy mind a szakmára készülők, mind a szakemberek, de talán a téma iránt érdeklődők is szívesen veszik kezükbe a magyar rádióelektronikai felderítés történetéről szóló könyvet.

I. FEJEZET

DR. VÁRHEGYI ISTVÁN NYÁ. EZREDES CSC

A KOMPLEX RÁDIÓELEKTRONIKAI FELDERÍTÉS KIALAKULÁSA, HELYE ÉS SZEREPE A NEMZETI ÉS SZÖVETSÉGI INFORMÁCIÓ- ÉS ADATSZERZÉS RENDSZERÉBEN

Az emberiség ösidők óta folytat információ- és adatszerzést a világról, a közeli környezetről, a szomszédokról, a potenciális ellenfelekről és mindenekelőtt az ellenségről. Már a Bibliában is leírták, hogy az „ígéret földjének” elfoglalása előtt az izraeli törzsek felderítő hírszerzőket (utazó kémeket) küldtek ki a célország felderítésére.

Az ókorban a nagy földrajzi utazók (például Hérodotosz), kereskedők, hajósok, hittérítők hozták a híreket, megfigyeléseket, leírásokat, különféle árukat, gyártástechnológiákat és fegyvermintákat a távoli vagy szomszédos országokról, népekről, szokásokról, hiedelmekről, vallásokról, vezetőkről, a fontosnak tartott helyi értékekről, expanziós törekvésekről, szándékokról, katonai erőkről, azok elhelyezkedéséről, fegyverzetéről, kiképzéséről, hadicseleiről, fegyelméről, esetleges háborús készülődéséről. Az ilyen „információszerző” személyeket (hírszerzőket, kémeket) előzetesen gondosan felkészítették: egyéni nyelvi adottságaikat, kommunikációs, kapcsolatépítő, megfigyelő, tájékozódó képességeiket eredményesen felhasználták, majd érdemüknek megfelelően díjazták. Más szavakkal kifejezve, azokban a korokban **az információszerzés humán elemének tevékenysége dominált.**

A technikai civilizáció gyors ütemű fejlődése következtében a gépipari, majd az információs ipari termelési korszakban számos új információtovábbító gépi eszközt fejlesztettek ki, mint például a vezetékes távirót; majd gyors ütemben és nagy fajtagazdagságban a különböző típusú vezeték nélküli kommunikációs eszközöket: rádiókat, rádióreléket, radarokat, távközlési műholdakat, lézerekommunikációs eszközöket, számítógép-hálózatokat. Ezek egyre nagyobb, egyre gyorsabb információáramlást biztosítottak a társadalmak és a hadseregek számára.

Következésképpen az információszerző tevékenységen belül az addig kialakult humán dominancia megváltozott: a humán elemek mellett növekvő számban megjelentek az információszerzés különböző fajtájú **technikai elemei, rendszerei.** Ez a tendencia napjainkban is folytatódik, különösen a számítógép-hálózattechnika, a nanotechnológia és a robottechnika fejlődése következtében.

Az információszerző rendszerek között kiemelkedő szerepet tölt be a **komplex rádióelektronikai felderítés (ref.)**, amelyet az angol nyelvterületen SIGINT rövidítéssel jelölnek, és a nemzetközi elektromágneses vezeték nélküli technikai hírszerzésen belül – tartalmát érintően – elektromágneses jelfelderítésnek neveznek (SIGINT – Signals Intelligence). A komplex rádióelektronikai felderítés békében és háborúban egyaránt működik, mivel észrevétlenül teszi lehetővé a technikai alapú információszerzést az ellenőrzésre kijelölt elektromágneses jeleket kisugárzó rendszerek folyamatos figyelésével, működésük állandó ellenőrzésével, vagyis monitorizálásával.

A komplex rádióelektronikai felderítő rendszerek (SIGINT-rendszerek) fejlődése összhangban van a technikai fejlődéssel: minden egyes új rendszer megjelenésével, vagyis új vezeték nélküli kommunikációs, adatvonalai távadatközlő, illetve távellenőrző rendszer működésének megkezdésével a rádióelektronikai felderítés újabb és újabb célobjektumokkal gazdagodik. A SIGINT-rendszerek fejlődése tehát nem lezárt, hanem folyamatosan fejlődő, technikai alapú ellenőrző tevékenységet tesz lehetővé, amit az érintett országok messzemenően felhasználnak és kiaknáznak.

A komplex elektromágneses rádióelektronikai felderítés működésének **érvényességi területe** az elektromágneses hullámok teljes rezgéstartományára, annak a **10 Hz-től a 3 TeraHerz (THz)-ig** terjedő spektrumára terjed és az alábbi hullámtartományokat foglalja magában:

- ipari hullámok **10-300 Hz;**
- rendkívül hosszú hullámok (ELF) 30-300 Hz;
- rádióhullámok 300 Hz-3 GHz;
 - igen hosszú hullámok (VLF);
 - hosszú hullámok (LF);
 - középhullámok (MF);
 - rövidhullámok (HF);
 - ultrarövid hullámok (UHF);
 - deciméteres hullámok (UHF);
- centiméteres hullámok (SHF) 3-30 GHz;
- milliméteres hullámok (MMW) **30 GHz-3 THz.**

A rádiólokátorok a rádióhullámokon belül különböző betűkkel jelölt önálló frekvenciasávokat használnak a méteres, deciméteres, centiméteres és milliméteres hullámsávokban.

A technikai fejlődés gyors ütemű haladása következtében az elektromágneses hullámtartományú rádióelektronikai felderítéssel rokon felderítési fajták jelentek meg, mint például az **infrafelderítés (IR)** a 3-400 THz, az **elektrooptikai felderítés (EO)** a 400-750 THz, az **ibolyántúli felderítés (UV)** a 750 THz-30 PetaHerz (PHz) elektromágneses rezgéstartományokban.

A **komplex rádióelektronikai felderítésen (ref.)** belül – feladatában elkülönülő – önálló nagy szakterületet képeznek az alábbi felderítő rendszerek:

- **rádiófelderítés (ráf.);**
- **rádiótechnikai felderítés (rtf.).**

Részleteiben:

A **rádiófelderítés (ráf.)** (COMINT – Communications Intelligence), a vezeték nélküli kommunikációs célokra (polgári távközlési, katonai híradó célokra) használt rádiórendszerek felderítésével, tagállomásai hálózati hovatartozásának, struktúrájának és háromdimenziós földrajzi helyének meghatározásával foglalkozik. Továbbá gyűjti, elemzi és értékeli a hadműveleti–harcászati ismertető jegyeket (ún. ráf. ismérveket), a technikai–műszaki paramétereket (ún. technikai ismérveket). Végezetül ellenőrzi, figyelési és kiaknázza a célországok rádióforgalmi rendszereinek hírváltását (forgalmát), rögzíti közleményeit, azokat lefordítja vagy megfejti, elemzi és értékeli. Ezáltal értékes felderítési adatokat, cél- és tartalmi információkat képes jelenteni az előljáró szerveknek. A ráf. szaktevékenység első komoly eredménye az ellenfél elektronikai rádiós helyzetképének – az ún. **elektromágneses rádió-sugárforrások harcrendjének** – (EOB-R – Electronic Order of Battle-Radio) gyors feltérképezése, amely lehetővé teszi az elektronikus céltervező törzsek hatékony munkáját.

A rádióelektronikai felderítés szakterületi kiterjedése állandóan fejlődik és bővül a nemzetközi infoadat-feldolgozó (információ+adat) és infoadat-továbbító technikák és rendszerek fejlődésének következtében. Ennek eredményeképpen a 21. század elejére kezdetben a rádiófelderítés látókörébe, majd később feladatkörébe került – illetve egyes országokban más megoldásban – olyan kommunikációs infoadat-rendszerek felderítése és tevékenységének kontrollja, mint például a

- **mobil rádiótelefon-rendszerek** felderítése (MOBINT);
- **Internet-hálózatok** felderítése és figyelése (INTINT);
- **vezeték nélküli számítógép-hálózatok** felderítése és figyelése (COPUINT);
- **SMS mobil rövidközleményt szolgáltató rendszerek** figyelése (SMSINT);
- **MMS mobil multimédiás közleményt továbbító rendszerek** figyelése (MMSINT);
- **E-mail elektronikus leveleket továbbító szolgálatok** ellenőrzése (EMSINT);
- **távközlési műholdak** felderítése (COMSATINT);
- **különböző rádióadatvonalak** felderítése, például pilóta nélküli robotrepülőgépek adatvonalainak felderítése (UAV DATAINT);

- **robotrendszerek** kommunikációs adathálózatainak felderítése (ROBOTDATAINT);
- **vezeték nélküli, off-line** híreket, tv-adásokat és szórakoztató műsorokat közvetítő adók tartalmi elemzése (E-MEDIAINT);
- rádiósugárzáson alapuló **ismeretlen elektromágneses sugárforrások** felderítése.

A **rádiófelderítés működésének** kezdete – először mint ellenőrző, figyelő feladatú technikai üzemi felügyeleti tevékenység – az első rádiós rendszerek megjelenésével kapcsolható össze, amikor a rádiós rendszerek hibátlan működését kellett ellenőrző megfigyelés alatt tartani, más szóval kifejezve monitorozni. Amikor a diplomáciai szolgálatoknál és a kereskedelmi flottáknál a – nagy távolságú híradást lehetővé tevő – rövidhullámú rádiókat már nélkülözhetetlen kommunikációs eszközként kezdték alkalmazni, a különböző versengő nagyhatalmak élénken kezdték figyelni a versenytársak diplomáciai, majd nem sokkal később üzleti életét és benne a kereskedelmi hajók rádióforgalmát.

A rádiófelderítés **első katonai felhasználásáról** rendszerint az 1905-ös orosz-japán háború kapcsán tesznek említést, ahol a hadihajók rádióforgalmát figyelték. A japán flotta hajóegységeinek intenzív rádióforgalmából az orosz rádiólehallgató szolgálat szakértői következtetéseket tudtak levonni a tenger felől készülő támadásról, a hajók csoportosításáról és a támadás várható főirányáról.

A rádiófelderítés ellenőrző szolgálata nyilvánvalóan már korábban is működött azzal a technikai fejlődéssel összhangban, amelynek keretében a hadihajókat nagy teljesítményű rövidhullámú ún. szikratávírókkal (morze-adókkal) látták el.

A rádiófelderítést **az első világháborúban** (1914-1918) már kiterjedt módon használták, természetesen a kor színvonalán álló technikai eszközökkel. A két világháború között a rádiófelderítés nagy technikai fejlődésen ment keresztül vevő és helymeghatározó eszközparkjának (rádióiránymérő állomásainak) korszerűsítésével.

A rádiófelderítő szolgálat **a második világháborúban** (1939-1945) már teljes fegyverzetével és képességeivel vett részt a szemben álló felek mindkét oldalán. Magyarország például 1942-ben már egy önálló rádiófelderítő zászlóaljjal rendelkezett a keleti fronton, a vezérkar közvetlen alárendeltségében. Érdemes megemlíteni, hogy a rádiófelderítő zászlóalj egyik százada zavaró adókkal volt felszerelve, ami magyar viszonylatban már az elektronikai harc megvívására alkalmas képesség jelenlétét bizonyította.

A hadvezetésben, a légi, tengeri és gerilla / partizánháborúban nélkülözhetetlen szerepet játszott a rövid- és hosszuhullámú rádióhírváltás. Ennek megfelelően nélkülözhetelenné vált a rádiófelderítés szaktevékenységi köreinek kibővítése. F. W. Winterbotham angol író „Az Ultra titka” című híres szakirányú regénye arról szól, hogy a brit rádiófelderítő szolgálat által lehallgatott rövidhullámú rejtjeles táviratok megfejtése hogyan segítette az angolokat a tengeralattjárók elleni háború megnyerésében és a németek legyőzésében.

A második világháború szárazföldi hadszínterein kezdetben villámhadjáratokat folytattak, aminek következtében megjelentek a nagy teljesítményű – távbeszélő üzemmódban dolgozó – ultrarövid hullámú (URH) harcokcsi-rádiók, amelyek felderítése újabb kihívásokat és feladatokat jelentett a rádiófelderítő szolgálat számára. A háborúval kapcsolatban számos rádiófelderítő sikerről és néhány kudarcokról számolnak be a kort leíró háborús regények, visszaemlékezések és ábrázolások.

A **hidegháború időszakában** (1946-1989) és az időközi helyi háborúkban (koreai, vietnami, közel-keleti stb.) a rádiófelderítés – módszerében és eszközeit tekintve – újabb technikai fejlődésen ment keresztül: eszközparkja korszerűsödött és kibővült, szervezeti keretei pedig óriási fejlődésen mentek át. A szervezeti növekedés mértékét jól mutatja, hogy az időszak utolsó harmadában már világszerte rádiófelderítő ezredekről és dandárokról tesznek említést.

A hidegháború végére a nemzeti hírszerzéseken belül a rádióelektronikai felderítő szolgálatok nélkülözhetetlen technikai információszerző tevékenységgé váltak részben a nemzetbiztonsági szolgálatok keretében, részben pedig a katonai felderítő szolgálatok állományában. Folyamatos tevékenységükkel fontos előrelépő és riasztást jelentő funkciókat töltöttek be, miközben a „csendes” elrettentés fontos eszközeivé váltak.

A **hidegháború után** (1990-től) bekövetkezett politikai „földrengések” és rendszerváltozások komoly korlátozó hatással voltak a rádióelektronikai felderítés fejlődésére: csökkent a potenciális célországok száma, a rádiós célobjektumok mennyisége. Miközben a békefenntartás, válságkezelés, terroristaellenes háborúk, nemkülönben a gazdasági hírszerzés növekedése következtében újabb igények merültek fel a rádióelektronikai felderítés felhasználását illetően.

Következésképpen a szolgálat méretei látványosan csökkentek, miközben feladatai jelentős mértékben specializálódtak, és adaptív módon bővültek (diverzifikálódtak) új területek lefoglalásával.

A hidegháborús veszélyek elmúltával, újabb veszélyek megjelenésével, továbbá a gazdasági rendszerek globalizálódásával összefüggésben kiderült, hogy a rádióelektronikai felderítő szolgálatra továbbra is szükség van, megváltozott profillal és képességekkel. A szolgálat elsősorban nemzetbiztonsági feladatokat lát el, az ország biztonságának ugyanolyan fontos eleme, mint a diplomácia, a hadsereg és a rendőrség. Ez azt jelenti, hogy a komplex rádióelektronikai felderítő tevékenység a 21. században is jelen lesz, amelynek információszerző képességeit az információs ipari forradalom legújabb vívmányaival fogják kiegészíteni és ezáltal jelentős mértékben növelni.

Nincs messze az idő, amikor a rádióelektronikai felderítő szolgálatok információszerző és információfeldolgozó eszközparkjában megjelennek a számítógép-hálózatokra támaszkodó ún. hálózatos információszerző rendszerek, közöttük adatfeldolgozó intelligens robotok, amely által új, magas technikájú korszak kezdődik a szolgálat életében.

Ami a technikai jellegzetességek kérdését illeti, a hidegháborús időszak kezdetén a korábban általánosan elterjedt morze-távíró, továbbá az analóg távbeszélő üzemmód mellett a rövidhullámú rádióhíradást érintően újabb kihívásként megjelentek a **rádiógéptávíró** rendszerek (RTTY), a keskenysávú, **egyoldalsávós (SSB) rádiótávbeszélő** rendszerek, az URH és mikrohullámú rádióreléhíradásban kezdetben az analóg többsatornás, majd később a digitális többsatornás (MUX) rádiós rendszerek. Végezetül az említett adó-vevő technikák fejlődéstörténeti változásaival párhuzamosan, a 70-es évektől kezdve megjelentek a **távközlési műholdak többsatornás MUX** rendszerei. Ezek a kommunikációtechnikai változások igen bonyolult struktúrájú rádióadások megjelenését tették lehetővé, mint például a különböző időosztásos, összetett fázismodulációs, frekvenciaugratásos adásokat és másokat. A hidegháború végén egyes fejlett országokban már számítógéppel vezérelt rádiós rendszerekkel is lehetett találkozni. Újabban pedig a hadműveleti–harcászati katonai híradásban **szoftvervezérlésű rádiókat** (DRS) alkalmaznak.

Mindezek olyan műszaki kihívásokat jelentettek a szolgálatok számára, amelyek gyökeresen megváltoztatták a vevő- és rögzítés-technikával, illetve a szakállománnyal szemben támasztott követelményeket. Következésképpen mindenkor a legfejlettebb rádióelektronikai felderítő, vevő- és rádió-iránymérő technikát, végezetül pedig speciális számítógépeket kellett alkalmazni a siker érdekében.

A rádiótechnikai felderítés – rtf. (angol nyelvterületen ELINT – Electronic Intelligence) a katonai felderítés egyik újabb felderítési fajtája (neme), amely a radarok, más szóval a rádiólokátorok megjelenésével és elterjedésével – illetve azok felderítésének szükségszerűségével – jött létre. A rádiótechnikai felderítés az adott célszám, azaz a felderítési feladatot képező ország, országcsoport, adott esetben katonai szövetség rádiólokátorainak, rádiólokációs eszközeinek passzív eszközökkel, más néven vevőkkel történő felderítése útján szerez adatokat. Egyetemes értelemben a második világháború időszakára tehető a rádiótechnikai felderítés kialakulása.

A rádiótechnikai felderítés első megvalósulása – ekkor még nem nevezték rádiótechnikai felderítésnek – az volt, amikor 1940-41-ben a német tengeralattjárók fedélzetén olyan érzékelőket helyeztek el, amelyek jelezték az angol bombázó repülőgépek radarjainak besugárzását. A legelső e célra kifejlesztett, majd rendszeresített érzékelő berendezés (ún. radarvevő szenzor) a „KORFU” elnevezésű – 12 cm-es hullámsávban – és a „NAXOS” elnevezésű – 8 cm-es hullámsávban – működő érzékelő eszköz volt, amelyek egyben az első rádiótechnikai felderítő berendezések voltak.

Ugyancsak a rádiótechnikai felderítés megvalósulása volt, amikor a német repülőgépekre olyan eszközöket szereltek fel, amelyek érzékelték és jelezték az angol légvédelmi rendszer radarjainak üzemelését, jelezve a pilóta számára, hogy radareszközökkel repülőgépét bemérték.

Közel egyidejűleg természetesen a szemben álló feleknél is megjelentek ilyen rendeltetésű berendezések, azaz rádiótechnikai felderítő eszközök.

Az első rádiótechnikai felderítő berendezések valójában besugárzásjelző, „önvédelmi” eszközök voltak, és azt a célt szolgálták, hogy az adott haditechnikai eszközök, a tengeralattjárók, repülőgépek a besugárzás észlelését követően olyan manőverekbe kezdjenek, amellyel kitérnek a sugárzás elől. A tengeralattjárók mélymerülést hajtottak végre, míg a repülőgépek kis magasságon végeztek kitérő repülési manővereket.

A második világháború után kezdődött el a felderítést szolgáló rádiótechnikai felderítő erők szervezése, új típusú eszközök rendszerbe állítása, vagyis a rádiótechnikai felderítés, mint új technikai felderítési nem kialakulása. Ezen erők rendeltetése: felfedni a radarsugárzást, meghatározni a sugárzás irányát, rendszerileg behatárolni a települési vagy manőverezési körzetét. A technikai paraméterek mérését követően meghatározni a radart üzemeltető erők és csapatok csoportosítását, vagyis a radar hadrendi és harcrendi hovatartozását. Adott esetben a felfedett radarok zavarása is feladat, de azt már nem a felderítők, hanem a rádiótechnikai zavaró erők végzik.

A nagyhatalmak haderőiben az 50-es évekre, míg a kis és közepes nagyságú országok fegyveres erőiben a 60-as és 70-es évekre tehető e technikai felderítési nem – adott célból létrehozott szervezetszerű felderítő erő – megszervezése, vagyis a felderítés szervezeti, technikai és személyei feltételeinek megteremtése.

A magyar haderőben az 1967. esztendő jelenti az új technikai felderítési nem kialakulásának kezdetét, amikor is a felderítő csoportfőnökség alárendeltségében létrehozták a 26. önálló rádiótechnikai felderítő zászlóaljat.

A rádiótechnikai felderítés párhuzamosan fejlődött a rádiólokátorok széles körű elterjedésével. A szervezeti elemekhez kötött és sajátos jellemzőkkel bíró radarok az adott kötelékek, csapatok hiteles „áruló jeleivé” váltak. Ez teszi lehetővé az ellenséges csapatok csoportosításának, tevékenységének és valószínű szándékának felderítését is. Napjainkban a csapatok tevékenységét élénk rádiólokációs tevékenység előzi meg, illetve kíséri. Példaként megemlíthetjük, hogy egy szárazföldi hadtest szintű kötelék mintegy 400-500 rádiólokátorral, vagyis ilyen fajtájú elektromágneses radar-sugárzóeszközzel rendelkezik. Ezeknek természetesen üzemelni kell ahhoz, hogy feladatukat betöltsék. A légvédelmi rendszer például abban az esetben hatékony, amennyiben felderítő, magasságmérő, tűzvezető, rakétairányító radarjai üzemelnek. A pilóta akkor tudja végrehajtani feladatát, ha üzemelteti fedélzeti sugárzó eszközeit, nevezetesen a fedélzeti célfelderítő, rakétaravezető, magasságmérő radar és azonosító berendezését. Ezen radarok háromdimenziós területi-térbeli elhelyezése megadja az ún. rádiótechnikai szervezetet, harcrendet, hadműveleti felépítést, más szóval a működtető szervezetet, hadrendet. Ezek az adatok objektív módon visszatükrözik az ellenség radarttechnikai harcrendjét.

A rádiótechnikai felderítés, mint hatékony technikai felderítési nem a második világháborút követően – a radarok tömeges alkalmazása következtében – széleskörűen elterjedt. Kezdetben a helyi háborúk kísérő eleme (például a koreai háborúban), majd egyre inkább a fegyveres küzdelem szükségszerű, vagyis nélkülözhetetlen velejárója (a vietnami háborútól a második Öböl-háborúig terjedően).

A rádiótechnikai felderítés folyamatos életképességét és létjogosultságát az biztosítja, hogy a földi, tengeri, légi, kozmikus (űr-)felderítés, a célmegsemmisítés (tűzvezetés, rakétaravezetés, rakétairányítás, célmegjelölés, célmegvilágítás, célazonosítás) érdekében egyre szélesebb körben alkalmazzák az elektromágneses impulzusokat és jeleket kisugárzó rádiólokátorokat.

Az elmúlt időszakban komoly kutatások folytak – és napjainkban is folynak – az „áruló-árulkodó” radarok kiváltására részben sikeresen, részben pedig nem. A technikai fejlődés a „kard és pajzs” elmélet alapján a rádiótechnikai felderítés lehetőségeit is kiterjeszti, s a pillanatnyi előny-hátrány mindig csak időleges, ennek következtében a rádiótechnikai felderítés a közelmúlt, a jelen és a jövő korszerű technikai felderítésének hatékony eszközrendszere.

A rádiótechnikai felderítéssel rokon – de önálló – szakterületnek számítanak a következő elektromágneses sugárzás elvén működő technikai felderítési fajták (nemek):

- **rádiólokációs felderítés (RADINT);**
- **hőpelengációs radarfelderítés (INFRADAR);**
- **rádiónavigációs rendszerfelderítés (NAVINT);**
- **lézerfelderítés (LASINT);**
- **egyéb**, olyan új fajtájú és típusú elektromágneses rendszerek felderítése, amelyek nem sorolhatók a rádiófelderítés hatókörébe.

A fent említett önálló felderítési szakterületeket a feladattal szorosan összefüggő felderítő szaktechnika alkalmazása és speciális szakértői tudás felhasználása jellemzi.

A radartechnika fejlődését érintően újabban megjelennek a kettős funkciójú légi fedélzeti radarrendszerek. Ezek egyidejűleg két frekvenciasávban működnek, lényegében két önálló, de közös feladatban részt vevő radarról van szó. Az egyik fedélzeti radar széles nyílásszögű lokátorpásztázással megkeresi és felderíti a célpontot, a másik pedig keskeny nyílásszögű pásztázással meghatározza annak pontos helyét. Az így nyert digitális helykoordináta-adatok alapján vezérlik a precíziós rakétákat a kiválasztott célpontokra.

Elterjedőben vannak a nagyteljesítményű, ún. bistatikus rádiólokátorok, amelyek horizonton túli felderítést (OTH) tesznek lehetővé. Ezeknél az adó és a vevő külön helyen települ, felderítésük meglehetősen nehéz.

Másik újdonság a lombozaton, álcahálón „átlátó” radar (FOLPEN radar), amely a természetes vagy mesterséges álcázást átláthatóvá teszi. Megemlíthetjük a „falán átlátó” radarokat is, amelyek üregekben, bunkerekben, barlangokban lévő célok ellen képesek felderítő tevékenységet folytatni.

Rövidesen megjelennek a különböző fajtájú és funkciójú lézerradarok (LIDAR) a célobjektumok felderítése és azonosítása érdekében. A lézerradarokat össze lehet majd kapcsolni a kifejlesztés alatt álló levegő–levegő, levegő–föld, föld–levegő és föld–föld osztályú lézerfegyver-rendszerekkel.

Az említett eszközök olyan különböző fajtájú, típusú, osztályú (rendeltetésű) és frekvenciasávú elektromágneses hullámokon sugárzó radareszközök, amelyeket a rádiótechnikai felderítéssel fel lehet deríteni, majd azokat fajta, osztály és típus szerint azonosítani lehet a szükséges ellentevékenység megtétele érdekében. A rádiótechnikai felderítés szaktevékenységének első eredménye az ellenfél elektronikai radarhelyzetképének – ún. **radarharcrendjének** (EOB-R – Electronic Order of Battle-Radar) – gyors feltérképezése, amely megkönnyíti az elektronikai harcban működő radar céltervező törzsek munkáját.

A humán és technikai alapú hírszerzést, ellenőrzést és felderítést (ISR – Intelligence, Surveillance, Reconnaissance) alapvetően kétféle módon lehet folytatni, úgymint **legálisan** (törvényes keretek között) és **illegálisan** (nem törvényesen, vagyis rejtve, álcázva, titokban).

Legális hírszerzést folytatnak a következő infoadatszerző tevékenységek:

- nyílt diplomáciai hírszerzés;
- nyílt politikai hírszerzés;
- nyílt gazdasági hírszerzés;
- nyílt tudományos hírszerzés;
- nyílt internetes hírszerzés;
- más nyílt információszerzés.

A fentiek esetében ún. nyílt információforrásokra (OSINT – Open Source Intelligence) támaszkodnak, illetve azokból szerzik meg az információkat.

A nyílt információszerző (INFOGENCE) tevékenység esetében inkább információkutatással, elektronikus információs adattárak és infoadatbányák böngészésével és kiaknázásával foglalkoznak, míg a hírszerző tevékenységben elsősorban ellenőrző (surveillance) és felderítő (reconnaissance) tevékenységet folytatnak.

A nemzetbiztonsági és katonai – nem legális, vagyis titkos – hírszerzés, ellenőrzés és felderítés esetében (ISR) az ellenséges célország titkos, rejtett, álcázott információforrásaiból szerzik meg a felderítő adatokat és információkat.

A komplex rádióelektronikai felderítés (ref. = ráf. + rtf.) hadműveleti és harcászati működése esetében elsősorban titkos ellenőrző és felderítő tevékenységet (Surveillance and Reconnaissance – SR) folytatnak.

Mint látható, az elektromágneses elven működő komplex rádióelektronikai felderítés a **technikai bázisú hírszerző tevékenység nagy családjába tartozik**. Egy olyan állandóan fejlődő, vegyes állományú, hibrid (polgári–katonai–robot) információszerző szaktevékenység, amely a mindenkor rendelkezésre álló legfejlettebb szakirányú magas technikával (hightech eszközökkel) dolgozik. Szakmai igényeivel és fejlesztési követelményeivel élenjár, jelentős mértékben serkenti a hazai kutatóintézeteket és gyártó vállalatokat újabb és újabb, világszínvonalat jelentő eredmények elérésére.

Napjainkban a rádióelektronikai felderítés növekvő műszaki igényeivel – a kommunikációs és radartechnika rohamos fejlődése következtében – jelentős mértékben serkentőleg hat az infokommunikációs (információtechnikai, informatikai és távközlési) ipar fejlődésére, ezáltal elősegíti az ország technikai és piaci versenyképességének növelését. Ezen a téren nincs megállás, biztosan állíthatjuk, a nemzetközi verseny ezen a területen is tovább fog folytatódni.

Mivel a ref. szolgálat mindig a legkorszerűbb rádióelektronikai és információfeldolgozó szaktechnikával működik, létszáma nem nagy, de személyi állományának képzettségi színvonala rendkívül magas.

Közöttük megtalálhatók: nemzetközi hírű tudósok, kutatók, fejlesztőmérnökök, szakmérnökök, számítástechnikai rendszerszervezők, hálózattervezők, programozók, nyelvészek, szakértők és mindenekelőtt az igen hosszú szakmai gyakorlattal rendelkező operátorok (ref. távírások), akik a rádióelektronikai felderítő szolgálat munkájának gerincét képezik. A személyi állomány állandóan tanul és fejleszti tudását. Az operátorok tudásszintjét rendszeresen ellenőrzik és felméri. Az információ- és tudásfüzió mindennapos jelenség; a különböző tudományágak összekapcsolása és közelítő jellegű felhasználása (konvergálása) a szakmai munkában rendszeresen napirenden van. Másként nem is tudnának megfelelni feladatuknak. A szolgálat fejlesztése, valamint adaptálása az új körülményekhez és feladatokhoz nemzeti, ezen belül nemzetbiztonsági érdek és feladat.

A komplex rádióelektronikai felderítés 24 órás állandó szolgálatot lát el – a hét minden napján, minden órájában és minden percében – békében, válságkezelésben, háborúban, béketeremtésben, politikai stabilizálásban és az új, demokratikus rend megteremtésében. Expedíciós feladatait alapvetően hazai bázisokról, kisebb mértékben a helyszínen végzi. Szükség esetén nagyobb helyszíni expedíciós feladatok ellátására is alkalmas.

A rádióelektronikai felderítés olyan, a 21. században sem nélkülözhető hasznos társadalmi–technikai és nemzetbiztonsági tevékenység, amelyet elvileg minden állam folytat. Ilyen képesség megteremtése, fenntartása és fejlesztése az önálló államiság és nemzeti függetlenség egyik velejárója. Egyúttal a Szövetség rádióelektronikai felderítő képessége növelésének fontos eszköze.

Az az ország, amelyik ilyen képességgel nem rendelkezik, kénytelen másoktól információt vásárolni, ami egyrészt drága, másrészt nem mindig valós vagy megbízható.

A szolgálat fenntartása és fejlesztése nem olcsó, de az információszolgáltató tevékenység területén nagyon is kifizetődő tevékenység.

A rádióelektronikai felderítés információs jelentései fontos előrejelzéseket, változásjelentéseket tartalmaznak, amelyek segítik a döntéshozókat a gyors, optimális, hatékony döntések meghozatalában, vagyis fontos döntés-előkészítő tényezőnek számítanak. Magas információtartalmú jelentéseire nemcsak a katonai vezetők, de a politikai és miniszteriális vezetés is gyakran kíváncsi, mivel a szolgálat az eseményekkel szinkronban, rejtve és valós időben képes jelezni a változásokat.

A rádióelektronikai felderítés legfontosabb jellemzője és előnye az, hogy tevékenységét az ellenfél nem érzékeli, legfeljebb valószínűsíti vagy feltételezi (lásd a „csendes és rejtett elrettetés” fogalmának biztonságpolitikai kategóriáját), mivel a rendszer passzív érzékelő eszközökkel dolgozik. A változásokról valós időben tájékozódik, sokszor előbb, mint az érintett célszországok címzettei. Ez azt jelenti, hogy lényeges helyzeti, idő és rejtettségi előnyben (gyakran fölényben) van más információszerző és felderítő rendszerekkel szemben, amelyek kénytelenek aktív, egyúttal működést felfedő, áruló módszereket, eszközöket és rendszerelemeket alkalmazni.

A rádióelektronikai felderítés a második Öböl-háborúban (2003) – vagyis az „Iraki Szabadság” (Iraqi Freedom) elnevezésű, koalíciós, számítógép-hálózatokra épített, összhaderőnemi hadműveletben – ismét bizonyított, amikor a koalíciós hadműveleti törzseket, felderítő és információs hadviselési rendszereket folyamatosan valósidejű felderítő képbe helyezte, állapot-, változás- és precíziós célinformációkkal látta el.

A rádióelektronikai felderítés (ref. = ráf. + rtf.) szintjei általában a következők:

- **hadászati ref. rendszer** (szövetségi rendszeren belül, mint önálló nemzeti együttműködő elem működik);
- **hadműveleti ref. rendszer** (integrált szövetségi és/vagy koalíciós hadszíntéri-összhaderőnemi műveletben, mint infoadatszerző elem tevékenykedik);
- **harcászati ref. rendszer** (nemzeti keretekben, haderőnemi infoadatszerző elemként működik).

A rádióelektronikai felderítés elsődleges tartalmi információszolgáltató funkciója:

- általános felderítés;
- állapot- és helyzet-változásjelentés;
- előrejelzés;

- veszélyjelzés;
- riasztás.

A rádióelektronikai felderítő szolgálat alapvető szakterületi tagozódása a következő:

- adatszerző tagozat;
- adatfeldolgozó tagozat.

Az adatszerző tagozat – horizontális (vízszintes) irányú – területi munkaterületei a következők:

- **adatszerző terület** (kutatás, felfedés, felderítés);
- **helymeghatározó terület** (iránymérés);
- **információszerző terület** (lehallgatás);
- **elsődleges adat és információ elemző-értékelő terület** (adat-közleményrendezés, előértékelés, korrekció, kiegészítés, fúzió, értéknövelés, értelmezés);
- **adatszerző tapasztalatok gyűjtése és általánosítása;**
- **módszertani kutatás, technikai fejlesztés;**
- **távírásképzés, továbbképzés.**

Az adatfeldolgozó tagozat lényegében olyan elemző-értékelő szaktevékenység, amely a megszerzett ref. adatokból minőségi felderítési adatokat és információkat állít elő. Ezeket jelenti az előjáróknak. A tagozat vertikális (függőleges) irányú – alulról felfelé építkező – felépítése a következő:

- **az adatszerzés irányítása:** tervezés, szervezés, feladatmegszabás, munkahelyek kijelölése, munkahelyek összekapcsolása (fúzió), munkahelyek alrendszeri integrációja;
- **adatfeldolgozás:** adatfúzió, adatkorreláció, adatkiegészítés, fordítás, rejtjelmegfejtés;
- **információfeldolgozás,** információtermelés, információ-fúzió, információ-korreláció, információ-kiegészítés;
- **elemzés-értékelés:** kiegészítés, értelmezés, tudásfúzió, értékelés, összegzés, összevetés, tapasztalat és tanulságlevonás;
- **jelentéskészítés:** napi, időszakos, rendkívüli, tematikus jelentések előállítás és továbbítása;
- **módszertani kutatás, technikai és rendszerfejlesztés;**
- **felkészítés, továbbképzés.**

A rádióelektronikai felderítés nemzetközi színterén – a teljesítményeket figyelembe véve és azokat elismerve – a legfejlettebb ipari országok, lényegében a globális nagyhatalmak és a kreatívabb kontinentális középhatalmak jártak az élen. Képességük és teljesítményük alapján kiemelésre méltóak a következő országok rádióelektronikai felderítő szolgálatai: Amerikai Egyesült Államok, Nagy Britannia, Németország, Franciaország, Olaszország és Oroszország (korábban a Szovjetunió). Ezek az országok fejlett kutatási intézményekkel és szakirányú ipari kapacitásokkal rendelkeztek, amelyek erős háttérrel biztosították a nemzeti rádióelektronikai felderítő szolgálatok eredményeinek szinten tartásához és állandó fejlesztéséhez.

A 21. század és az információs korszak beköszöntével, továbbá a legújabb katonai–technikai ipari forradalom (RMA – Revolution in Military Affairs) kibontakozásával a rádióelektronikai felderítő szolgálatoknál a számítógépek és a számítógép-hálózatok tömeges, továbbá az intelligens adatkutató robotok kezdeti alkalmazása messzemenően megváltoztatta és megnövelte a rádióelektronikai felderítő szolgálatok teljesítményét, pontosságát, valamint gyorsaságát. Ez a képességnövelési tendencia folyamatosan javul, miközben egyre gyorsuló ütemet vesz fel. Ezen a téren az érintett országok technikai és tudásversenyben vesznek részt, nem kevés anyagi és szellemi tőke felhasználásával. A rádióelektronikai felderítő szolgálatok kibővített szakterületekkel továbbra is megőrzik élenjáró szerepüket a nemzeti hírszerző közösségekben és a szakirányú nemzetközi együttműködésben.

Az egykori Varsói Szerződésen belül Magyarország a méretét jóval meghaladó módon művelte a rádióelektronikai felderítő szaktevékenységet. Ezen a téren Magyarország elismert rádióelektronikai felderítő középhatalomnak számított, esetenként nagyhatalmi teljesítményszintet elérő sikerek felmutatásával. Szakértőink és szakembereink joggal vívtak ki megbecsülést és szakmai tiszteletet az együttműködő nemzetek között.

Ezt a képességét a magyar szolgálat a társadalmi és politikai rendszerváltozás nehéz anyagi körülményei között is igyekezett megőrizni és egyes területeken továbbfejleszteni, most már a NATO- és az EU-együttműködés keretében. Ennek eredményeit azonban már a további kutatások fogják felfedni.

A HONFOGLALÁS KÖZVETLEN ELŐZMÉNYEINEK KATONAI HELYZETÉRTÉKELÉSE

Történelmünk e korszakát tanulmányozva felmerült a kérdés bennem, vajon megfelelően működött-e a törzsszövetségi hírszerzés (felderítés), amikor az új támadás következtében, 893-ban a szállásterületeiket elhagyni kényszerülő besenyők területszerző szándéka várható volt Etelközben. A fenyegetést észlelni kellett volna abban az esetben is, ha nem működik a gyepűrendszer felderítése, hiszen az Etelközben élő törzseket ért besenyő csapások hatására menekültek tömegeinek és megvert fegyveresek csoportjainak kellett nyugat felé elmozdulni és vinni a hírt a támadásról.

Mindezt figyelembe véve, jogosan vethető fel a kérdés: hogyan értékelhette a törzsszövetségi tanács a menekülők hírei alapján a kialakult helyzetet, amikor egy valószínűsíthető besenyő támadás előtt, felvállalt morva szövetségben egy Pannónia elleni hadjáratot (894), majd a bolgárok elleni hadműveleteket (895) bizánci szövetségben, ezt követően pedig hadjáratra küldte főerőit (896)?

Jelenlegi ismereteinkből kiindulva, egy (mai) katona számára érthetetlen a törzsszövetség helyzetértékelése, mely során egy kialakult védelmi helyzetben több hadművelési irányba forgácsolta szét véderejét, figyelmen kívül hagyva a legfontosabb, a veszélyeztetett irányt. A besenyő támadás váratlansága és a törzsszövetség katonai vezetésének általunk ismert helyzetértékelése és az arra történt reagálás – ismerve ez irányú felkészültségüket, képességüket és harci tapasztalataikat – semmivel nem magyarázható. Tehát az események történhetnek másképpen, de legalábbis árnyaltabb értelmezést kellene kapniuk.

Ellentmondás az események sorában

Történelmünk e szakaszát Bíborbanszületett Konstantin bizánci császár „A birodalom kormányzása (De administrando imperio – DAI)” című művéből úgy ismerjük, hogy az Etelközben (nagyjából a Keleti-Kárpátok és a Dnyeper közötti területen) élő magyar törzsszövetséget egy váratlan bolgár–besenyő támadás (896) kényszerítette a honfoglalásra.

Helyzetértékelésemben a bolgár–besenyő támadás tényéből indulok ki. Bíborbanszületett Konstantin egyértelműen adja tudtunkra, hogy Symeon (bolgár cár) a besenyőkkel szövetkezve mért csapást az Etelközben élő törzsszövetségi népekre. Azt is írja, hogy ez a támadás készítette Árpádot etelközi szálláshelyei elhagyására. Azonban a császár nem köti időponthoz sem a támadást, sem az új hazába költözést. Így tényként csak az alábbi eseményeket ragadhatjuk meg:

- a bolgárok a besenyőkkel szövetkezve megtámadták a törzsszövetség etelközi népességének szálláshelyeit;
- a támadást túlélők a Kárpát-medencébe menekültek;

- ezt követően tért vissza a törzsszövetségi haderő ismeretlen célú hadjáratáról;
- a pusztítást látva úgy döntöttek, hogy elhagyják Etelközt.

Az ellentmondás éppen e tények és a megelőző történések között rejtőzik. Úgy látom, hogy a közös bolgár–besenyő támadás előtti évek eddig ismert eseményeiből nem vezethető le egy olyan nagyméretű, váratlan besenyő támadás, mely a törzsszövetség egészét új szálláshely elfoglalására kényszerítette. Az ellentmondást feloldandó, első megközelítésben feltételezhetjük, hogy vagy a besenyő támadás nem volt területszerző jellegű, vagy annak bekövetkeztekor kialakult helyzet, a körülmények (a történelmi adottságok) voltak mások, mint ahogyan ma feltételezzük. Vagy mindkét feltevésben található igazság. Az alábbiakban ezeket vizsgálom.

Véleményemet erősíti az események más szempontból történő megközelítése. A katonai gondolkodásban nehezen képzelhető el, hogy egy megvert, nagy veszteségeket szenvedett had, több évi vándorlás után olyan súlyos csapást mérjen egy harcedzett, túlerőben lévő, de legalább is azonos harcértékkel bíró fegyveres erőre, hogy azt leigázza és kiűzze országából. Ugyanis ismereteink szerint a besenyőket 893-ban egy közös úz–kazár támadás kényszerítette a Volga és az Ural folyó közötti szálláshelyeik elhagyására, majd a Don és a Kárpát-medence között új haza elfoglalására. A besenyők ezt a vereséget és háromévi vándorlást követően lehettek-e olyan helyzetben, hogy kiűzzék a törzsszövetségi erőket Etelközből? Az eddig ismert adatok alapján a válaszom: nem!

Felvetésemet alátámasztandó egy egyszerű erőviszony-számításhoz kell folyamodnom. Ismert, hogy a besenyők nyolc törzse költözött Etelközbe. Egy törzsre öt nemzetséget számolva, 40 nemzetség fegyvereseit vehetjük számításba. Ugyanezt a nemzetségeloszlást számolva a magyar törzsszövetségre, hét törzs esetén 35, a csatlakozott és egy törzsbe tömörült kabarokkal kiegészült törzsszövetségnél nyolc törzsszel számolva szintén 40 nemzetség fegyvereseivel számolhatunk. Ez az arány erőegyensúlyt jelent. Ha a kabarokat az eredetileg csatlakozott három törzsével veszem figyelembe az erőszámvetésben, akkor a magyar törzsszövetség részéről 50 nemzetség fegyveresei álltak szemben a besenyőkkel. Ez az erőviszony pedig magyar törzsszövetség erőfölényét jelenti, de a kedvezőtlenebb számítást figyelembe véve is erőegyensúlyról beszélhetünk.

Az erőszámvetést és a körülményeket figyelembe véve első megközelítésben megállapítható, hogy a besenyők nem voltak olyan helyzetben, hogy a teljes Etelközt elfoglalni szándékozó „hadászati” méretű átfogó támadást hajtsanak végre a törzsszövetség ellen. Természetesen ez a számvetés egy nagyon leegyszerűsített megközelítése a feltételezhető erőviszonyoknak, melyet több körülmény is befolyásolt. Így például a besenyők részéről a bolgár szövetség, mindkét fél harcba vethető erőinek diszlokációja és létszáma, az előző harcokban elszenvedett veszteségek, a „háterszág” támogató képessége és így tovább.

Következtetéseimet alátámasztandó, a példák sorából kiemelem a bolgár–besenyő szövetség tényét. Bíborbanszületett Konstantin szerint Symeon kereste a besenyők szövetségét. Ennek oka pedig az volt, hogy a 895-ben, bizánci szövetségben a törzsszövetségi csapatok súlyos veszteségeket okoztak a bolgár haderőnek Bulgária honi területén. A bolgárokat több csatában megverték, Symeon ellentámadási kísérletei pedig kudarcba fulladtak. A bolgároknak rá kellett jönnie, hogy egyedül nem képesek erőfölénybe kerülni a törzsszövetség haderejével szemben. Nagy valószínűséggel a fent felvázolt, besenyők fölötti erőfölény volt az oka, hogy ők sem támadhattak Etelközre mindaddig, míg Symeonnal nem szövetkeztek. Csak az együttműködő bolgár–besenyő haderő és a törzsszövetségi főerők távolléte teremthetett olyan helyzetet, amelyben egy Etelköz elleni támadás sikerrel kecsegtetett. Ebben a megközelítésben – véleményemet megerősítendő vagy cáfolandó, szükségességét érzem a részletek megvizsgálásának.

Mint felderítőnek az a tapasztalatom, hogy újbóli értékelést szükséges végrehajtani mindannyiszor, ahányszor hiteles adatokkal bővülnek ismereteink. Az új információkat figyelembe véve, meg kell vizsgálni azok kapcsolatait a korábbi adatokkal, eseményekkel és fel kell tární hatásukat az addig elfogadott értelmezésekre (helyzetekre) és a szükséges módosításokat végre kell hajtani.

Számba véve a rendelkezésre álló információkat (írott forrásokat), a bevezetőben ismertetett koncepciónak egy módosított változatát tudtam felépíteni. Ha számba vesszük az elmúlt éveknek erre az időszakra irányuló kutatási eredményeit, akkor bizonyítottnak kell vennünk Theotmár salzburgi érsek IX. János pápához intézett levelének hitelességét, és ugyanígy megbízható forrásként fogadom el Aventinusnak (a bajor hercegi udvar történetírója) „A Bajor Évkönyv hét könyve” című történelmi munkáját. Ezek tükrében újraértékelve a vonatkozó bizánci és latin nyelvű forrásokat, a történések árnyaltabbban, részleteikben gazdagabban jelennek meg. Ezzel **azt szándékozom bizonyítani, hogy a magyar törzsszövetség 896-ban (a honfoglalás hivatalosan elfogadott évében), már két különböző területen élt: a Kárpát-medencében és Etelközben.**

Ezt követően a részleteket kutatva a következő számokban a törzsszövetségnek a bolgárok ellen, bizánci szövetségben vívott háborúját elemzem, végül értékelem a besenyő–bolgár támadás lehetséges lefolyását és annak célját.

Törzsszövetségi szálláshelyek a Kárpát-medencében és Etelközben

Kurszán területfoglalása a Kárpát-medencében

Értékelésemben meghatározó információként kezelem Aventinus híradását a 892-893-as évekről, amely szerint Kurszán magyar „király” (feltehetően a gyula méltóságot viselő hadvezér), Arnulf keleti frank király szövetségeseként, „fizetségként” a Szvatopluk elleni hadjáratban, fegyverrel szerezte meg a Kárpát-medence keleti térségét. Idézem: „*Ők (Kurszán követői) felajánlották teljes haderejüket Szvatopluk ellen, ha megkapják azt a földet, melyet fegyverrel megszereznek, mintegy hadi zsoldként.*”

A csatáról Aventinus a következőket írja: „*Cusala (Kurszán) és a magyarok pedig még sokkal dühödebben tomboltak, fellegeként árasztották el mindkét Dáciát a Tiszán innen és túl, ameddig csak a Garam folyótól a Szévé-heggyel és a Duna folyóval a Fekete-tengerig kiterjed, karddal nyitottak utat maguknak, hogy mindörökre ott maradjanak.*” Mindezen eseményeket a Fuldai Évkönyvben leírtak is alátámasztják: „*A király (Arnulf) csakugyan maga mellé véve a frankokat, bajorokat és alemannokat, július hónapban benyomult Moráviába. Ott négy hétig tartózkodva akkora sokasággal az ugyanott a hadjáratra hozzá csatlakozó magyarokkal együtt azt az egész területet tűzzel pusztította.*”

Hogyan lehet értelmezni az Aventinus által hadszíntérnek megadott hatalmas területet, a Garam folyótól a Duna mentén a Fekete-tengerig terjedő térséget, melyet Kurszán harcosai fellegeként árasztottak el? Magától értetődő, hogy a morvák elleni hadjárat nem terjedhetett ki ilyen nagy területre. Utalhat azonban ez a leírás a magyar törzsszövetség által elfoglalt hatalmas térségre, a Kárpátokon innen és túl. Azonban maga Aventinus pontosítja Kurszán területfoglalásának kiterjedését: „... és ott telepedtek le, hogy mindörökre ott maradjanak. Eme területet az írók ma is általában Magyarországnak, Erdélynek és Hétvárnak nevezik. ... A régi írók ezt a vidéket kiváltképpen Dáciának, közismert elnevezéssel Szkítiának hívják.” Később tovább pontosítja az elfoglalt térséget, amikor a valaha ott lakó népek szerint (jazigok, geták, dákok, gótok, hunok gepidák és szlávok) határolja be azt.

Tudjuk, hogy a gótok az „erdélyi Dáciában” laktak. A dák királyság központja is innen uralta a környező törzseket (getákat). A gepidák egy nagy része Erdélyben élt. A hunok szintén betelepültek ide, és a szlávok jelenléte is kimutatható. A fentiekből kiderül, hogy a Magyarország / Hétvár / Erdély területen Dáciát, mint római tartományt lehet érteni, azaz nagyjából az Al-Duna – Maros – Olt határolta térséget, a csatlakozó területekkel. Katonai szempontból tökéletesen érthető Dácia vonzása, hiszen ez a terület biztonságot nyújtott az ott lakóknak. Dáciát hatalmas hegységek és áthatolhatatlan erdőségek védték az illetéktelen betolakodóktól. Megközelítési útvonalai, a hágók és folyóvölgyek pedig jól védhetőek voltak.

Aventinusnál található még egy, népesség szerint megadott terület is: „*Miután a hunok és avarok egy részét a bajorok és Nagy Károly elűzték Noricumból (a mai Ausztria Dunától délre fekvő területén, ókori római tartomány) és a két Pannóniából, a Tisza folyón túlra szorították vissza őket.*” Tehát a Tiszántúlra. Végül így folytatja: „*A magyarok tehát elpusztították a Dáciában lakó venédeket (szlávokat), az avarokat és hunokat (a Tiszántúlon), s Arnulf parancsára elvették Szvatopluktól ezt a területet, ott választottak maguknak lakhelyet.*”

A bajor hercegi udvar történetírója a továbbiakban még kétszer említi Kurszánt és szállásterületét. Először 893-ban, amikor Arnulf újra hívja a morvák ellen. A hadjárat után „*Cusala visszatért Dáciába, amelyet fegyverrel igazott le.*” Tehát Kurszán számára is központi térségnek számított Erdély. Másodjára 900-ban, nem ilyen közvetlen a kapcsolódás. Ebben az évben a magyarok megtámadták Bajorországot, melynek során Kurszánnak át kellett kelnie a Dunán.

Ez arra utal, hogy a Kárpát-medence Dunától keletre eső térsége a Duna–Tisza köze és a Tiszántúl is törzsszövetségi szálláshelynek számított. Szerintem a 892. évet követően ennek a térségnek nem csupán a katonai megszállásáról beszélhetünk, hiszen ettől az időponttól folyamatosan nyomon követhető Kurszán jelenléte, melyet huzamosabb időn át csak úgy tudok elképzelni, hogy ebből a térségből élvezte népessége (törzsei) katonai és gazdasági támogatását.

Az eddigiek alapján állást foglalhatunk amellett, hogy 892-től a magyar törzsszövetség egy része Kurszán magyar vezér vezetésével már a Kárpát-medencében, a Dunától keletre fekvő térségben tartózkodott, feltehetően **Dácia központtal**, ahonnan **katonai felügyeletet érvényesített, nemcsak a Tiszántúlon, de a Duna-Tisza közén is.**

Fontos következménye volt a 892/893-as hadjáratoknak, hogy Szvatopluk (morva fejedelem, uralkodott 870-894) Nagy Moráviája lényeges területvesztést szenvedett. Annak egy jelentős részét állandó katonai megszállással birtokolta Kurszán és a többi fölött katonai felügyeletet gyakorolt. Ezzel biztosítottá vált a Kárpát-medence Dunától keletre eső térségének folyamatos birtoklása és betelepítése. A későbbiek folyamán a támadások innen indultak a bajor területek ellen, de csak Arnulf császár 899-ben bekövetkezett halála után.

A morva szövetségben élők és szálláshelyük a Kárpát-medencében

Adatokkal rendelkezünk arról, hogy a törzsszövetség egyik, nagyságra és eredetre nézve meg nem határozható népessége is a Kárpát-medencében szerzett magának szálláshelyet, jóval a 986-ra datált honfoglalást megelőzően. Milyen információkból vonható le ez a következtetés? A legfontosabb – és ma már bizonyítottan hiteles – híradás erről a népességről Theotmár salzburgi érsek leveléből (íródott 900-ban) származik. A levél tartalma arra utal, hogy a morvák évekkel ezelőtt a magyarok nem csekély tömegét fogadták be, akiket felhasználtak Pannónia elleni hadjárataikban. Idézem: „*Ők (morvák) ugyanis azt a bűnt (a pogány esküvést farkasra, kutyára) ... sok éven át elkövették. Ők voltak azok, akik a magyarok nem csekély tömegét maguk mellé vették, és azok szokása szerint saját átkeresztényeik fejét kopaszra nyírták és a mi keresztényeinkre rászabadították őket, majd maguk is megjelentek és egyeseket fogságba hurcoltak, másokat megöltek, ismét másokat a börtönök mélyén éhséggel és szomjúsággal pusztítottak el. ... Az Isten egyházait felgyújtották, hogy egész Pannóniában, a mi legnagyobb tartományunkban egyetlen templom sem található, amit az általatok iderendelt püspökök, ha hajlandók bevallani, elmondhatják, hány napon át mentek és látták, hogy az egész föld elhagyatott.*” Tehát nemcsak a magyarok, hanem a morvák is háborúskodtak ez időben Pannóniában.

Erre az eseményre utal a Fuldai Évkönyvnek a 894. évi bejegyzése, miszerint: „*A magyaroknak nevezett avarok ebben az időben a Dunán túl kóborolva sok szörnyűséget követtek el. Ugyanis a férfiakat és az idős nőket mind egy szálig legyilkolva, a fiatal nőket kéjvágyuk kielégítésére baromként magukkal hurcolva, egész Pannóniát teljesen kiirtva, elpusztították. Ősz táján a bajorok és a morvák békét kötöttek.*” Az Évkönyvben leírtak sorrendje egybecseng a Theotmár levélben közöltekkel, miszerint először a magyarokat küldték a morvák Pannóniába, majd

maguk is megjelentek ott. A szövetséges fegyveresek ilyen alkalmazása arra a nomád harci eljárásra utal, amely szerint a csatlakozott, vagy befogadott népesség fegyvereseit a saját csapatok előtt elővédként küldték előre. Látnunk kell azonban, hogy **a morvákhöz csatlakozott, magyarnak nevezett csoport harci tevékenysége nem volt összehangolva Kurszán hadműveleteivel, sőt egyenesen ellentétes célokat szolgált a Kurszán–Arnulf-féle egyezményben foglaltakkal.**

Aventinusnál, a 900-ban végrehajtott, bajorok elleni Kurszán-hadjáratral kapcsolatosan is találunk utalást a morvakkal szövetségi viszonyban élő magyarokról: „Ezután a magyarok ... bizonyos morvakkal együtt – akik a keresztény vallást elutasították és akik a régi ellenségeskedés miatt gyűlölettel viseltettek a bajorok iránt – két menetszlopban megtámadták Bajorországot. ... Egyik részük a Duna északi partját szemelte ki magának egészen az Enns torkolatáig. Cussal király a másik partot követelte magának.” A Duna északi partján tehát a keresztény vallást elutasító „bizonyos” morvák vettek részt Kurszánnal együttműködve a bajorok elleni hadjáratban.

További két fontos szempont figyelembe vétele megerősíti, hogy a 894-ben Pannóniába betört magyarok a morvakkal szövetségesek voltak:

- 893-ban Kurszán Dáciába vonult vissza, és az Arnulffal kötött egyezmény értelmében hazájában maradt, és nem támadhatta meg Pannóniát, mely Bajorország része volt. Mint tudjuk Arnulf haláláig (899) ezt a vállalt kötelezettségét Kurszán betartotta;
- 894-ben az Árpád vezette, Etelközben élő törzseket még nem érte a besenyő támadás, nem kényszerültek szálláshelyeik elhagyására. Minden történelmi esemény azt bizonyítja, hogy Árpád és Kurszán törzsszövetségi viszonyban volt, tehát a megkötött egyezségek és szövetségek kötelezőek voltak mindkét fél részére.

Talán ennek az értékelésnek az igazát erősíti az ősgesztámból származtatható fehér-ló-monda, melyre az utalásokat megtalálhatjuk Kézai Simonnál és Anonymusnál is. A történet azt a pogány ritust írja le, amikor őseink egy gazdagon felszerszámozott fehér lóért szálláshelyet vásárolnak Szvatopluktól. A mondát a 14. századi krónikakompozícióból idézem: „... Majd a közös tanács után az említett fejedelemhez (Szvatoplukhoz) ugyanazt a követet visszaküldték, és neki földjéért egy nagy (és fehér) lovat küldtek arabiai arannyal aranyozott nyereggel és aranyozott zablával. Ezt meglátva a fejedelem igen megörült, azt gondolta, hogy neki azért a földért küldték, amelyen vendégek módjára akarnak megszállni. A követ tehát ott a fejedelemtől földet, fűvet és vizet kapott. A fejedelem pedig mosolyogva mondta: legyen nekik annyi, amennyit akarnak ezért az ajándékért.”

Kurszán fegyveres foglalásának időpontját ismerjük: 892. Nincs konkrét adatunk a magyaroknak a morvák általi „befogadására”. Elfogadhatjuk-e Herwig Wolfram feltételezését, miszerint 862-ben és 881-ben, morva–magyar szövetségben a Frank Birodalom ellen végrehajtott hadjáratokban a morvák által befogadott magyarok vettek részt? Herwig Wolfram a Theotmár-levél hitelességéből kiindulva így ír: „Ha ezeket az állításokat komolyan vesszük – és nincs okunk, hogy ne így tegyünk – akkor a 862. évi, illetve a 881. évi magyar támadásokat a Bajorföld és a

Keleti Frank Birodalom ellen, igazolva látjuk”. Tehát H. Wolfram a magyarok egy részének morvák általi befogadását már 861-ben el tudja képzelni, ami nem mond ellent a korabeli történeteknek.

A Fuldai Évkönyvben a 894 évnél említettek a Theotmár-levelé eseményeinek sorrendjével összevetve arra a következtetésre jutottam, hogy a 894-es évszám arra utal, hogy a magyarok **nem csekély tömegének a befogadása**, majd a morvák keresztény hittől való eltérése, jóval **a 894. évi pannóniai dúlás előtt történt**, de biztosan **azt követően, hogy a morvák felvették a kereszténységet**. Az ismert történelmi adatok alapján a morvák térítését a 8. század elején kezdték meg a frank térítők. A frankoktól függetlenedni akaró Raszisztzláv (a második önálló morva fejedelem 846-870) ezért Bizáncból kért térítő szerzeteseket. Konstantinápoly 863-ban Konstantint és Metódot küldte a morva fejedelemhez. Ezzel Moráviában megkezdődött a frank egyházfejedelmek, a pápa és Konstantinápoly versengése, befolyásuk érvényesítéséért ebben a térségben. Az idézett dátumokból és eseményekből arra következtethetünk, hogy a Theotmár-levelében említett „magyarok sokaságának” és a morváknak valamilyen szintű és tartalmú szövetsége létrejöhett a 860-as évek elején. Ha ez igaz, akkor egyúttal azt is jelenti, hogy a magyar törzsszövetség egy része ettől az időtől nem Etelközben élt. Ezt látszik alátámasztani a Herwig Wolfram által idézett Mechtild Schulze-Dörrlam féle értékelés, miszerint a Kárpátok északi vonulatánál talált, a 9. század közepére keltezhető leletek, a Felső-Volga és a Káma vidékéről származó etnikai csoportokra (magyarokra) utal, akik kevéssel 850 után az Északi-Kárpátok övezetében telepedtek le, ahonnan már 862-ben megtámadhatták a Keleti Frank Birodalmat.

Az etelközi szálláshely

Természetesen a fenti eseményekkel együtt kell értékelni Bíborbanszületett Konstantin ezen időszakra utaló feljegyzéseit, miszerint Etelközben az Árpád vezette törzsek szálláshelye a (második ismert) besenyő támadás előtt, a Dnyeper és a Kárpátok között húzódott. Idézem: *„Néhány év múlva besenyők rátörtek a türkökre (magyarokra), és fejedelmükkel, Árpáddal együtt elűzték őket. A türkök tehát megfutamodván, földet kerestek, ahol megtelepedhetnének, s odaérkezvén elűzték Nagy Morávia lakóit, s megszállták azok földjét, amelyen a türkök most is mindmáig laknak. ... A besenyők helyét, amelyen abban az időben a türkök laktak, az ott levő folyók neve szerint hívják. A folyók a következők: az első folyó az úgynevezett **Baruch (feltehetően a Dnyeper)**, a második folyó az úgynevezett **Bug**, a harmadik folyó az úgynevezett **Trullos (Dnyeszter)**, a negyedik folyó az úgynevezett **Prut**, az ötödik folyó az úgynevezett **Szeret**.”*

A következő idézettel összhangban, a továbbiakban ezt a térséget tekintem Etelköznek. Bíborbanszületett Konstantin szerint Árpádot és népességét erről a területről űzte el a besenyő támadás. A császár Árpád Kárpát-medencébe költözését az alábbiak szerint örökölte meg: *„És amikor a türkök hadjáratra mentek, a besenyők Symeonnal a türkök ellen jöttek, családjaikat teljesen megsemmisítették, és a földjük őrzésére hátrahagyott türköket gonoszul kiűzték onnét. Miután pedig a türkök visszatértek, és a földjüket ilyen pusztán és feldúlva találták, letelepedtek arra a földre, amelyen ma is laknak, s amelyet mint mondtunk, a folyók elnevezése*

szerint neveznek. Azt a helyet pedig, amelyen a türkök korábban voltak, az ott keresztülmenő folyó nevéből Etelnek és Küzünek nevezik s mostanában a besenyők lakják. A türkök pedig a besenyőktől elűzve, elmentek és letelepedtek arra a földre, amelyen most laknak. Ezen a helyen vannak bizonyos régi emlékek: az első, ahol **Turkia kezdődik**, Traianus császár hidja, aztán még három napi útra ettől a hídtól Belgrád, ... és az úgynevezett Sirmion Belgrádtól két napi útra, és azokon túl a keresztes Nagy Morávia, melyet a türkök megsemmisítettek, s amelyen azelőtt Szvjatopluk uralkodott. (...)

... ami pedig ezektől felfelé esik, ahol **Turkia egész szállásterülete van**, azt mostanában az ott folyó folyók nevéből nevezik el. A folyók ezek: első folyó a **Temes**, második folyó a **Tutis** (ismeretlen), harmadik folyó a **Maros**, negyedik folyó a **Körös**, és ismét egy másik folyó a **Tisza**. A türkök közelében vannak keleti oldalon a bolgárok, ahol őket az Istros folyó választja el, amelyet Dunának is neveznek, észak felé a besenyők, nyugatabbra a frankok, dél felé pedig a horvátok.”

Bíborbanszületett Konstantin egy másik helyen a fenti területet még pontosítja: „A türkök a Duna folyón túl, Morávia földjén laknak, **de azon innen is, a Duna és a Száva folyó között.**”

A legfontosabb következtetés, amelyet a Bíborbanszületett, Aventinus és Theotmár, valamint Regino által leírtak együttes értékelése alapján meg kell tennem, hogy a magyar törzsek 892-től biztosan - de korábbi időponttól számíthatóan is - **területileg kettő különböző, elkülönült szálláshelyen éltek:**

- Etelközben, Árpád fennhatósága alatt, és
- a Kárpát-medencében: Dáciában, egyúttal a Tiszántúl és csatlakozó területek katonai felügyeletét biztosítva Kurszán vezetésével, valamint a Kárpát-medence észak-északnyugati térségében, a morvakkal szomszédos területeken.

Egyébként ezt a földrajzi képet olvasom ki az al-Dzsajhanitól merítő Gardézi (muszlim források) magyarokra vonatkozó földrajzi leírásából. A vonatkozó részeket idézem:

„... Országuk (a magyaroké) a Rum-tengerrel (Fekete-tenger) határos. Abba a tengerbe a Gayhun folyója (az Amu Darja elnevezése, itt nagy folyó jelentéssel bír) ömlik. Ők e folyó(k) között laknak. Amikor eljön a tél, az, aki a Gayhun-tól távolabbra van, a Gayhun közelébe tér vissza, és ott marad télire és halásznak, s azáltal látják el magukat. Ami azt a Gayhun-t illeti, ami balra van tőlük a saqláb(ok) (szlávok) oldalán, ott van egy nép a rómaikak közül, akik mind keresztények, N.nd.r-nak (dunai bolgárok) nevezik őket. ... E két Gayhun közül az egyiket Atil-nak (törökül Atil a Volga neve, itt a Donnal, vagy a Dnyeperrel azonosítható) a másikat Dubá-nak (Duna) hívják. Amikor a magyarok a folyó partján vannak, ezeket a n.nd.r-okat látják.

A n.nd.r-ok fölött a folyó partján egy nagy hegység (Kárpátok) van, és a folyó ennek a hegységnek az oldala mentén jön. A hegység mögött van egy nép a keresztények közül. Őket M.orvát-nak (morvák) hívják. Közöttük és a n.nd.r-ok között tíz napi járóföld van. ... Az a folyó pedig, amelyik a magyaroktól jobbra van, a saqlab-ok felé, majd onnan a hazar-ok vidékei felé folyik. A két folyó közül ez a nagyobbik. ... Meg-megrohanják a saqlab-okat és a rus-okat (oroszkat), s onnan rabszolgákat hoznak, Rum-ba (Bizánc) viszik és eladják őket.”

Gardézi földrajzi leírása szerint a magyarok országa a Fekete-tengerrel határos. Ez és az Atil folyó (itt a Dnyeper vagy a Don) téli szálláshelyként említése egyértelműen Etelközre utal. Ugyanakkor szomszédosak vagyunk a bolgárokkal a Duna mentén és a morvakkal is, tehát a magyarok egy része már a Kárpát-medencében foglalt szálláshelyet. Még abban az esetben is, ha a fenti földrajzi leírás történelmi események egymás utáni folyamatát sűríti egy képbe, még akkor is **létezett egy olyan, években mérhető történelmi pillanat, amikor őseink egy része már a Kárpát-medencében élt, és voltak akik Etelközben, illetve a népesség egy része éppen költözött.**

A leírás időbeli elhelyezésére is van néhány kiinduló adatunk. Kritikai értékelések szerint Gardézi ezt a korszakot al-Dzsahánitól merítette, aki a vonatkozó részéről 870-es évek helyzetét írta meg. A kereszténységet a dunai bolgárok 864-ben vették fel, és 870-ben csatlakoztak a keleti egyházhoz. A megelőző muszlim forrásokat figyelembe véve Gardézinél jelennek meg először név szerint említve a ruszok. A Kijevi Rusz alapítása Oleg nevéhez köthető. Oleg novgorodi fejedelem (uralkodott: 879-912) 879-882 között **Rusz néven** egyesítette a kisebb szláv fejedelemségeket és Kijevet az állam központjává emelte. Mindez a 870-es évek utáni helyzetre utal.

A honfoglalással kapcsolatos törzsszövetségi hadműveletek az új helyzet tükrében

Regino, prümi apát (kortárs volt, a honfoglalás korában élt) a besenyőktől elűzött magyarokról a következőket jegyezte fel: *„Az Úr megtestesülésének 889. évében (az évszám nem mérvadó, nem bizonyított) a magyarok féktelen és minden fenevadnál kegyetlenebb népe ... előjött a szkíta területekről és ama mocsarak (Meotisz) közül, amelyet kiáradásával végtelenül kiterjeszt a Don.”* Később így folytatja: *„A mondott népet (őseinket) tehát a fent említett vidékekről, saját szállásaiból kiűzték a vele szomszédos népek, akiket besenyőknek hívnak, mivel számban és vitézségben felülmúlták őket, és mivel – mint előrebocsátottuk – az emberek tömegében bővelkedő szülőföld nem volt elegendő ottlakásukra. Elmenekülvén tehát emezek erőszakossága elől, búcsút mondtak hazájuknak, s elindultak, hogy olyan vidéket és helyet keressenek, ahol lakhatnak és megelepedhetnek. Először a pannonok és avarok pusztáin (a Felső-Tisza vidéktől a Duna-könyökig értékelhető terület) kóboroltak, vadászattal és halászattal szerezvén meg mindennapi táplálékukat. Ezután ismétlődő ellenséges támadásokkal törtek be a karantánok (Karintia szláv nyelvű lakói, keleti-délkeleti határvidékük benyúlhatott a Dráva–Száva közének nyugati területeire), **morvák és bolgárok határterületeire.**”*

Regino tehát arról tudósít, hogy a besenyők a Don és Meotisz körzetébe lokalizálható szálláshelyeikről űzték el a magyarokat (Anonymus szintén ezt a térséget említi elhagyott hazaként), akik a Kárpát-medencében hazát keresve a karantánoktól, a morvákól és a bolgároktól foglaltak el területeket. Aventinus és a Fuldai évkönyv szerint pedig egyértelmű, hogy aki Nagy Moráviát megtámadta és megsemmisítette, az Kurszán volt. Mindebből feltételezhető, hogy Kurszán a Don térségében kialakult túlnépesedés és az ebből eredő kibékíthetetlen viszálykodások (időpont nem ismeretes) következtében kényszerülhetett a Kárpát-medencébe.

Bíborbanszületett Konstantin és Regino híradásai egybehangzóan azt sejtetik, hogy Árpád (Kurszán területfoglalását követően) harc nélkül jött át a Kárpát-medencébe. Reginotól azt is megtudjuk, hogy hol volt az a hely, ahová érkeztek. Ahogy fogalmazott: „*a pannonok és avarok pusztáira*”. Ez a terület a Duna–Tisza közének északi-északnyugati és a Tiszántúl északi térségére értelmezhető. Fokozatosan innen terjesztik ki fennhatóságukat déli-délkeleti irányba. Az Árpád és Kurszán vezette törzsszövetségi terjeszkedés egyértelmű déli-délkeleti irányát a Fuldai Évkönyv is megerősíti: „*Végül is, mivel ugyanazonokon a területeken az összecsapások egyre gyakoribbá váltak közöttük (magyarok és bolgárok között), a császár Pannónia védelmét Mocsárvárral együtt vezérére, Braszlávra bízta.*” Arnulf 896-ban lett császár, tehát Braszláv pannóniai megbízatása legkorábban ettől az évtől számolható, logikus következményeként Árpád Kárpát-medencébe költözésének. Ez a megjegyzés arra is utal, hogy a karantánok határvidéke (lásd Regino híradását) célpontja volt a magyar terjeszkedésnek.

Regino leírása harmonizál, de legalább is nem kerül ellentmondásba a Theotmár-levéllel és az Aventinus által leírtakkal, sem pedig az ezekből levont következtetésekkel.

A forrásokra alapozva, a honfoglaló hadműveletek lefolyásának katonailag értelmezhető sorrendje 900-ig az alábbiak szerint értékelhető:

- Először Kurszán elfoglalta Dáciát és egyúttal kiterjesztette fegyveres ellenőrzését a Tiszántúlra és a Duna–Tisza közére. Ennek a hadműveletnek a legfontosabb eredménye volt, hogy megszűnt Szvatopluk Nagy-Moráviája létezni, és Arnulf keleti frank király elismerte a magyarok területfoglalását.
- A következő hullámban Árpád beköltözött a Kárpát medencébe.
- Ezt követően Árpád a Felső-Tisza vidéktől nyugatra-északnyugatra eső területeken szilárdította meg uralmát a morvák és szlávok felett, szövetkezve az ott élő magyar népséggel.
- A továbbiakban Árpád és Kurszán egyesült csapatai a bolgár és karantán határvidékeket támadták. A karantán területek elfoglalását Bíborbanszületett Konstantin is említi, amikor a magyarok szállásterületét (fent idéztem) leírva megemlíti, hogy a Duna és a Száva folyó között is laknak.

Az idézett forrásokból egyértelműen levonható a következtetés, miszerint Árpád magára nézve is érvényesnek tekintette a Kurszán–Arnulf megállapodást.

Aventinus sem említi 900-ig Pannónia elleni magyar támadást. Akkor pedig nem kell nagy merészség és fantázia kijelenteni, hogy a fent említett déli határterületek elleni támadások Árpád és Kurszán, tehát az újra együtt élő magyarság fegyvereseinek közös akciói voltak.

Ha Regino feljegyzéseit a besenyő támadásról egy általánosított értékelésként fogom fel, mely nem választja szét időben a Bíborbanszületett Konstantin által ismert két besenyő támadást, valamint Kurszán és Árpád Kárpát-medencébe költözését, hanem ezeket összevonva, egy folyamatként értelmezi, akkor is arra a következtetésre jutok, hogy **a két, különböző időben bekövetkezett beköltözés végeredménye lett csak a Kárpát-medence Dunától keletre fekvő térségének teljes birtokba vétele.**

Csak Árpád áttelepülésével erősödhettek meg a törzsszövetség fegyveres erői annyira, hogy eredményesen vették fel a harcot a legnagyobb ellenség, a bolgár Symeon ellen.

Következtetésem

A törzsszövetség területi elkülönülése kapcsán észre kell vennünk **a törzsszövetségi kötelék bizonyos mérvű fellazulását.** Az is feltételezhető, hogy ez a területi elkülönülés egy lazább törzsszövetségi együttműködést eredményezett, de legalább is növelte a külön területen élők önállóságát. Ezt támasztják alá azok az események, amelyek önálló döntések eredményeként születtek. Ilyen volt Kurszán katonai szövetsége Arnulffal a morvák ellen, vagy a morvákkal valamilyen szintű szövetségben élő magyarok támadása 894-ben Pannónia ellen. Ez a csoport 894-ben éppen Kurszán szövetségését, Arnulfot támadta, míg Kurszán a morvák ellen folytatott területszerző háborút 892-ben és 893-ban.

Ekkora elkülönülés csak abból adódhatott, hogy nem létezett közös akarat, egységes vezetés a két csoport fölött. Sőt ellentétes érdekekért harcoltak, egészen 900-ig. Az elfogadhatónak látszik, hogy létezett egy időszak, amikor ez a csoport más érdekeket szolgált, mint amelyet az etelközi és az erdélyi törzsszövetségi részek. Csatlakozásuk Árpád és Kurszán vezetéséhez 896-899 közötti időszakra tehető. Arnulf császár halálát követően Kurszán érvényét veszítettnek minősítette az Arnulffal kötött szerződést, és a két népesség érdekközösségre jutva, már közösen indítottak támadást Bajorország ellen.

Ugyanakkor a törzsszövetség egységét támasztja alá a bizánci szövetségben a bolgárok ellen folytatott hadjárat, ahol a bizánci küldöttség vezetője Árpáddal és Kurszánnal együtt tervezte meg az összehangolt hadműveleteket. A törzsszövetség területi szétDarabolódásának okát nem ismerjük, pedig valaminek történnie kellett, valami okozhatta ezt a – nem csak – területi elkülönülést. Kiváltó okként a korábbi szálláshely elhagyására, a több forrásban említett túlnépesedés, az ebből adódó viszálykodások és a besenyők nyugati irányú elmozdulása nevezhető meg. Más adat nem áll rendelkezésre.

Mindebből következik, hogy **896-ban a besenyő támadás csak az Etelközben élő magyarokat érte és nem a teljes törzsszövetséget.**

Sőt megkockáztatható az a feltevés is, hogy az etelközieseknek is csak egy részét, a bolgárokkal szomszédosakat érinthette, hiszen Symeon a besenyőkkel együtt csapott le az otthonmaradt, kellő véderővel nem rendelkező magyarokra, mivel a főerők hadjáraton voltak. Ezt a hadműveletet a bizánci szövetségben vívott, **magyar–bolgár háború szerves részének** és nem a magyar törzsszövetséget honfoglalásra kényszerítő hadműveletnek tartom. Tehát a besenyő támadás nem volt átfogó, nem vette igénybe a teljes besenyő fegyveres erőket, talán csak egy törzset, hiszen nem volt szükség többre a fő véderőt nélkülöző lakosság ellen. **Ez a besenyő támadás nem volt területszerző jellegű**, hanem bolgár szövetségben végrehajtott, **korlátozott célú rablóhadjárat, mely nem irányult Etelköz elfoglalására.**

Összességében én ebből az alaphelyzetből olvasom ki a **honfoglalás tudatosságát**. Számomra a Kurszán-féle 892. évi területfoglalás a honfoglalás első, szükségszerű előkészítő fázisa volt, mely során meghódították az új haza területét, azaz fegyveresen elfoglalták azt, és fegyveres jelenlétükkel tudatosították az „öslakókkal”, hogy ki a terület ura, ki gyakorolja a hatalmat. Ehhez kellett Kurszán (a törzsszövetségi haderő egy részének) fegyveresei. Ugyanakkor szükség volt Arnulf király szövetségére, az általa adott és garantált „jogi alapra”, a terület birtoklását illetően. Emellett a betelepülők érdekében fel kellett deríteni a Kárpátok járható átjáróit, az Erdélyben letelepülésre alkalmas körzeteket. Az etelközieseknek pedig biztosították a folyamatosan átköltöző népesség részére a pihenőhelyeket az átvonulási útvonalakat, a járható hágókat, azaz az áttelepülést.

A fentiek tükrében úgy látom, hogy az ismert adatok alapján érdemes részleteiben újraértékelni a bizánci szövetségben vívott magyar–bolgár háborút és a törzsszövetség elleni közös bolgár–besenyő támadást.

(Folytatása a következő számokban.)

FELHASZNÁLT ÉS IDÉZETT IRODALOM

- Kristó Gyula:
A honfoglalás írott forrásai.
1955.
- Moravcsik Gyula:
Az Árpád-kori magyar történet bizánci forrásai.
1984.
- Herwig Wolfram:
A magyarok és a frank-bajor Ostmark.
Történelmi Szemle 2001/1-2.
- Bóna István:
Erdély a honfoglalás és az államalapítás korában.
História, 2001/5-6.
- Makkai László, Mócsay András:
Erdély története I. kötet. A kezdetektől 1606-ig.

CONTENTS

DR. PÉTER TÁLAS

THE EUROPEAN UNION AND THE YUGOSLAV CRISIS II.

MAJOR TIBOR SZILVÁGYI

**ANALYSIS OF CHARACTER, CULTURE AND SOCIAL RELATIONS OF
THE ALBANIAN PEOPLE**

COLONEL JÓZSEF KIS-BENEDEK

THE EUROPEAN UNION AND THE INTELLIGENCE

COLONEL DR. LAJOS RÁCZ

**CHINESE INTELLIGENCE (ORGANIZATION AND METHODS ON THE
BASIS OF OPEN SOURCES)**

FERENC A. SZABÓ

**THE WAR AGAINST TERRORISM AND THE INTERNATIONAL
MIGRATION (THEORETICAL, PRACTICAL AND MILITARY ASPECTS)**

LIEUTENANT-COLONEL DR. PÉTER FENYVES

THE INTELLIGENCE CYCLE

LIEUTENANT-COLONEL LÁSZLÓ SZTYÉHLIK

**TECHNICAL POSSIBILITIES OF THE SIGINT IN CRISIS
MANAGEMENT AND PEACE-SUPPORT OPERATIONS**

HISTORY OF THE HUNGARIAN MILITARY SIGINT

COLONEL DR. ISTVÁN VÁRHEGYI

ON THE MARGINE OF A FORMING BOOK

COLONEL DR. ISTVÁN VÁRHEGYI

**DEVELOPMENT OF THE COMPLEX SIGINT, IT'S PLACE AND
MISSION IN THE NATIONAL AND INTERNATIONAL INFORMATION
AND DATA COLLECTION SYSTEM**